

STRATEJİK BAKIŞ

AREL USAM | E-Dergi

ISSN: 2822-3845

Ekim 2023 | CİLT: 3 SAYI: 9

CUMHURİYETİN 100. YILI ÖZEL SAYISI

Sunuş

Ağır bedeller ödeyerek kazandığımız istiklalimizi çağdaş bir toplum olarak yaşayabilmemizi sağ-layan Cumhuriyetimizin 100. yılını kutluyoruz. Türk halkını milletler ailesi içinde hak ettiği seçkin konumuna taşıyan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Cumhuriyetimizin kurucusu ulu önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e olan manevi borcumuzu, minnet ve şükran duygularıyla vicdan-larımızda taşıyoruz.

Cumhuriyet, halkımızı bir tebaa ve ümmetin parçası olmaktan Türk milletinin saygın yurttaşları olmaya taşımıştır. Dünyadaki ilk başarılı kurtuluş savaşının ardından inşa edilen bu yapı Atamızın, "Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... On-dan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için aramız, devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa diyemi" sözleriyle özetlediği üzere, son derece namütenahi koşullarda gerçekleştirilmiştir.

Türk milletinin karakterine ve âdetlerine en uygun olan yönetim şekli olan Cumhuriyet, Türk mil-letinin refah ve yükselmesi yolunda yüzyılların görmediği başarılarla erişmiştir. Bunda Cumhuriyetin temel kurumlarını oluşturan ve Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine taşıyan Türk Devrimleri belirle-yici olmuştur. Anayasamızın 174'üncü maddesiyle teminat altına alınan kanunlar Cumhuriyetin ka-zanımlarının da teminatıdır.

Bu kapsamda 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ve bu meclisle birlikte İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlandırılmasının ardından 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması Cumhuriyete giden yolu aç-mıştır. 3 Mart 1924'te Halifeliđin kaldırılması ümmet toplumundan yurttaşlık temeline dayalı millet şuuruna erişilmesinde önemli bir adımı oluşturmuştur. Aynı tarihte kabul edilen kanunla (Tevhidi Tedrisat) milli eğitim yolunda ilk adım atılmıştır. 30 Kasım 1925'te tarikatların kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması bu adımı perçinlemiştir. 25 Kasım 1925'te kabul edilen Şapka İktisası Hakkı-na Kanun ile toplum çağdaş kıyafetlere kavuşturulmuştur. 26 Aralık 1925'te miladi takvime, 23 Mart 1931'de uluslararası standartlarda kabul gören ölçü birimlerine geçilmiştir. 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun'un kabulü ile hukuk önünde bütün yurttaşların eşit haklara kavuşması sağlanmıştır. Bunu 1 Mart 1926'da Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi izlemiştir. 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerine geçilerek toplumun okuryazarlık oranı ve aydınlanma seviyesinin artırılmasında en köklü değişikliğe gidilmiştir. Bunu sırasıyla 15 Nisan 1931 ve 12 Temmuz 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması izlemiştir.

1930, 1933 ve 1934 yıllarında yapılan reformlarla kadın haklarının tanınması pek çok Avrupalı dev-letten önce çağdaş devlet anlayışını pekiştirmiştir. 24 Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu'nun kabulü ve 26 Kasım 1934'te bazı lakap ve unvanların kaldırılmasıyla toplumun temelini ailenin oluş-

turması sağlanmıştır. 5 şubat 1937'de Anayasa'nın ikinci maddesinde laiklik ilkesine yer verilmesi yurttaşlar üzerinde yzyıllarca devam eden din-siyaset boyunduruğunu kaldırarak Tırkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş devlet anlayışına taşımıştır. Sosyal, siyasi, hukuki ve eğitim alanlarındaki bu devrimleri ekonomik hayattaki dzenlemeler takip etmiştir. Bütün bu devrimler 17 yıl gibi kısa bir srede tamamlanmıştır.

Cumhuriyetimizin 100. Yılında bizlere dşen temel grev ise Cumhuriyetin kazanımlarına sahip çıkmak, çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkmak yolunda bu değerlerimizi artırmaktır.

Özgür GÖZÜKARA
Mütevelli Heyeti Başkanı

Sunuş

Aziz milletimizin emperyalist işgale karşı kazandığı büyük zaferin ve ardından kurulan çağdaş Türk devletinin yeni idare şekli olan Cumhuriyetin ilânının üzerinden 100 yıl geçti. Ne mutlu ki bizlere tam 100 yıldır ulu önderimiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün açtığı yolda, göstermiş olduğu hedeflere doğru emin adımlarla ilerliyoruz. Aklın ve bilimin aydınlattığı bu yolda rehberimiz, Cumhuriyetimizin temel kazanımları ve bunların üzerine inşa ettiğimiz çağdaş, millî, demokratik ve laik değerler sistemidir.

Atatürk diyor ki: “Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer, ancak kendisinden daha büyük olan gayeyi elde etmek için gereken en belli başlı vasıta. Gaye, fikirdir. Zafer, bir fikrin elde edilmesine hizmeti nispetinde kıymet ifade eder. Bir fikrin elde edilmesine dayanmayan zafer devamlı olamaz; o, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır; doğar! Yoksa başlı başına zafer, boşa gitmiş bir gayret olur.” İşte Cumhuriyetimiz, İstiklal Harbimizi tam bir zaferle sonlandıran Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin en büyük kazanımıdır. Bugün sahip olduğumuz tüm hakların teminatıdır.

‘Kimsesizlerin kimsesi’ olan Cumhuriyet sayesinde imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütle olmayı başarabilen Türkiye halkı, ulusal bilinci tesis ederek Türk milleti şuuruna erişmiştir. Cumhuriyet devrimleri sayesinde Türkiye halkı ulus inşası sürecini başarıyla tamamlamıştır. On yedi yıl gibi kısa bir sürede gerçekleştirilen devrimler toplumun bu zamana kadar olan gelişiminde en temel dayanak noktalarını oluşturmuştur. Geçen 100 yıllık süre içerisinde Cumhuriyetimizin temel değer ve kazanımlarına karşı çok sayıda saldırı ve aşındırma girişimine tanık olduk. Ancak bu kifayetsiz ve menfur çabalar milletin Atatürk ve Cumhuriyet sevgisi karşısında başarısızlığa mahkûm oldu. Bugün vatandeşlik bilincinden kadın haklarına, demokrasiden sosyal devlete, hukukun üstünlüğünden laikliğe ve hayatın diğer pek çok alanında sahip olduğumuz ayrıcalıkların ne büyük zorluklarla kazanıldığını hatırdan çıkartmamalıyız. Türkiye ile eş zamanlı olarak çağdaşlaşma sürecine giren ancak bu hususlarda gaflet ve delalete düşen toplumların bugünkü içler acısı durumu tarihin kaydına birer ibret vesikası olarak geçmektedir.

Bizleri bugünlere getirenlere; başta ulu önderimiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm şehit ve gazilerimize, çok büyük vicdani borcumuz, bizden sonraki nesillere karşı ise büyük sorumluluklarımız vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmesinde başlıca gücümüzü Atatürk'ün manevi mirası olan bilim ve akıldan alıyoruz. Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmasında millî eğitime dair şu ana direktifi vermiştir: “Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, ananati milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir”. Daha sonra bu direktifini 26 Ağustos 1924'te Hakimiyet-i Milliye gazetesinde verdiği şu demeçle tamamlamıştır: “Öğretmenler, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister”.

Atatürk'ün ifadesiyle onun manevi şahsiyeti "Memleketin her köşesinde yeni fikir, yeni yaşam ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve savaşçı bir topluluktur". Atatürk Büyük Söylev'in sonunda Türk gençliğine olan hitabında Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyeti'ni, ilelebet muhafaza ve müdafaa etme görevini Türk gençliğine birinci vazife olarak tevdi etmiştir. Bu hitabın devamında ise istiklal ve Cumhuriyete kast edecekler hakkında veciz uyarılarda bulunmuştur. Cumhuriyete kast edenlere karşı olan duruşumuzda; ülkemizi uluslararası ortamda çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkarmak yönündeki ülkümüzden, aklın ve bilimin ışığından ayrılmamak yönündeki kararlılığımızdan ve vatanımıza, bizi biz yapan değerlere en önemlisi de Atamıza olan bağlılığımızdan güç alıyoruz.

Bu bilinç ve kararlılıkla ikinci yüz yılına girdiğimiz Cumhuriyetimizin ilelebet payidar kalacağına olan inancımız tamdır. Türkiye Yüzyılı Vizyonu ile geleceğe umut ve inançla bakıyoruz.

Prof. Dr. A. Ercan GEGEZ
İstanbul Arel Üniversitesi Rektörü

İÇİNDEKİLER

8

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ KISA BİR PANORAMASI
(Fatma Aslı KELKİTLİ)

20

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİ
(Selma ŞEKERCİOĞLU BOZACIOĞLU)

30

100. YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İKTİSAT TARİHİ
(İ. Melih BAŞ)

60

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK BASINININ 100 YILI
(Ömer Batuhan AKGÜNER)

72

CUMHURİYETİN 100. YILINDA KADINLAR: HAKLAR, KAZANIMLAR, KAYIPLAR, KAYGILAR VE DAİMİ MÜCADELE
(Ürün Şen SÖNMEZ)

86

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİM VE GENÇLİK POLİTİKALARI
(Elif ÜÇERLİ)

108

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE GÜZEL SANATLAR
(Ceyhun BERKOL)

118

CUMHURİYETİN 100. YILINDA SAĞLIK POLİTİKALARI VE TIP EĞİTİMİ
(Enver DURAN, Mustafa Cem UZAL, Himmet ŞİRİN)

138

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ
(Deniz ARSLAN BURAK, Fatih ERTÜRK)

168

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK SAVUNMA SANAYİSİ
(Ali Bilgin VARLIK)

44

CUMHURİYETİN 100.
YILINDA KENTLEŞME
VE ÇEVRE
(Levent UZUNÇIBUK)

96

CUMHURİYETİN 100.
YILINDA TÜRK
EDEBİYATI
(Ali TAŞTEKİN)

146

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN
KURULUŞUNUN 100. YILINDA
BİLİM VE TEKNOLOJİ:
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
DEĞERLENDİRME
(Oben DAĞ, Ünal KÜÇÜK, Ali
UZER)

STRATEJİK BAKIŞ

Arel USAM Dergi

Cilt: 2, Sayı: 9

Yayın Tarihi: Ekim 2023

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nurdan ÇOLAKOĞLU

Prof. Dr. C. Uğur ÖZGÖKER

Prof. Dr. Oktay BİNGÖL

Doç. Dr. Aylin ERDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi Selma ŞEKERCİOĞLU
BOZACIOĞLU

Editör ve Sorumlu Müdür

Doç. Dr. Ali Bilgin VARLIK

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Elif ÜÇERLİ

Dr. Yunus KARAĞAÇ

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Şura ÖZTÜRK

Yasal Uyarı

Dergide yer alan makaleler yazarların şahsi görüşlerini içermekte olup, hiç bir kurum ve kuruluşu veya çalışanlarını bağlamaz. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı mahfuz olup, eğitim ve öğretim maksadıyla uygun atıf/ gönderme kuralları çerçevesinde kullanılabilir.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ KISA BİR PANORAMASI

Fatma Aslı KELKİTLİ

Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
aslikelkitli@arel.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0164-8736.

Giriş

13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkanlar, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de kaybedilen topraklar Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecini başlatmış, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Tunus, Mısır, Sudan, Libya gibi Kuzey Afrika toprakları o dönemki büyük güçler olarak kabul edilen Fransa, İngiltere ve İtalya'nın kontrolüne geçmişti. Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin Meriç ırmağının batısındaki tüm toprakları ve Ege adalarını kaybetmesiyle sonuçlanırken kaybedilen yerleri geri almak ülkenin I. Dünya Savaşı'na katılımının temel saiklerinden birini oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası alınan yenilgi sonrasında Ortadoğu toprakları da elden çıkarken Anadolu ve Trakya toprakları İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan orduları tarafından işgal edildi. Dört yıl süren ve işgal kuvvetlerinin yanı sıra hanedanın ve İstanbul hükümetinin muhalefeti ve iç isyanlarla da uğraşmak zorunda kalan Ankara hükümeti zorlu bir Millî Mücadele süreci sonucunda Türkiye topraklarını yabancı askeri güçlerden temizlemeyi başardı. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile de sahada elde edilen zafer diplomatik arenada taçlandırılmış oldu.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından üç ay sonra Türkiye, cumhuriyet rejimine geçti ve siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda kapsamlı bir reform sürecini başlattı. 1927 yılında 14 milyon nüfusa (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023) sahip, bu nüfusun sadece %8,16'sının okuma-yazma bildiği (Kara, 2020: 116), 1923 yılındaki gayri safi milli hasılası 8,53 milyar Amerikan doları olan küçük bir güç olarak dünya sahnesine çıkan Türkiye Cumhuriyeti, yüz yıl sonra 85 milyon nüfusu (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023), 1.029 milyar Amerikan doları gayri safi milli hasılası (International Monetary Fund, 2023), %97 okuma-yazma

oranı (The World Bank, 2023) ile orta büyüklükte devletler arasında yer almaktadır.

1923 yılından beri Türkiye'nin dış politika çizgisini ve tercihlerini belirleyen ana faktör uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler olmuştur. Sınırlı maddi kapasitesi nedeniyle uluslararası sistemin yapısına etki etmesi mümkün olmayan Türkiye'nin dış politikası, sistemsel değişiklikler sonrası önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu nedenle bu çalışmada Türk dış politikasının bir asırlık panoraması çok kutupluluktan, çift kutupluluğa geçiş, çift kutupluluktan tek kutupluluğa geçiş, tek kutupluluğun aşınması gibi sistemsel değişikliklerin izi sürülerek dört bölümde incelenecektir.

1923-1945 Arası Dönem

I. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sisteme bakıldığında İngiltere'nin başat konumu devam etse de Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) gittikçe artan ekonomik ve askeri gücü, Sovyetler Birliği'nin (SSCB) alternatif siyasi ve ekonomik modelinin özellikle Batılı devletlerin egemenliği altındaki sömürge milletler açısından cazibesini arttırması ve Fransa ve İtalya'nın Almanya'nın Versay Antlaşması sonrası siyasi gücündeki gerileme sonrası etkinliklerini arttırması, çok kutuplu bir yapının hüküm sürdüğünü göstermektedir.

Türkiye küçük bir devlet olarak öncelikle siyasi egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya odaklanmış, bu hedefini gerçekleştirmek amacıyla da denge politikası izlemeye dikkat etmiştir. 1923-1938 arası dönemde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk dış politikanın temel belirleyici aktörü olurken, bu politikanın yürütülmesinde 1925-1937 yılları arasında başbakanlık yapan İsmet İnönü ve 1925-1938 yılları arasında dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Tevfik Rüştü Aras'ın

önemli katkıları olmuştur. Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanlığı görevine gelen İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı'nın belirsiz, riskli ve zorlayıcı ortamında Atatürk'e benzer şekilde dış politika kararlarının ana belirleyicisi olmuş, başbakanlar¹ ve dışişleri bakanları² ise büyük ölçüde uygulayıcı pozisyonunda yer almışlardır (Deringil, 1989: 48-50).

Atatürk döneminde Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan arda kalan problemlerin çözümüne odaklanmıştır. Musul, Türkiye'nin tarihsel birliktelik, coğrafi yakınlık, nüfusunun büyük bir kısmını Kürtlerin oluşturduğu halkının Türkiye ile yakın ekonomik ve kültürel ilişkiler içinde olması gibi nedenlerden dolayı kendisine bağlanması gerektiğini belirttiği, İngiltere'nin ise petrol kaynakları nedeniyle mandater yö-

netimi altında tuttuğu Irak'a ait olmasını istediği bir toprak parçasıydı. İngiltere, Türkiye'nin üye olmadığı ama kendisinin politik nüfuzunun yüksek olduğu Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan komisyon vasıtasıyla Musul'un Irak tarafından ilhakını onaylayan bir karar aldırılmış, Türkiye ise doğu illerinde Şubat 1925'te patlak veren ve Nisan'a kadar süren Şeyh Said ayaklanmasının arttırdığı güvenlik endişelerinin de etkisiyle 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Musul'un Irak sınırları içinde olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Büyük bir güçle yaşadığı bu ihtilafta sınırlı maddi imkanları ve başka bir büyük gücün desteğinden mahrum kalması nedeniyle dezavantajlı duruma düşen Türkiye, Hatay meselesinde ise İngiltere'nin de desteğiyle mutlu sona ulaşmayı başarmıştır. Doğu

Resim 1. Lozan Barış Görüşmeleri
(cdnuploads.aa.com.tr)

¹ Refik Saydam (1939-1942), Şükrü Saraçoğlu (1942-1946).

² Şükrü Saraçoğlu (1938-1942), Numan Menemencioğlu (1942-1944), Hasan Saka (1944-1947).

Akdeniz'de artan İtalyan faaliyetlerine karşı Fransa ve Türkiye'yi de içine alan bir pakt kurmayı düşünen İngiltere, Türkiye'nin bu konuda desteğini almak için Fransa'ya Hatay meselesinde Türkiye ile uzlaşan bir pozisyon alması yönünde telkinlerde bulunmuş, bu sürecin sonunda 2 Eylül 1938 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Hatay, 29 Haziran 1939'da Türkiye'ye katıldığını açıklamıştır (Balcı, 2017: 80-81).

İtalya'nın 1920'lerin ortalarından itibaren Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de yayılcı bir politika izlemeye başlaması, Bulgaristan'ın ise I. Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı Nöyyi Antlaşması nedeniyle yaşadığı kayıpları telafi etmek için statükoyu değiştirmek istemesi Türkiye'nin Yunanistan'la yakınlaşmasına neden olmuştur. Lozan görüşmeleri sırasında çözülemeyen yerleşikler sorunu, geldikleri tarih ve doğdukları yere bakılmaksızın İstanbul'da ikamet eden Ortodoks Rumlara ve Batı Trakya'daki Müslümanlara yerleşik sıfatı veren 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Sözleşmesi ile çözülmüş, 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Samimi Anlaşma ile iki devlet ortak sınırlarının karşılıklı olarak saldırıdan korunmasını güvence altına almıştır (Fırat, 2009: 346-349).

1930'ların ortalarından itibaren yükselişe geçen Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikaları Türkiye'nin aktif diplomasisi sonucunda 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Lozan Antlaşması ile getirilen Boğazlardaki egemenliği kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılmasını kolaylaştırmıştır. Buna göre uluslararası komisyon kaldırılmış, Türkiye Boğazlara tekrar asker yerleştirme ve yakın savaş tehdidi belirlediğinde Boğazları kapatabilme haklarına sahip olmuştur (T.C. Resmî Gazete, 1936).

Türkiye özellikle 1930'ların ikinci yarısından sonra İngiltere ve Fransa ile siyasi bağla-

rını kuvvetlendirirken Almanya ve İtalya ile ekonomik ve ticari ilişkilerine devam etmiştir. Bu dönemde Batı, Sovyetler Birliği ile dengelenmiş, iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin altyapısını 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması oluşturmuştur. 1929 dünya ekonomik bunalımı sonrasında Türkiye ekonomide devletçiliğe yöneldiğinde de Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında Sovyet uzmanları önemli katkı sağlamıştır. Türkiye iki savaş arası dönemde ayrıca Balkanlar'da ve Ortadoğu'da bölge devletleri ile iç ve dış güvenliğini konsolide edici birtakım bölgesel yapılanmalar içerisine girmiştir. 1934 yılında Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan ile Balkanlardaki İtalyan yayılcılığına ve Bulgar revizyonizmine karşı Balkan Antantı kurulmuş, 1937'de Kürt ayrılıkçılığına karşı Irak, İran ve Afganistan ile Sadabad Paketi oluşturulmuştur. Ne var ki II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile beraber bu bölgesel paktların herhangi bir işlevi kalmamıştır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı yılları boyunca da denge politikasını büyük bir sabır ve dikkatle uygulamıştır. Savaş başlamadan önceki birkaç ay boyunca Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni bir araya getiren bir ittifak kurma çabası içine giren Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Molotov-Ribbentrop Saldırmazlık Paketi'ni imzalaması üzerine hayal kırıklığına uğramış, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da bir yardımlaşma antlaşması imzalamıştır. İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve Fransa'nın 22 Haziran 1940'ta Almanya tarafından işgali sonrası İngiltere, Türkiye'den savaşa girmesini istese de Türkiye askerî açıdan hazır olmadığını ve Sovyetler Birliği'nin saldırısına uğrayabileceğini öne sürerek savaşa katılmayı reddetmiştir (Soysal, 1982: 367-368). Türkiye bu tarihten savaşın

Resim 2. (stratejikortak.com)

son aylarına kadar aktif tarafsızlık olarak adlandırılan ve Müttefik gruba yakın durup savaş dışı kalma stratejisini benimsemiş, ABD, İngiltere ve 1941 yılında Alman işgali sonrası Müttefik kanada geçen Sovyetler Birliği'nin baskı, gözdağı ve telkinlerine karşı koymayı başarmıştır.

1945-1991 Arası Dönem

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin çok kutupluluktan çift kutupluluğa geçişi Türk dış politikasını derinden etkilemiştir. Kutuplardan biri olan Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshetmesi ve yeni bir antlaşma yapmak için Türkiye'den Kars ve Ardahan, Boğazlarda üs, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi gibi taleplerde bulunması, Türkiye'nin ABD'nin liderlik yaptığı Batı Bloku'na meyletmesine neden olmuştur. Türkiye kısa

süre içinde Avrupa Konseyi (13 Nisan 1950), Dünya Bankası (11 Mart 1947), Uluslararası Para Fonu (11 Mart 1947), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) (18 Şubat 1952) gibi ABD ve Avrupalı devletlerin liderlik ettiği siyasi, ekonomik ve askeri kurumlara üye olmuş ve dış politikasında ABD ile harmonizasyon yakalamaya dikkat etmiştir.

1950-1960 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Parti döneminde Türkiye, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası uyarınca Yugoslavya ve Yunanistan ile Balkan Paktı'nı, Irak, İngiltere, İran ve Pakistan ile ise Bağdat Paktı'nı kurmuş fakat bu paktlar da iki savaş arasındaki benzerleri gibi başarısız olmuştur. Yunanistan'ın Kıbrıs adasının önce bağımsızlığına kavuşması daha sonra da kendisine bağlanması yönündeki politikası iki devlet arasındaki ana uyuşmazlık konusu olurken Türkiye'nin Batı eksenli dış politikası

Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'ne yakın duran Irak ve Suriye gibi komşularıyla zaman zaman problemler yaşamasına neden olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası askerlerin ağırlıkta olduğu Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulmasıyla beraber ordu da dış politikada etkin bir aktör konumuna gelmiştir. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de (BM) Kıbrıs meselesi ile ilgili yaşadığı yalnızlık, U2 ve Füze krizleri sonrasında güvenliğinin ABD tarafından her zaman öncelenmeyebileceğinin ayırıcısına varması ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ortaklık Antlaşması'nın uygulama sürecinde yaşanan sorunlar ülkenin 1960'ların ortalarından itibaren Batı ekseninde kalmakla beraber Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ülkeleri, Bağlantısızlar Hareketi ile diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye başlamasına neden olmuştur. Türkiye bu dönemde Arap ülkelerine de bir açılım yapmış ve bir yandan bu ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirirken bir yandan da Kıbrıs meselesinde onların desteğini almaya çalışmıştır. Bağdat Paketi deneyiminden ders alan Türkiye bu dönemde Arapları bölecek paktlar ve bölgesel antlaşmalardan uzak dururken Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmaktan ve taraf olmaktan kaçınmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 789).

1960'ların sonlarından itibaren ABD ve Sovyetler Birliği arasında detant döneminin başlaması Türkiye'nin çok yönlü dış politika izleme çabalarını kolaylaştırmıştır. Bu görece özerklik döneminde Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nı gerçekleştirmiş, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Arapları destekleyen bir duruş sergilemiş, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri ile kayda değer ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmiş hatta Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer alan Afrika ülkelerinde büyükelçilikler açıp bu ülkelere teknik yardım göndermiştir (Kelkitli, 2023: 328). Kıbrıs Barış

Harekati sonrası Yunanistan'la Ege'de karasuları, kıta sahanlığı hava sahası konusunda da anlaşmazlıklar artmış iki devlet aynı savunma ittifakı içinde yer almalarına karşın birbirlerinden tehdit algılamaya başlamışlardır. Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi ABD ile ilişkilerinde de gerilimler yaratmış, ABD 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır.

Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali detant dönemini sona erdirirken bloklar arası anlaşmazlıklar yeniden su yüzüne çıkmış, bu durum da Türkiye'nin dış politikada manevra kabiliyetini azaltmıştır. Yine de Türkiye, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası kurulan Özal hükümetleri döneminde de Sovyetler Birliği, Balkanlar ve Ortadoğu'daki komşuları ile özellikle ekonomik ve ticari bağlarını kuvvetlendirici girişimlerde bulunmuş ve ihracat odaklı yeni ekonomik modeli için pazar ve yatırım fırsatlarını kovalamıştır.

1991-2011 Arası Dönem

26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, çift kutuplu dünyanın sona erişini ilan ederken ABD, yeni dünya düzeninin siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik lideri olarak konumlandı. Uluslararası sistemdeki ikincil güçlerin hegemonun sert güç ve yumuşak güç kapasitesinin gerisinde kalmalarından dolayı orta büyüklükte devletler bu tek kutuplu ortamda daha esnek dış politika tercihleri yapabilme ve bölgelerinde daha aktif bir politika izleme şansına sahip oldular.

Soğuk Savaş'ın sona erişini orta büyüklükte bir devlet seviyesine gelmiş olan Türkiye için fırsat ve riskleri de beraberinde getirdi. Sovyetler Birliği'nin yerine kurulan Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin artık kara sınırı yoktu ve Sovyet etkisinin ortadan kalktığı Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu'da nüfuz siyaseti güdebilme fırsatını yakalamış-

tı. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin çöküşü Türkiye'nin stratejik değerinde bir azalmaya neden olabilir, bu da Batı ile ilişkilerinde yeni problemler yaratabilirdi. Dahası 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile birlik haline gelen Avrupa Topluluğu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu Aralık 1989'da ekonomik az gelişmişlik, demokratik sistemdeki eksiklikler, Yunanistan'la yaşanan ihtilaflar ve Kıbrıs meselesi nedeniyle reddetmişti (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023a).

1990'ların başlarında Balkanlar, Güney Kafkasya ve Ortadoğu'da meydana gelen savaşlar ve askeri çatışmalar ve Türkiye'nin bu krizlerin çözümünde hem siyasi arenada aktif bir diplomasi izlemesi hem de BM barışı koruma misyonlarında yer alarak bölgesel barışa katkı sağlayan sorumlu bir aktör olarak davranması ülkenin etki alanını genişletmiştir. 2002 yılına kadar siyasal hayatı koalisyon hükümetleri domine ederken bu tarihten sonra Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına iktidar olduğu ve günümüze kadar devam eden yeni bir dönem başlamıştır. 1990'ların başlarından itibaren artan terör olayları ve Kürt ayrılıkçılığı ise ülkenin dış ilişkilerini de etkileyen en önemli iç mesele olarak ortaya çıkmıştır.

1992 yılında Balkanların önemli devletlerinden Yugoslavya'da federal sistem çözülürken bağımsızlığını ilan eden federal birimlerden biri olan Bosna-Hersek'te 1995 yılına kadar devam edecek kanlı bir iç savaş başladı. Doğu bölgelerinde yaşayan Sırplar Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımayıp Yugoslav Federal Ordusu'nun silahları ve teçhizatı ile askeri bir saldırı başlatıp ülkenin büyük kısmını ele geçirdiler. Türkiye bu dönemde savaşan taraflara yönelik olarak ilan edilen ama Sırplar hali hazırda yoğun bir biçimde silahlandığı için aslında Boşnakları olumsuz yönde etkileyen silah ambargosunun en azından hafifletilmesi için uğraşmış, Boşnaklara yönelik katliamların engellenmesi için BM, Avrupa Birliği (AB), İslam Konferansı Örgütü nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye ayrıca savaşı bitiren NATO'nun Bosna-Hersek'teki Kararlı Güç Operasyonu'nu desteklemiş ve savaş sonrasında oluşturulan barışı koruma misyonlarına katılmıştır. 1998'de Sırpların kontrolünde olan ama nüfusunun büyük kısmını Arnavutların oluşturduğu Kosova'da, Sırp güvenlik güçleri ve Arnavutlar arasında çatışmalar çıktığında NATO'nun ABD'nin liderliğinde gerçekleştirdiği hava operasyonuna Türk savaş uçakları da katılmış ve Türkiye savaş sonrası NATO'nun çatısı altında oluşturulan Kosova Barış Gücü'ne asker göndermiştir. Türkiye, 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden Kosova'yı ertesi gün tanımış ve nüfusunun %1'ini Türklerin oluşturduğu bu ülke ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmeye odaklanmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş'ın son yıllarında Türk azınlığa karşı uyguladığı asimilasyon politikaları nedeniyle ilişkilerinin gerginleştiği Bulgaristan ile Sofya'daki komünist rejimin yıkılıp asimilasyon politikasının resmen sona erdirilmesinin ardından barışmış ve Bulgaristan'ın NATO üyeliğini desteklemiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiş, taraflar Kıbrıs ve Ege meselelerinin çözümünü konusunda herhangi bir ilerleme kaydedememiştir. Yunanistan küçük bir güç olarak Türkiye ile olan rekabetinde üyesi olduğu AB'yi devreye sokmuş ve Türkiye'nin Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde AB'ye adaylık statüsü karşılığında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin adada herhangi bir siyasi çözüm olmadan Kıbrıs'ın tamamını temsilen AB'ye üyeliğinin önünün açılmasına zımnen destek vermesini sağlamıştır. Türkiye Ekim 2005'te AB ile tam üyelik müzakerelerine başlasa da Kıbrıs Rum Kesimi'ni Gümrük Birliği kapsamına almaması üyelik yolunda ilerlemesini engellemiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiş, taraflar Kıbrıs ve Ege meselelerinin çözümünü konusunda herhangi bir ilerleme kaydedememiştir. Yunanistan küçük bir güç olarak Türkiye ile olan rekabetinde üyesi olduğu AB'yi devreye sokmuş ve Türkiye'nin Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde AB'ye adaylık statüsü karşılığında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin adada herhangi bir siyasi çözüm olmadan Kıbrıs'ın tamamını temsilen AB'ye üyeliğinin önünün açılmasına zımnen destek vermesini sağlamıştır. Türkiye Ekim 2005'te AB ile tam üyelik müzakerelerine başlasa da Kıbrıs Rum Kesimi'ni Gümrük Birliği kapsamına almaması üyelik yolunda ilerlemesini engellemiştir.

Türkiye, 1990'ların başlarında Güney Kafkasya'da meydana gelen silahlı çatışmalarında Azerbaycan ve Gürcistan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğünü önceleyen bir dış politika izlemiştir. Ermenistan'ın tarihsel soykırım iddiaları, toprak talepleri ve ayrılıkçı Dağlık Karabağ Ermenilerine verdiği destek Türkiye ile ilişkilerinde ilerleme kaydetmesini engellerken Erivan, Türkiye ile sınırlarını Rus askerlerine savunduracak kadar Rusya'nın himayesi altına girmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 793). 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Güney Kafkasya'da kendisine alan açmaya çalışması ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) ile karşılıklı ziyaretler, ikili ve çoklu iş birliği projeleri ve zirveler aracılığıyla siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerini kurumsallaştırma çabaları özellikle 1993'te Yakın Çevre Doktrini'ni ilan etmesinin ardından Rusya'nın dikkatini daha fazla çekmeye başlamıştır. Ankara ve Moskova bu rekabete ek olarak Bosna-Hersek ve Kosova krizlerinde de görüş ayrılıkları yaşasalar da 1990'ların sonlarından itibaren ikili ekonomik ilişkilerde kayda değer bir ilerleme kaydedilmiş, bu durum 2000'lerin ortalarından itibaren siyasi ilişkilerde pozitif bir ivme yakalanmasına büyük katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşuları Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerine 1990'lı yıllar boyunca Kürt ayrılıkçılığı ve Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütüyle mücadele damgasını vurmuş, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması ve PKK'nın geriletilmesi sonrasında bu ülkeler ile Demokratik Sol Parti-Milliyetçi Hareket Partisi-Anavatan Partisi koalisyon hükümeti döneminden itibaren siyasi ve ekonomik iş birliği geliştirilmiştir (Kelkitli, 2023: 332-333). AKP iktidarı döneminde ise Ortadoğu bölgesi özellikle ABD'nin Mart 2003'te başlayan Irak'ı işgali sonrası Türk dış politikasının öncelikli gündem maddele-

rinden biri olmuştur. ABD'nin Irak'ın işgali sırasında Türkiye topraklarını kullanmasına izin veren tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçmemesi Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir krize neden olurken Türkiye'nin bölgedeki prestijini arttırmıştır. Ankara, Arap-İsrail ihtilafında takındığı net Filistin yanlısı tavır, komşuları ve diğer bölge ülkeleri ile oluşturduğu ortak siyasi istişare mekanizmaları, bölgesel krizlerdeki ara buluculuk çabaları ve ekonomik işbirliği ve kültürel etkileşimi arttırmayı hedefleyen girişimleri ile Aralık 2010'da Arap Baharı olayları patlak verene kadar bölgede belirli bir görünürlük ve etki yaratmayı başarmıştır.

2011-2023 Arası Dönem

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrası emperyal aşırı genişleme sürecine girmesi, 2007-2008 ekonomik krizinden finansal sisteminin yıpranarak çıkması ve Rusya'nın, ABD'nin oluşturduğu kurallara dayalı uluslararası sisteme meydan okuyarak 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi, ABD'nin uluslararası arenadaki gerilemesinin emareleri olarak görülmektedir. Tek kutupluluğun aşındığı bu dönemde orta büyüklükteki devletler ABD, Çin, Rusya gibi birbirleriyle rekabet içinde olan güç merkezleri ile çıkarlarını maksimize edecek şekilde ekonomik ve askeri güçlerini konsolide edici birtakım birliktelikler içerisine girmektedir.

Türkiye bu dönemde ülkeyi yönetenler tarafından birçok kereler ifade edildiği üzere özerk bir dış politika izleme gayreti içine girmiştir. Buna ek olarak Batı dışı devlet ve toplumların da görüşlerinin dikkate alındığı daha adil ve çoğulcu bir dünya düzeni kurulması yönünde katkıda bulunmak da bir diğer önemli amaç olarak sunulmuştur (Ateşoğlu Güney, 2023: 27). Ana hatları 2009-2014 yılları arasında

dışişleri bakanlığı, 2014-2016 yılları arasında da başbakanlık görevlerinde bulunan Ahmet Davutoğlu tarafından çizilen bu dış politika, Davutoğlu'nun 24 Mayıs 2016 tarihinde başbakanlıktan ayrılmasından sonra Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından belirlenmekte dışişleri bakanları ise daha çok uygulama safhasında ön plana çıkmaktadır (Balci, 2017: 357).

Türkiye, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde önemli çalkantı ve çatışmalara neden olan Arap Baharı sürecinde Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de mevcut otoriter rejimlerin karşısında yer alan muhalif grupları destekledi. Türkiye'nin 911 kilometre kara sınırına sahip olduğu güney komşusu Suriye'de, Beşar Esad yönetimine karşı başlayan ayaklanmanın kısa sürede kanlı bir iç savaşa evrilmesi Türkiye'yi olumsuz yönde etkiledi. AKP hükümeti Türkiye'nin geleneksel Ortadoğu politikasından radikal bir şekilde saparak Suriye'de bir rejim değişikliğinin gerçekleşmesi için muhalif gruplara diplomatik, ekonomik ve askeri yardımda bulundu. ABD ve AB gibi Batılı güçlerin ve Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar gibi Körfez'deki Arap devletlerinin destek verdiği bu politika 2014 yılında terör örgütü Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) Musul'u ele geçirmesi ve İran ve Rusya'nın Suriye rejimine askeri destek sunmaları sonucu tökezlemeye başladı. Batılı ülkeler Suriye'de İŞİD'e karşı mücadeleyi ana hedef olarak ortaya koyarken bu gelişme Esad rejimiyle mücadeleyi ikinci plana attı ve Suriye'nin kuzeyinde bulunan ve PKK'ya yakın bir çizgi izleyen Demokratik Birlik Partisi'nin (PYD) İŞİD'le olan savaşa destek verdiği gerekçesiyle özellikle ABD tarafından silahlandırılmasına neden oldu. Türkiye 2015 yılı itibariyle hem Irak hem Suriye topraklarından gelen İŞİD, PKK, PYD kaynaklı güvenlik sorunlarına odaklandı hem de sayıları gittikçe artan Suriyeli geçici

sığınmacıların Türkiye'de yarattığı ekonomik ve toplumsal sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. 2016 yılı itibariyle Türkiye, Suriye meselesinde Rusya ve İran ile uzlaşıp, güvenliğini sağlamak için askeri harekatlara girişirken Esad rejiminin Suriye'deki varlığını zımnen de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin Balkanlar'daki dış politikası, Yunanistan ile Doğu Akdeniz'deki muhtemel enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar haricinde istikrarlı bir düzlemde giderken AB ile üyelik müzakerelerinde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Azerbaycan'ın Eylül 2020'de patlak veren İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a karşı Türkiye'nin de askeri yardımıyla çarpıcı bir başarı kazanması ve 1993 yılında işgal edilen topraklarının önemli bir kısmını geri alması Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki prestijini arttırırken, 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler müttefiklik seviyesine çıkarılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023b). Orta Asya Türk Devletleri ile 1990'lı yılların başlarından itibaren geliştirilen siyasi ilişkiler 2021 yılı itibariyle tamamen kurumsallaşmış Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan'ın tam üye, Türkmenistan'ın gözlemci olduğu yapı Türk Devletleri Teşkilatı ismini almıştır. (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). Bu organizasyonun belirli bir yol katetmesinde 2016 yılında İslam Kerimov'un vefatı sonrası Özbekistan Cumhurbaşkanı olan Şevket Mirziyoyev döneminde Türkiye-Özbekistan siyasi ilişkilerinin rayına oturmasının büyük katkısı olmuştur.

Türkiye, Suriye iç savaşı sırasında yaşadığı göçmen krizi ve güneyden kuzeye doğru gerçekleşen uluslararası göçlerin kavşak noktasında yer aldığı için bu dönemde dış politikasının ana unsurlarından birini insani diplomasi

olarak belirlemiştir. Bu kavram genişletilerek insani yardımlar yanında salgın hastalık dönemlerinde tıbbi yardımları, özellikle Afrika ülkelerine yönelik kalkınma yardımlarını ve siyasi ve askeri çatışmalarda arabuluculuk girişimlerini de içermeye başlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023c). Türkiye, küresel meselelere artan ilgisi paralelinde BM sistemine katkı sağlamak için aktif çaba göstermekte barış gücü misyonlarına etkin katılımın yanında BM toplantılarına ve BM ajans ve ihtisas kuruluşlarına ev sahipliği yapmaktadır (Ataman, 2023: 83).

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren geçen yüz yıllık süre zarfında Türk dış politikasının ana hatları uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklerin etkisiyle çizilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin önce küçük daha sonra da orta büyüklükte bir güç olması dış politikasının şekillenmesindeki temel belirleyici faktör olmuştur. Güvenlik endişeleri, Batı dünyası ile ilişkiler ve denge siyaseti ise dış politika yapıcılarının tarafından dikkate alınan diğer etmenler arasında yer almaktadır.

19. yüzyılın son yarısından itibaren çöküşe geçen, 20. yüzyılın başlarında Balkanlar ve Afrika'da önemli toprak parçaları kaybeden ve I. Dünya Savaşı sonrasında da beş yıl boyunca işgal altında kalan bir imparatorluğun mirasçısı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ana hedefi, egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen toprak ve üs talepleri bir beka meselesi olarak görülmüş ve Türkiye güvenliğini Batı ittifakına katılarak sağlamaya karar vermiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren faaliyete geçen Kürt ayrılıkçı hareketi ise Türkiye'nin başta Ortadoğu'daki komşuları olmak üzere bütün dış ilişkilerini etkilemiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyası ile siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda kurumsal ilişkiler içerisine girmiştir. NATO üyeliği, Türkiye-ABD arasındaki iş birliğinin en önemli eksenini oluştururken Türkiye'nin 1959 yılında başvurduğu AB'ye tam üyelik hedefinin çok gerisinde kalması ve özellikle Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı problemlerde AB'nin üyesi olan Yunanistan'a sürekli arka çıkması Türkiye-AB ilişkilerinin doğal sınırlarını gözler önüne sermektedir.

Türkiye 2000'lerin ortalarından itibaren Batı dünyası ile ilişkilerini Rusya ile çeşitlendirme ve dengeleme politikası güderken Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıyla başlayan savaş Ankara'yı zor durumda bırakmıştır. Hem Rusya hem Ukrayna ile bağlarını korumak isteyen bir yandan da taraflar arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunan Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Rusya'ya yönelik baskı ve yaptırımları arttırma politikasına ne ölçüde direnebileceği Rusya ile ilişkilerinin geleceğini de belirleyecektir.

Türkiye'nin 2010'lu yıllardan itibaren sıklıkla vurguladığı bölgesel ve küresel ölçekte barış, refah ve istikrarın tesisine katkı sağlayan özerk dış politika idealinin gerçekleşmesi ise uluslararası ortamın elverişliliği ve Türkiye'nin maddi gücü ile yakından ilgilidir. Çok kutupluluğa doğru evrilmekte olan uluslararası sistem Türkiye için fırsatlar yaratırken kırılğan ekonomik durum, küresel rekabet seviyesinin gerisinde kalan insan kaynağı ve kutuplaşmış toplumsal ortam ülkenin elini zayıflatmaktadır.

Kaynakça

- Ataman, M. (2023). Türkiye Yüzyılı: Türkiye ekseninin inşası için yeni bir dış politika vizyonu. İçinde B. Duran, K. İnat, M. Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2022* (s. 67-87). İstanbul: SETA Yayınları.
- Ateşoğlu Güney, N. (2023). Türkiye'nin yeni yüzyıl vizyonu, Batı ve liberal dünya düzeni tartışmaları. İçinde B. Duran, K. İnat, M. Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2022* (s. 25-42). İstanbul: SETA Yayınları.
- Balcı, A. (2021). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Alfa.
- Deringil, S. (1989). *Turkish foreign policy during the Second World War: An 'active' neutrality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fırat, M. (2009). Yunanistan'la ilişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt I: 1919-1980* (s. 325-356). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Arap Devletleriyle ilişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt I: 1919-1980* (s. 784-796). İstanbul: İletişim Yayınları.
- International Monetary Fund. (2023). *World economic outlook database: April 2023*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/weo-report?c=186,&s=NGDPD,PPPGDP,NGDPDPC,PPPPC,&sy=2021&ey=2023&ssm=0&scsm=1&sc-c=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1> (04.09.2023).
- Kara, A. (2020). Türkiye'de alfabe değişiminden sonra yeni harflerin yaygınlaştırılması ve halk eğitiminde millet mekteplerinin rolü ve önemi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 114-141.
- Kelkitli, F. A. (2023). A neo-classical realist account of Türkiye's foreign policy behavior: The comparison of Bülent Ecevit's 1978-1979 and 1999-2002 governments. *Alternatif Politika*, 15(2), 315-343. <https://doi.org/10.53376/ap.2023.12>.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. *Belleken*, 46(182), 367-414.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son on yıllarda Türk dış politikası 1991-2015*. İstanbul: DER Yayınları.
- T.C. Resmî Gazete. (1936). Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen mukavelename. T.C. Resmî Gazete. <https://www.ismetinonu.org.tr/wp-content/uploads/2021/04/Montreux.pdf> (05.09.2023).
- The World Bank. (2023). Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above). The World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS> (04.09.2023).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2023). Organizasyon tarihçesi. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (08.09.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023a). Türkiye'nin Topluluğa katılım talebiyle ilgili olarak Komisyon tarafından verilen görüş (20 Aralık 1989). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-topluluga-katilim-talebiyle-ilgili-olarak-komisyon-tarafindan-verilen-gorus-_20-aralik-1989_.tr.mfa (07.09.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023b). Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (08.09.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023c). Türkiye'nin girişimci ve insani dış politikası. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (08.09.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). Nüfus ve konut sayımı, 2021. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Population-and-Housing-Census-2021-45866#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusu%2084%20milyon%20680,680%20bin%20273%20ki%C5%9Fiye%20ul-a%C5%9Ft%C4%B1> (04.09.2023).

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİ

Selma ŞEKERCİOĞLU BOZACIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
selmasekerioglu@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5531-
6315.

Giriş

Türkiye ile AB ilişkilerinin 1959 yılında Demokrat Parti hükümetinin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) başvurusundan bu yana iniş çıkışlı bir seyir izlediğini söyleyebiliriz. Değişen konjonktür, iç politika krizleri, küresel görünüm gibi çeşitli faktörler, Türkiye-AB ilişkilerini derinden etkilemiş ve hemen her dönemde farklı siyasal sonuçlar doğurmuştur. Bu yazıda öncelikle Türkiye AB ilişkilerinin tarihindeki önemli unsurlar ele alınacak ve ardından günümüzdeki duruma ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

Türkiye AET İlişkilerinin İlk Yılları

Türkiye’de çok partili hayata geçiş ve Tevfik Çavdar’ın (1992, s. 221) ifadesiyle “kapitalist kalkınmanın ilk adımlarının atıldığı” Demokrat Parti dönemi ile Avrupa’nın II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma süreçleri aynı zamana denk gelmektedir. Cumhuriyetin yeni kurulduğu dönemde tercih ettiği, korumacı ve kalkınma odaklı ekonomik sistemin değişmeye başladığı bu süreçte Türkiye’nin liberal sisteme entegrasyonunda en önemli itici güçlerden birisi olacak AET, önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu süreç başvurudan itibaren sancılı olmuştur. 1957 yılında AET’nin kurulmasının ardından Demokrat Parti hükümeti başvuru konusunda kararlı olsa da bu başvuru aslında tüm ekonomik sistemin değişimi anlamına geldiğinden kamuoyundan gizli şekilde gerçekleştirilmiş ve bir süre sonra başvuru yapıldığı topluma ilan edilmek durumunda kalmıştır.

Buradaki temel çelişki AET’nin aday ülkelerden beklediği liberalleşme adımlarının hem ülkenin ekonomi politikası ile hem de siyasal partilerin görüşleri ile uyumlu olmamasıdır. Bundan dolayı Türkiye’nin liberal sisteme entegrasyonda yaşadığı sorunlar aslında AET ile

de temel sorun alanlarını oluşturmuştur. Bu dönemin genel küresel görünümüne bakıldığında Türkiye ve Yunanistan’ın benzer dış politika hamleleri yaptığını söyleyebiliriz. Keza, Türkiye’nin başvurusu Yunanistan’ın AET başvurusundan sadece 16 gün sonra gerçekleşmiştir.

Savaş sonrası bir yandan ekonomilerini toparlamaya, diğer yandan da yükselen Sovyetler Birliği etkisini kendi bölgelerinde sınırlamaya çalışan Avrupalı devletler için Yunanistan ve Türkiye’nin müttefik ülke olmaları son derece kritiktir. Bir diğer deyişle AET’nin kurucu ülkeleri için Topluluk sadece ekonomik bir amaç için bir araya gelmiş değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik tehditlerine karşı da bir şemsiye rolü üstlenmiştir. Bu perspektiften bakıldığından Türkiye’nin AET’ye başvurusunun sadece ekonomik nedenlerle değerlendirildiğini belirtmek doğru olmayacaktır.

Türkiye, AET’ye başvurusunu Roma Antlaşmasının üyeliği düzenleyen 237 ve ortaklığı düzenleyen 238. maddeleri ile yapmıştır. Bu başvuruda Türkiye öncelikli olarak üyeliği, mümkün olmaması durumunda ortaklığı hedeflemiştir. AET üyeleri de Türkiye’nin bu başvurusunu üyelikten ziyade ortaklık üzerinden değerlendirmiş ve 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasını da bu çerçevede üzerine oturtmuştur.

Ankara Anlaşması Türkiye’nin AET ve sonrasında AB ile ilişkilerinde belirleyici bir rol oynarken, üyelik perspektifini de barındırdığından çok yönlü değerlendirilmesi gereken bir dokümandır. Buna göre Ankara Anlaşması sadece finansal ve ekonomik iş birliğini derinleştirmeyi hedefleyen bir metin değil, 28. maddesinden anlaşılacağı üzere tam üyelik perspektifini de içeren bir metindir. Anlaşmanın hedefi üç aşamada Gümrük Birliği’nin tamamlanmasının sağlanmasıdır. Anlaşma

bir çerçeve anlaşma niteliğinde olduğundan Gümrük Birliği sürecinin gerçekleşmesi için gerekli olan detaylar, Katma Protokol ile belirlenmiş ve tarafların sürece uyumunun izleyeceği takvim oluşturulmuştur.

1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve Türkiye’nin iç siyasal hayatındaki düzensizlikler Gümrük Birliği’nin tamamlanması için gerekli sürecin işletilmesini zorlaştırırken, Türkiye’deki 1980 darbesi, Yunanistan, Portekiz ve İspanya’nın üyelik süreci ile demokratik süreçlere yapılan vurgunun artması da üyelik hedefini uzaklaştırmıştır. Darbe dolayısıyla askıya alınan ilişkilerin sürdürülmesi için ilk defa demokrasi üzerinden koşulluluk sürecini işleten Topluluk, demokrasinin üstünlüğüne vurgu yaparak Türkiye’nin atması gereken adımları belirlemiş ve bunların yerine getiril-

mesi durumunda ilişkilerin devam edeceğini belirtmiştir.

Bu koşulların yerine getirilmesi ve ilişkilerin normalleşmeye başlamasıyla darbe sonrasında Gümrük Birliği’nin tamamlanması yerine tıpkı Yunanistan gibi üyelik sürecine doğrudan geçişin daha doğru bir hamle olacağını düşünülmüştür. Bu kapsamda 1987 yılında yapılan tam üyelik başvurusu Birlik tarafından Türkiye’nin henüz siyasi ve ekonomik olarak üye olmaya hazır olmadığı gerekçesiyle olumsuz karşılanmış ve Matutes Paketi ile Türkiye’nin entegrasyonu hızlandırılmaya çalışılsa da Yunanistan vetosu ile mümkün olamamıştır.

Bu süreçte tarihsel olarak önemli olan iki unsur olduğunu değerlendirebiliriz. Birincisi Türkiye, 70’li yıllarda kendi iç siyasetinde yaşadığı sıkın-

Resim 1. AET Toplantısı
(*ab.ibb.istanbul*)

tılardan dolayı AET ile yürüttüğü Gümrük Birliği'nin sağlanması sürecini yerine getirememiş, petrol krizinin etkisiyle AET de çok istekli görünmemiştir. İkinci olarak da bu sürecin sekteye uğraması ile Yunanistan'ın üyeliği Türkiye'nin üyelik sürecini en başından itibaren zora sokmuştur.

1990'lı Yıllarda Türkiye AB İlişkilerinde Dönüşüm

Her ne kadar yaklaşık otuz yıl boyunca Türkiye Avrupa Topluluğu ile dalgalı seyir izleyen bir ilişkiye sahip olsa da 1990'lı yıllardaki dönüşüm ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. Bunun temel sebebi de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yeni kurulan Doğu Avrupa devletlerinin Avrupa sistemine entegrasyonunun sağlanması sürecinde uyulması gereken kriterlerin belirlenmesidir. Üye devletlerin demokrasi ile yönetilen ve bu değerleri içselleştirmiş devletler olması fikri 1962 tarihinde Parlamento'da kabul edilen Birkelbach Raporu ile ilk defa ortaya atılmıştır (Janse, 2018, s. 60). Topluluğun bu konuda 90'lı yıllara kadar daha esnek bir tutum izlediği söylenebilir.

Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin farklı bir yönetsel geçmişten geliyor olmaları bu devletlerin Avrupa sistemine entegre olmaları için bir yol haritası oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Üye olmak isteyen devletlere ilişkin yasal yükümlülüklerin ortaya çıkışı da sadece yeni bağımsızlığını kazanan devletlere değil, aday olacak bütün devletlere uygulanacaktır. 1993 tarihli Kopenhag kriterleri ile demokratik yönetim, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve işleyen bir Pazar ekonomisine sahip olmak üyelik için gerekli olan ön koşullar haline gelmiştir.

Bu koşullarda Türkiye de önceliği Gümrük Birliğinin tamamlanmasına vererek üyelik sürecini bir sonraki döneme bırakmıştır. 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren Gümrük Birliği neredeyse son 30 yılda AB ile ilişkilerin sürdürülmesinde önemli bir bağ yaratmıştır. Zaman zaman

siyasi ilişkiler gerginleşmiş olsa da ticari ilişkilerde Anlaşma gereği süreklilik oluşmuştur.

Kopenhag kriterlerinin ekonomik kısmını yerine getiren Türkiye'nin sıradaki hedefi aday ülke ilan edilerek AB ile entegrasyonunu derinleştirmektir. AB, 1997 yılında Komisyon tarafından hazırlanan Gündem 2000 raporu ile genişleme stratejisini ortaya koymuştur. Birliğe üyelik için ekonomik ve siyasi koşulların iyileştirilmesinin yanında bölgesel problemlerin giderilmesinin önemli olduğu da işaret edilmiştir. Bu raporun ardından Lüksemburg'da gerçekleşen Aralık 1997 Zirvesinde diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin aksine aday ilan edilmeyen Türkiye, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır.

Zirve raporunda Türkiye'nin reform süreçlerine devam ederek Kopenhag kriterlerini yerine getirmesinin gerekliliği ile Yunanistan ile ilişkilerini düzeltmesi ve Kıbrıs özelinde bölgesel anlaşmazlıklara barışçıl çözüm getirilmesinin önemine vurgu yapılmıştır.

Bu noktadan itibaren AB'nin Güney Kıbrıs'ı aday ülke ilan etmesi ile Türkiye'ye adaylık statüsü vermemesi bir arada değerlendirildiğinde bir çifte standart uygulandığı görülecektir. Bölgesel bir anlaşmazlık durumunda bir ülke aday ilan edilmiyor ya da üye olamıyorsa Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında Güney Kıbrıs'ın adaylık sürecinin işletilmesinin de burada belirtilen unsurlara aykırı olduğu anlaşılacaktır.

Bu dönemde Avrupada sosyal demokratların etkinliğinin artması, Türkiye'nin sert tepkisi, 99 depremi, olası NATO genişlemesinde Türkiye'nin veto yetkisini kullanma ihtimali, ABD'nin Türkiye'nin adaylık ilanına gösterdiği destek gibi unsurlar Türkiye'nin iki yıl sonra 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ilan edilmesini sağlamıştır. 1998 yılından itibaren yıllık olarak yayınlanmaya başlayan İlerleme raporları devam ettirilmiş ve bu kapsamda 2000 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi

Resim 2. (hukukbook.com)

kabul edilmiş ve 2001 yılında Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır.

2000 Sonrası Türkiye'nin AB Adaylık Süreci

Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin esas yoğun gündemi 2000 yılı sonrasına denk gelmektedir. Bunun bir sebebi adaylık sürecinin başlamasının AB ile Türkiye'nin temaslarını arttırması, diğer sebebi de Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan Güney Kıbrıs'ın üyeliğinin yarattığı sıkıntılardır. Bu sıkıntılar nedeniyle krizler yaşanan ilişki zaman ilerledikçe başka faktörlerin de eklenmesiyle son dönemde daha da zor bir görünüm almıştır.

2002 yılında Kopenhag'da gerçekleşen Avrupa Konseyi'nde 1997 yılında aday ilan edilen ülkelerin üyeliğine ilişkin karar alınırken Türkiye için de Kopenhag kriterlerini yerine getirdiğine dair Komisyon tavsiyesi olması durumunda 2004 yılı Aralık Zirvesi'nde üyelik müzakerelerinin başlaması kararı alınabileceği belirtilmiştir. Türkiye,

bu süreçte 8 reform paketini hayata geçirerek üye olmak için kararlılığını ortaya koymuştur. Buna istinaden belirlenen koşullara uygun şekilde 2004 Zirvesinde müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlaması kararı alınmış, bununla birlikte Türkiye'nin yeni üye olacak devletler ile Ankara Anlaşmasının genişletilmesini öngören Ek Protokolü imzalaması istenmiştir.

1 Mayıs 2004 tarihinde AB 5. genişlemesini gerçekleştirmiştir. Türkiye de bu genişleme sonrasında 29 Temmuz tarihinde Ek Protokolü yeni üye olan devletler ile imzalayarak Ankara Anlaşmasını genişletmiştir. Ancak bu durum Güney Kıbrıs'ı tanımak anlamına geleceğinden Protokolü imzalamasından sonra bir deklarasyon yayınlamak anlamına gelmeyeceğini ilan etmiştir. AB ise Türkiye'ye cevaben yayınladığı deklarasyon ile Türkiye'nin tüm üye devletleri tanımalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu gerginliğe rağmen müzakereler belirlenen tarihte başlamış ve Müzakere Çerçeve belgesi kabul edilmiştir.

Türkiye için hazırlanan Müzakere Çerçeve Belgesi ile müzakere sürecine ilişkin detaylar belli olmuştur. Belgede bugün Türkiye'nin hala üye olamamasının zeminini hazırlayan ucu açık maddeler bulunmaktadır. Buna göre 2. maddede müzakere sürecinin ucunun açık olduğu ve üyeliği garantilemediği, 3. maddede insan haklarına saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konusunda sıkıntı olması durumunda müzakerelerin askıya alınabileceği belirtilmiştir. Bugün geldiğimiz durumda bu iki maddenin önemi bir kez daha anlaşılabilir.

Üyelik sürecinde müzakere fasıllarını tarama süreci başlatılmış, ilk olarak Bilim ve Araştırma Faslı açılmış ve bu konuda tam uyum olduğundan geçici olarak kapatılmıştır. Ancak Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ı tanımama kararı devam ettiğinden 2006 itibariyle açılan hiçbir fasıl kapatılamayacak ve 35 fasıldan oluşan müzakerelerin 8 faslı askıya alınacaktır. Güney Kıbrıs'ın tek taraflı olarak veto edeceğini açıkladığı 6 fasıl ile birlikte toplam 14 fasılda müzakerelerin açılması mümkün değildir. 2005 yılından günümüze 16 başlıkta müzakereler açılabilmiştir. Ancak geçici olarak fasıllar kapandıktan tarama süreci sürekli olarak devam etmektedir.

2016 yılına kadar süregelen fasıl açılması süreci bu tarihte Avrupa Parlamentosunun müzakerelerin geçici olarak dondurulması kararına paralel olarak Konsey tarafından 2018'de Genel İşler Konseyi sonuç metninde yeni bir müzakere faslına açılmayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin adaylık sürecinin bu tarihten itibaren durma sürecine girdiği söylenebilir.

Türkiye AB İlişkilerinde Güncel Durum

Türkiye ile AB arasında üyelik müzakerelerinin dışında Suriye'den AB'ye olan göçlerin artmaya başlamasının ardından bir seri görüşmeler yapılmıştır. Buna göre Türkiye vatandaşlarına AB tarafından öne sürülen şartları yerine getirmeleri

karşılığında Vize Serbestisi tanınmasını öngören Vize Serbestisi Diyalogu Mutabakat Metni ile karşılıklı olarak iki taraftan diğerine yasadışı yollar ile göç eden kişilerin iade koşullarını düzenleyen Geri Kabul Anlaşması 2013 yılında imzalanmıştır.

Vize Serbestisi Diyalogu belge güvenliği, göç yönetimi, kamu düzeni ve güvenliği, temel haklar, düzensiz göçlerin geri kabulü olmak üzere 5 ayrı başlıktan oluşan 72 kriteri içermekte ve serbestinin gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin bu kriterleri yerine getirmesi beklenmektedir. Türkiye'nin halen yerine getirmediği terörle mücadele, yolsuzlukla mücadele, Europol ile işbirliği, kişisel verilerin korunması, adli yardımlaşma ve geri kabul anlaşmasının uygulamasında çıkan engelleri içeren 6 kriter bulunmaktadır. Bundan dolayı vize serbestisi süreci başlatılamamaktadır.

Buna paralel olarak Türkiye'nin Gümrük Birliğinin uygulanmasından kaynaklanan sorunların çözümü için talep ettiği güncelleme de Avrupa Birliği tarafından kabul görmemektedir. AB'nin üçüncü ülkeler ile imzaladığı yeni ticaret anlaşmalarının etkisiyle Türkiye ticareti zarar görmeye başladığından Türkiye'nin AB ile ilişkilerdeki öncelikli konularından birisini Gümrük Birliği'nin revizesi oluşturmaktadır. Her ne kadar bu revizenin gerekliliği iki taraf tarafından kabul görse de AB – Türkiye siyasi ilişkilerinin izlediği olumsuz seyir bunu mümkün kılmamaktadır (Palabıyık, 2023).

Avrupa Komisyonunun yıllık olarak yayınladığı İlerle Raporlarının da bunda payı büyüktür. Bu raporlar son dönemde Türkiye'deki siyasi süreç ve AB'ye uyumun azalması, taahhütlere uyulmaması, Kopenhag kriterlerinde gerileme olması gibi unsurların altını çizmektedir. 2022 tarihli Ülke Raporunda birden fazla alanda gerileme olduğunun altı çizilirken, özellikle ekonomik yönetim konusunda AB'nin endişeleri dile getirilmektedir. Bununla birlikte Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölge sorunları ile iyi komşuluk ilişkilerine

Resim 3. Avrupa Birliği Bayrağı

vurgu yapılan raporda Cumhurbaşkanlığı sisteminde yapısal eksiklikler ve demokratik kurumların işleyişinde sorunlar olduğu, yargı süreçlerinde muhalefet partilerinin hedef alındığı, sivil toplum ve özellikle ifade özgürlüğü olmak üzere insan hakları konusunda kötüleşme olduğu belirtilmektedir.

Dış politika konusunda ise Türkiye'nin Libya politikasının AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile eşgüdümlü olmadığı belirtilirken Ukrayna konusunda hem çabası takdir edilmiş ancak AB yaptırımlarına uyum sağlamaması ise eleştirilmiştir. Avrupa Parlamentosu Türkiye Raportörü Nacho Sanchez tarafından hazırlanan 2022 Türkiye Raporunda da benzer eleştiriler yer alırken, Türkiye'nin İsveç'in NATO üyeliğini onaylaması konusundaki beklentileri ayrıca vurgulanmıştır.

Sanchez, Raporun kabul edilmesinin ardından Türkiye'den T24'e verdiği röportajda Türkiye'de siyasi elitlerin demokrasi ile yollarını ayırdığını belirtirken, üyelik müzakereleri dışında Gümrük Birliğinin yenilenmesi gibi konularda da Türkiye'den insan hakları ve demokrasi konusunda ilerleme beklenmesinin doğal olduğunu belirtmektedir (Kurtuluş, 2023). Sanchez, uzun zamandır üyelik müzakerelerinin devam etmiyor oluşunun da mevcut durumda politika oluşturmada zorluklar yarattığını düşünse de Parlatmentonun büyük çoğunluğunun Türkiye'nin adaylık sürecinin sona erdirilmesini kabul etmediğini Raporun kabul edildiği oturumdaki oylamadan görülebilir (Euronews, 2023).

AB'nin Türkiye'deki gelişmelere yönelik eleştirilerinin her sene şiddetini arttırması Türkiye'nin

AB'den uzaklaştığının bir göstergesidir ve Türkiye'ye olumsuz etkisi çok fazladır. Her ne kadar AB, bu sorunların vize konusunda etkili olmadığı, başvuru yoğunluğundan kaynaklı problemler olduğunu söylesen de son dönemlerde Türkiye vatandaşlarının ciddi oranda vize reddi aldığı bir gerçektir.

Pandemi, demokratik süreçlerde toplumsal birlik duygusunu zedeleyecek gelişmeler, kurumsal ekonomi politikalarının yarattığı olumsuzluklar ve artan enflasyonun etkisiyle Türkiye'de kurumlara duyulan güvenin azaldığı aşikardır. Bunun en önemli göstergesinin de Türkiye'nin son yıllarda verdiği beyin göçü olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK, 2023) verilerine göre 2022 yılında Türkiye'den 466 bin kişi göç etmiş durumda ve bu durum hali hazırda yıllık %62'lik bir artışı göstermektedir. Göç edenlerin %42'si 20-34 yaş arasındaki kesimdir. Bu göçün de büyük oranda AB üyesi ülkelere yönelmesi vize süreçlerinin zorlaşmasının ilk ve öncelikli sebeplerindedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk dış politikasının önceliklerinin AB ile aynı olmaması son derece doğal ve ülkenin dış politika hedefleri ile uyumludur. Ancak bu durumun sürdürülmesi AB üyelik hedefinin de gittikçe uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak için Ege ve Akdeniz'de uzun yıllardır sürdürdüğü politikalar ve uluslararası hukuk çerçevesinde haklarını savunması hak kaybına uğramamak açısından çok önemlidir. Bununla birlikte AB'nin Güney Kıbrıs'ı Birliğe üye olarak alması diğer sorunlara gerek olmaksızın Türkiye'nin adaylığını neredeyse başlamadan baltalamıştır. Sorunun taraflarından birinin ve bağlantılı olarak Yunanistan'ın Birlik üyeliği Türkiye'nin de üyelik motivasyonunu etkilemektedir.

Bunlara ek olarak Türkiye'nin son yıllarda AB normlarından uzaklaşması, demokratik, hukuki

ve yönetsel süreçlerde yaşanan sorunlar, İstanbul Sözleşmesinden çıkılması gibi toplumda da büyük tepki uyandıran adımlar AB üyelik hedefinin kısa vadede pek mümkün olmadığını göstermektedir. Üyelik gerçekleşmese dahi süregelen durumda iki tarafın da ilişkilerini sürdürmesi gerekmektedir. Bu durum da süreci daha karmaşık hale getirmekte ve kamuoyunun da inancını kaybetmesine sebep olmaktadır.

Türkiye'nin Birliğe üye olması için müktesebata uyumu elzemdir ve AB'nin demokratik koşulluk kapsamında beklentilerini karşılaması gerekir. Bu adaylığın bir gereğidir. Ancak Türkiye'nin bütün bunları yerine getirmesi durumunda dahi üye olamayacağı ihtimali üzerinde de durulması ve bu süreçte ilişkilerin mümkün olan en kapsayıcı şekilde sürdürülmesinin de sağlanması gerekir. Bu sadece devlet düzeyinde değil, kamuoyu düzeyinde de etki doğuracaktır.

AB'ye üye olunamasa dahi müktesebata uyum süreci ve kurumsal reformların Türkiye'ye çok olumlu katkılar sağladığı söylenebilir. Bundan dolayıdır ki AB demokratik koşulluluk konusunda geri adım atmamaktadır. Ancak Türkiye'nin stratejik konumu ve önemli bir ticari ve bölgesel aktör olması ilişkilerin devamlılığını da gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla tarafların daha istikrarlı bir ilişki kurması için gerekli zemin oluşmamış olsa da ilerleyen dönemde oluşması için daha fazla çaba harcanmasının gerekli olduğu açıktır.

Gümrük Birliğinin revize edilerek günümüz koşullarında daha iyi işleyen bir forma çevrilmesi bu diyalogun geliştirilmesi için de bir itici güç olabilir. Sadece Gümrük Birliği değil, bölgesel güvenlik kapsamında NATO üyeliği, Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri ve bölgesel konumlanışı bu diyalogun sağlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Her iki tarafın da birbirinden beklentilerini ve karşılıklı ilişkilerini bu çerçevede ele alması doğru olacaktır. Burada sorunun çözümsüz hale gelmesinin tek nedeni Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uymak

konusunda yaşadığı sıkıntılar değil, aynı zamanda AB'nin de Türkiye'yi anlamak ve Türkiye ile ilişkilerinde takındığı tavır konusunda her zaman iyi performans sergileyememiş olmasıdır.

Tabii bu durum Türkiye'de demokratik süreçlerin daha iyi şekilde işletilmemesi için bir bahane olarak kabul edilemez. Türkiye bu süreçleri AB için değil, daha iyi bir sisteme sahip olmak için de gerçekleştirmelidir. Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yılında AB - Türkiye ilişkilerinin içine girdiği açmazı aşmanın tek yolu demokratik süreçlerin sahiplenilerek işletilmesi ve kamuoyunun da desteğini sağlayacak vize serbestisi ile Gümrük Birliği revize süreçlerinin gerçekleşmesi için çaba harcanmasıdır.

Kaynakça

- Avrupa Parlamentosu 2022 Türkiye raporunu kabul etti: AB üyeliği mevcut şartlarda başlayamaz (2023, 13 Eylül). Euronews. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2023/09/13/avrupa-parlamentosundan-turkiye-raporu-ab-uyeligi-mevcut-sartlarda-baslayamaz>
- Çavdar, T. (1992). Türkiye'de Liberalizm, Ankara: İmge Kitabevi
- Janse, R. (2018). The Evolution of the Political Criteria for Accession to the European Community, 1957-1973, European Law Journal, 24, 57-76.
- Kurtuluş, M. K. (2023, 19 Eylül). AP Türkiye Raportörü Amor, vize serbestisi için TMK reformunu hatırlattı: AKP'ye göre Türkiye'nin yüzde 50'si terörist; AB de bazı gruplara vize kolaylığı sağlamalı. T24. Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/ap-raportoru-amor-vize-serbestisi-icin-tmk-reformunu-hatirlatti-akp-ye-gore-turkiye-nin-yuzde-50-si-terorist-ab-de-bazi-gruplara-vize-kolayligi-saglamali,1130691>
- Palabıyık, D.Ç. (2023, 6 Mart). Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'nin güncellenmesi yönündeki çalışmalara odaklandı. Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ab-ile-gumruk-birliginin-guncellenmesi-yonundeki-calismalara-odaklandi/2838081>
- Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022. (2023, 24 Temmuz). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2022-49457>

100. YILINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İKTİSAT TARİHİ

İ. Melih BAŞ

Prof. Dr. Arel Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Endüstri
Mühendisliği Bölümü, melihbas@arel.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1455-9529

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kalıtı Olan İktisat

Osmanlı İmparatorluğu'ndan şaşılacak derecede dış malî çıkarılara ipotek edilmiş başka bir ifadeyle yarı sömürgeleşmiş bir toplum yapısı olarak nitelendirilebilecek bir kalıt söz konusudur. İktisadî yapı esas itibariyle tarım ve ticarete dayanıyordu. Çağcıl anlamda bir Osmanlı sanayiinden söz etmek olanaklı değildi. Osmanlı ilk madde ve malzeme dışsatımcısı ve sanayi ürünü dış alımcısıydı. Dış ticaret ve bütçe açıklarını kapamak için sürekli dış borçlanmalar, Düyun-u Umumiye ve Kapitülasyonlar ile iktisadî alanda sömürgeciliğin denetimine girilmişti. İktisadî tutsaklık askeri ve siyasal alanlarda da tutsaklığı getirmişti.

100 Yılı Dönemlere Ayırmak

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki ana aktör olan Kemalist devrimcilerin öncülleri 1908-1918 arasında siyasi iktidar düzlemindeki İttihatçılar idi. Bu nedenle 1923 öncesindeki 1908-1922 dönemini de inceleme kapsamına almak gerekir. Bu bağlamda Boratav (2019: 15-16) Türkiye İktisat Tarihi'ni aşağıdaki biçimde dönemlere ayırıyor:

1. Devrim ve savaş yılları (1908-1922);
2. Açık ekonomi koşullarında yeniden inşa (1923-1929);
3. Korumacı-devletçi sanayileşme (1930-1939);
4. Bir kesinti-İkinci Dünya Savaşı (1940-1945);
5. Dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi (1946-1953);
6. Tıkanma ve yeniden uyum (1954-1961);

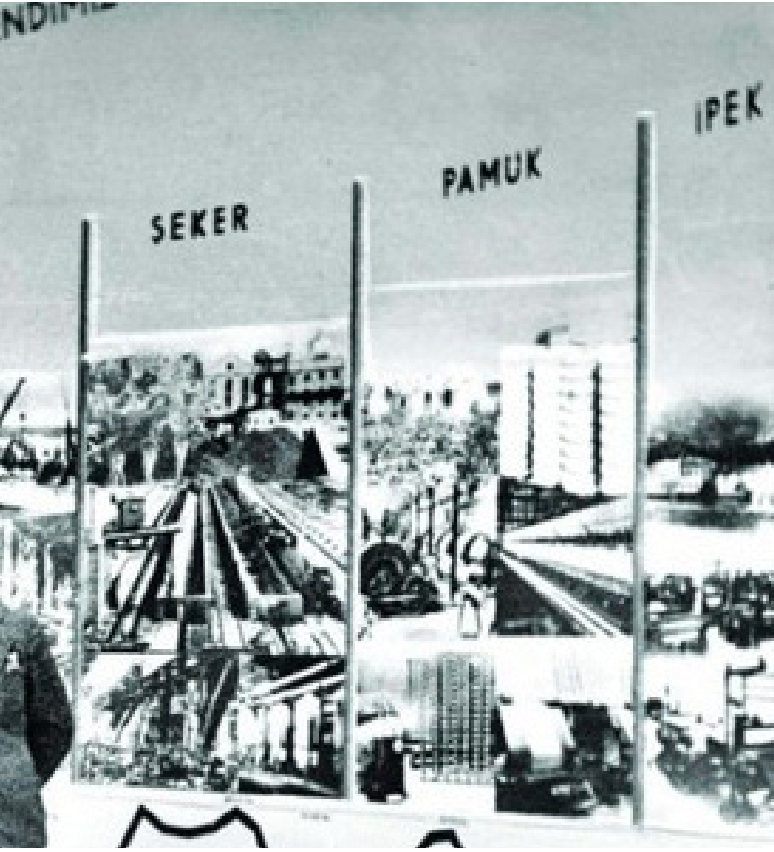
Resim 1. (www.

7. İçe dönük, dışa bağımlı genişleme (1962-1976);
8. Sermayenin karşı atağı (1980-1988);
9. Finans kapitale teslimiyet ve popülizme aksak dönüş (1989-1997);
10. Kesintisiz IMF gözetimi ve krizler (1998-2002);
11. AKP'li yıllar (2003 sonrası)

Bu dönemlere kısaca bakalım. Belirtelim ki, başka yazarlar bu dönemleri farklı bölümleyebilmektedir. Bkz. (Tokgöz, 2001).

Devrim ve Savaş Yılları (1908-1922)

Bu dönemin iktisadî bakışla somut görünümü “ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar” olarak tanımlana-

(enerjigazetesi.ist)

bilmektedir. 1908-1918 arasında İttihatçıların odaklandığı “Millî İktisat” akımını vurgulamadan geçmeyelim. Genelde bakarsak 1908-1922 döneminde iktisat politika ve uygulamalar şu başlıkları içermiş: Kapitalist bir devlet olabilmek için yasal altyapının hazırlanması, sanayileşme ve şirketleşmenin teşvikine ait uygulamalar, ekonomik bağımsızlık için harcanan çabalar ve gerek 1. Dünya Savaşı gerekse ulusal bağımsızlık savaşı için savaş ekonomisi yöntemleri. Bu dönemde Anadolu bozkırlarının geniş ve yoksul köylü kitlesi geçimlik üretime mahkûm kalmışken, iktidarla ilişkileri iyi olan özellikle Müslüman ticaret burjuvazisi (özellikle İstanbullu tüccarlar) zenginleşme süreci yaşamışlardır.

Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa (1923-1929)

Resmî iktisat politika ve uygulamaları bir önceki dönemle çok benzerlikler taşımaktadır.

Devlet desteğiyle yerli ve millî bir burjuvazi yetiştirilmesi için kimi yöntemler kullanıldığı görülmektedir: Devlet tekellerinin ayrıcalıklı özel kişi ve şirketlerce işletilmesi vb.

Dönemin başlangıcını simgeleyen İzmir İktisat Kongresi’nde kapitüler ayrıcalıklar aramamak koşuluyla yabancı sermayeye davetkâr olan yaklaşım döneme damgasını vurmuştur. Kongre’de genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçi-yi özendirici, iktisadî yaşamının denetiminin millî unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılık gibi vurgular gözlenmektedir. Kongreye ticaret burjuvazisi ve top-
rak unsurları damgasını vurmuştur.

Bu dönemde özel sanayinin geliştirilmesine çalışılmış ancak önemli bir gelişme sağlanamamıştır. 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına bakılırsa sanayi, çok sınırlı bir Pazar için üretim yapan küçük işletmelerdir (Kepenek, 2023). Lozan Antlaşması’nda ülkemizin gümrük düzenleme yetkisinin 1929’a bırakılmış olması aleyhte etki eden bir unsur olmuştur.

Bu dönemde dışa açıklık düzeyi (dışsatım ve dışalımın ulusal gelire oranı) yüksektir. Köylüden alınan aşar vergisi kaldırılarak dolaylı vergilerin artışıyla kentli emekçi ve tüketicilerden köylülüğe bir gelir aktarımı söz konusu olmuştur. Barış ortamında millî gelirde sağlanan artış tüm sosyal sınıf ve tabakalara yayılmıştır.

Ortalama millî gelir büyüme hızı bu dönemde yüzde 10,3 olmuştur.

Korumacı-Devletçi Sanayileşme (1930-1939)

Bu dönemin iktisat politika ve uygulamalarının iki başat özelliği korumacılık ve devletçilik olmakla birlikte ilk sanayileşme dönemi olma özelliğini de (sanayi kesiminin milli

gelir içindeki payı yüzde 9,9'dan yüzde 18,3'e çıkmış) vurgulayalım. Burada belirleyici bir etken olarak 1929 krizini de anımsamamız gerekir. Kapitalist dünya sisteminin merkezini derinden sarsan bu krizin, bu sistemin bağımlı ve az gelişmiş çevresini oluşturan ülkelerde kendi öz dinamikleriyle ulusal bir sanayileşme fırsatı sunmuştu. Bu dönemdeki devletçi atılımların resmî belgelerinden biri olan 1933 tarihli Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda bu husus açıkça ortaya konmuştu.

Dış ticaret ve kambiyo denetimleriyle ilgili önlemlerin yoğunlaştığı bu dönemde Merkez Bankası da kurulmuştur. Dönemin ilk yıllarındaki devletçi tutuma karşı olan etkili (özellikle İş Bankası grubuna yakın) çevreler Celal Bayar'ın iktisat bakanı olmasını sağlamışlardı. O da iş çevreleri lehine gerekli düzeltmeleri yapmaya çalıştı, yanı sıra yabancı sermayeye karşı tutum pek olumlu bir havada değildi. Hatta tam tersine mevcut yabancı yatırımlar-

da millileştirmeler de yapıldı. Birikim ve sanayileşme süreçleri açısından önemli olan tarımsal piyasalara ait düzenlemeler yapıldı. Çiftçi kredi kooperatifleri yasalaştı. Türkiye artık üç beyazlarını (un, şeker ve dokumayı) esasen yerli olarak üretmeye başlamıştır.

Metalürji (demir-çelik vd.), kimya ve kâğıt sanayi, inşaat malzemesi, çimento, makine ve donanım branşlarında ciddi sıçramalar yaşanmıştır. Burada krize karşı öz dinamikleriyle gelişen bir ekonomi ile karşı karşıya olduğumuzun altın çizelim. Bu dönemde (1938 hariç) her yıl dış ticaret fazlası veren bir ülke görünümümüz var. Bu dönemde ithalata yönelik ticaret burjuvazisi kaybederken, içe dönük ve sanayici veya devlet ihaleleri alan burjuvazi kazanmıştır. Sanayi içindeki sınıfsal pay dağılımında ise milli gelir içindeki kârlar artarken, ücretler düşmüş, memurlarınki ise dalgalı bir seyir izlemiştir. Sanayileşmenin yükünün öncelikle köylüler, ikinci olarak da işçi sınıfı tarafından paylaşıldığı gözlenmektedir.

Resim 2. (www.cumhuriyet.com.tr)

Ortalama millî gelir büyüme hızı bu dönemde yüzde 5,6 olmuştur. Bunda 1929 krizinin etkisini görmekteyiz.

Bir Kesinti-İkinci Dünya Savaşı (1940-1945)

Ülkemiz İkinci Dünya Savaşı'na girmediyse de savaş ekonomisinin koşullarını yaşadığı bilinen bir gerçektir. Bu dönem iktisadî gelişme sürecimizde bir kesinti olarak nitelendirilebilir. Bir önceki dönemin müdahaleci-devletçi politikaları bu dönemin politika ve uygulamalarında da etkili olmuştur. Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu vb. bu bağlamda sayılabilir. Bu dönemde 1946'da ülkemize yeni bir iktisadî politik yöneliş getirecek olan yapı ve düşünceler gelişmiş oldu.

Bu dönemdeki Refik Saydam hükümeti azalan üretim ve ithalat koşullarında ortaya çıkan enflasyonist sonucu devletin fiyatlara müdahalesi ile önlemeye çalışırken, sonraki Şükrü Saraçoğlu hükümeti de tam ters yönde bir politika izledi. Saraçoğlu döneminde fiyatlar aşırı artıp, enflasyon da aşırı artınca ortaya aşırı kazançlar çıktı. O zaman da gelsin Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi. Bu dönemde iktidarın küçük burjuva radikalizmine ilişkin bu tür önlemleri (Köy Enstitüleri'ni de ekleyelim) egemen sınıfları ve özellikle güçlü toprak sahipleri ve mütegalibe grupları terdirgin ederek iktidar partisi CHP'den uzaklaşmalarına yol açtı. Ülkede değişiklik özlemi artmaya başlamıştı. Bu dönemde millî gelir ortalama yüzde 6,0 gerilemiştir.

Dünya Ekonomisi ile Farklı Bir Eklemlenme Denemesi (1946-1953)

1946 yılının iktisadî açıdan ülkemizde bir dönüm noktası olduğu görüşü oldukça yaygındır. Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) ku-

rulur ve bu dönemin ortasında iktidara gelir. Bu dönemde 1923-1929 yıllarında gündeme gelmiş serbest ticaretçi açık ekonomi düşüncesi (özellikle Cavit Bey'i anımsayalım) yeniden gündeme gelir. Böylelikle dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi süreci yaşanır.

1946'nın ilk yarısında hazırlanan Beş Yıllık Sanayi Planı dengeli bir kalkınma sürecini hedeflemişti. Ancak TL'de yaşanan büyük değer düşmesinin ardından özel sektörü öncelleyen bir 1947 Türkiye Kalkınma Planı hazırlandı. 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması daha bir pekişir. Genelde tüm konularda CHP ve DP bir uzlaşısı vardır.

1946 yılında 100 milyon dolara yakın bir dış ticaret fazlası veren Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde mantıksızca bir dış yardım alma sürecine girmiştir. Yabancı sermaye konusundaki serbestiler önce CHP (1947,1950) sonra da DP (1951 Yabancı Sermaye düzenlemesi, 1954 Petrol düzenlemesi) tarafından genişletilmiştir. Belirtelim ki, Marshall Planı'ndan Türkiye yararlanamadı (Ekzen, 2009).

Bu dönemde iktisadî gelişmeler ve siyasal gelişmeler iç içe biçimde devletçi-korumacı politikalara son verilerek, ülke Batılı (özellikle Amerikalı) kurumları denetimine girmiştir (örnekse IMF, Dünya Bankası, Avrupa İktisadî İşbirliği Örgütü, NATO vd.).

Bu dönemde ülkemizin millî geliri ortalama yüzde 10,2 büyümüştür. Savaş yıllarının telafisi ön plandadır. Ayrıca esasen tarımda büyüme söz konusudur. Bu dönemde ülkemiz dünya ekonomisine (kapitalizmine) hammadde sunan bir uzmanlaşma rolüne gir(diril)miştir. 1946'dan sonra dış ticaret fazlası yerini açığa bırakmıştır. Gelir dağılımına bakıldığında-

da tüm sınıflar büyümeden nasibini almakla birlikte katma değerde ücret ve maaşların payı görece olarak azalmıştır.

Tıkanma ve Yeniden Uyum (1954-1961)

Bu dönemde dış talepte düşme, dış kaynaklarda azalma nedeniyle bir önceki dönemde ortaya çıkan bağımlı gelişme tıkanma söz konusudur. Liberalizme yüzü dönük olan DP'nin ithal ikamesi politikası, kontrollü dış ticaret rejimi gibi uygulamaları bu bağımlı gelişme modeli ile çelişki oluşturuyordu, ancak bu kaçınılmazdı. Aksi halde dış açık giderek büyüyordu ve dış yardımlar da sorunluydu. Devlet işletmelerini özel kesime devretmeyi amaçlamış bir parti olarak tam tersine bunları genişletti. Devlet kesiminin özel kesime destek niteliğiyle bir karma ekonomi modeli yaygınlaştı. Dış bağlantılar 1954'ten itibaren IMF kanalıyla etkili olmaya başladı (istikrar programlarını anımsayalım).

Bu dönemde 4 Ağustos kararları ile getirilen serbestiler ve TL'deki 2,2 misli değer düşmeyi anmadan geçmeyelim. Ülkemizin bu dönemde dış ticaret açığı azalmıştır. Gel gör ki, dış satımın içeriğinde tarım kökenli geleneksel ihraç ürünleri egemendir. Bu dönemde sanayi kesiminin iç bileşiminde ciddi bir değişim olmamıştır. Ücretlerin katma değer içindeki payı bu dönemde de düşmüştür. Bu dönemde millî gelir büyüme hızı oldukça düşüktür, ortalama yıllık yüzde 4,4.

İç Dönük, Dışa Bağımlı Genişleme (1962-1976)

Bu dönemde iktisat politikaları planlama tabanına oturmuştur. Makro-ekonomik yönetim ile planlama arasındaki gerekli uyumda yaşanan sorunlar, maliye politikaları ve para-kredi-kambiyo süreçlerinin planlamadan dışlanması ve eklemlenememesi gibi hususlar

söz konusuydu. Ancak bütün bunlara karşın, sanayileşmenin içeriği farklılaşacaktı. Üç beyazlardan öte dayanıklı tüketim ev gereçleri (beyazlar, kahverengiler vb.) talebi ortaya çıkmıştı. İthal edilemeyeceği için önce montaj daha sonra büyük ölçüde yerli olarak üretilecekti bu gereçler. Dışa bağımlılık kalite sorunu oluşturduğundan dış pazar olanakları gündeme gelemeyecekti. Bu sanayileşme ithalata bağımlılığı giderek arttırdı. Dışsatımda da görece durgunluk vardı.

Bu dönemde dış ticaret açığının GSYH'ya oranı ortalama yüzde 21,9 olmuştur. Dış ticaret rejimi büyük ölçüde sabit bir döviz kuru, kambiyo kontrolleri ve kotalarla yürütülmüştür. Bu dönemin anımsanması gereken hususlarından biri, IMF'nin de etkisiyle 1970'de yapılan TL'deki değer düşürülmesidir. IMF'nin isteğiyle hazırlanan 10 Ağustos kararları 12 Mart sonrası yarı askeri rejimde ücretlerin dondurulması, toplu sözleşme ve grevlerin askıya alınmasıyla pekiştirilmiştir.

Dış açıklar ve aşırı ithalat bağımlılığı artık kronikleşmiştir. Sınai katma değerden ücretlerin aldığı payda 1972'ye dek düşme söz konusuysen, sendikal hareketteki yükselişle 1976'da yeniden dönem başı değerine ulaşmıştır. Dönemde ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 6,8 olmuştur. Millî gelire sanayi kesimi tarımdan daha fazla katkı yapmıştır. Bu dönemde hizmetler kesiminin milli gelirdeki payı yüzde 50'nin üstüne fırlamıştır.

Sermayenin Karşı Atağı (1980-1988)

1979 sonunda ekonomik krizin etkisi ile siyasal ortamın giderek bozulması üst üste gelmişti. Bu dönemde 24 Ocak Kararları olarak anılan ve dünyada monetarizm olarak anılan politika gündeme gelmişti. 12 Eylül askeri darbesinin nedenlerinden biri de 24 Ocak Kararları'nın rahat uygulanabilmesidir. 24 Ocak

kararları ise uluslararası senaryonun bir parçasıdır. 1970'lerin sonunda yeni liberal saldırıda kavramlar uçuşmaktadır: Serbestleşme (kuralsızlaştırma) anlayışı, M. Friedman'ın Parasalcılık akımı vb. Bu saldırı aynı zaman diliminde ABD'de Reagan döneminde Reagancılık, İngiltere'de Thatcher döneminde Thatcherçilik ve Türkiye'de de Özalizm olarak uygulanmıştır.

1970'lerdeki bunalım dalgasına 'ilaç' diye sunulan istikrar izlencesi aslında Uluslararası Para Fonu (IMF) yapımı Yapısal Uyum izlencesiydi. Süleyman Demirel ve müsteşarı Turgut Özal (TÖ) döneminde yürürlüğe konulan bu izlencede iki ana unsur vardı: İçte ve dışta piyasa serbestisi (özellikle dışalımda serbestleşme, dışsatımda düşsel dışsatıma yol açacak biçimde cömert teşvikler, hem uluslararası hem de yerli sermayenin emeğe karşı güçlenmesi. Bu stratejik hedefe yönelik olarak; a) TL'nin uluslararası sermaye çevrelerinin istediğinden de fazla değersizleştirilmesi (devalüasyon), b) bu uygulamanın rahatça yapılabilmesi için bir askersel rejim uygulamasının eşdeyişle 12 Eylül rejiminin uygulamaya konulması da söz konusu oldu. Askersel rejimin başındaki Genkur. Bşk. Kenan Evren'in halka daha ilk konuşmasında yüksek ücretlerden yakınmasını ve 12 Eylül'ün öncülü 12 Mart Muhtırası'nın Genkur. Bşk. Memduh Tağmaç'ın "Sosyal uyanış ekonomik gelişmenin önüne geçti" saptamasını yaptığını anımsayınız.

24 Ocak kararlarının sonuçlarına kısaca bakalım.

Borsa-faiz-döviz vurguncusu mafyokrasinin ortaya çıkışı: Ulusal gelir içinde faizlerin payının yüzde 2'den yüzde 10'a çıkması, büyük şirketlerin gelirleri içinde faiz gelirlerinin yüzde 56'ları bulması. Ara malı ve yatırım malı açısından dışalığa bağımlı sınai-ticari yapının temellerinin atılması: Yüksek enflasyon nede-

niyle ticaret sermayesinin palazlanarak milli gelirdeki payının yüzde 15'ten yüzde 20'ye çıkması.

Dinsel gruplara dayalı sermayeden yeni gruplar oluşmaya başlaması: Özalizmin kredi ve vergi teşvik sistemleri ile. Burada ticari ve malî sermayenin ve rantiyecilerin sanayicilere göre fazlaca kayırıldığığının altını çizelim. Emekçilerin etkilenmesi: Ücretin katma değer içindeki payı yüzde 37,2'den yüzde 15,4'e düşmesi.

Köylü kesiminin etkilenmesi: Tarımsal ticaret hadleri açısından yüzde 40 yitime uğraması. Sadaka ekonomisinin temellerinin yoz bir popülizm ile atılması: Kentsel bölgelerde dağıtılan tapu tahsis belgeli imar afları, bol suistimalli ücretliye vergi iadesi sistemi, fak-fuk fon uygulaması.

Mali mafyokrasinin gelişmesinin temellerinin ortaya çıkması: Sadece örgütlü finans kesiminin milli gelirden aldığı pay yüzde 1,9'dan yüzde 3,3'e çıkması. Buna yasadışı veya değil kayıtdışı finansal akışların da eklenmesi gerekir. Anlaşılan finansallaş(tırıl)ma başlatılmıştır! 1990 sonrası bu süreç 'hortumlama' biçiminde yeni bir alt döneme evrilecektir.

1988 yılındaki son istikrar hamlesi de başarısız olmuş, kamu açığı daralmasına karşın, enflasyon dizginlenememiştir. Finansallaşmanın ilk perdesi banker faciası skandallarıyla kapanır. Banker ve düşsel dışsatım skandalları vb. Turgut Özal'ın da başbakanlık koltuğundan çıkıvermesine (inmesine değil) neden olur!

Başarım karnesi şöyledir: Halk kesimleri açısından başarısızlık; emperyalist mafyokrasi açısından başarı! Turgut Özal da 1989 Ekim'inde Çankaya'ya çıkar(t)ılarak ödüllendirilir! Bu dönemde ülkemizin millî geliri ortalama yıllık yüzde 4,9 oranında büyümüştür.

Resim 3. (onedio.com)

Temel etki, emek gelirlerindeki düşme nedeniyle kısılan iç talepten dolayı üretimin ihracata kaydırılmasıdır. Bu döneme yapışkan ve yüksek enflasyon damgasını vurmuştur.

Finans Kapitale Teslimiyet ve Popülizme Aksak Dönüş (1989-1997)

Bir önceki dönemdeki doğrultu esas olarak bu dönemde de sürdürüldü. Bu dönem finans kapital, iç ve dış rantiyeler için bir altın çağ oldu. Yapısal uyum politikalarıyla sermaye hareketi üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı. 1995'te Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği ile dış ticaretimizdeki liberalleşmeye (aleyhimize çalışacağı sonradan anlaşılan) hız verildi. Bu dönem, dış dünya ile ilişkilerde olsun, burjuvazinin farklı kanatları arasında artı-değerin bölüşümü açısından finans kapitalin ön plana çıkmasına bir başlangıçtır.

Bu dönemde anımsamamız gereken bir husus 1994'de TL'de (yüzde 23,8 oranında) değer düşmesidir. Önceki döneme damgasını vuran yapışkan ve yüksek enflasyon bu dönemde de sürmüştür. Dönemde ciddi bir cari açık sorunu olmayıp, ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 4,3'tür.

Kesintisiz IMF Gözetimi ve Krizler (1998-2002)

Temmuz 1998'de IMF ile imzaladığımız anlaşma ile ülkemiz iktisadî yapısı IMF denilen kurumun patronajına girmiştir. Mayıs 2008'e dek 10 yıl sürecek bir patronajdı bu. Gerçekten de Türkiye ABD ve AB ile Osmanlı Devleti'nin 1875'lerden sonra Batılı devletlerle kurduğu yarı-sömürge ilişkilere benzer ilişkiler içinde bulunuyor (Timur, 2004).

Mustafa Kemal'in "Tam bağımsızlık, ekonomik bağımsızlıkla mümkündür" sözü bugün daha da önemlidir (Çarık, 2019).

İki de kriz içeren durgunluk ekonomisi denilebilecek yitik yıllar olarak nitelenebilir bu dönem. Sermaye hareketleri serbestleşince kaynak akımları nedeniyle ülkemiz 4 finansal kriz yaşadı (1994, 1999, 2001, 2009). Bunlardan ikisi bu döneme aittir.

Dönemin Ecevit hükümetinde önemli bir aktör olan Kemal Derviş Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile unutulmaz bir aktör oldu. 15 günde 15 yasa ile ülkemizin ekonomik denetimindeki egemenlik birçok alan ve konuda elimizden gitti, örneğe Telekom, şeker, tütün, kamu bankacılığı, doğalgazda kamu işletmeciliği, merkez bankasının ulusal egemenliği, havacılık, ihale yasasında yabancılara sınırlamalar vd.

1989 öncesinde "talep genişlemesi (büyüme) => cari açık => sermaye girişleri" biçiminde olan kısa dönemli iktisadî halka 1989 sonrasında yerini "sermaye girişleri => talep genişlemesi (büyüme) => cari açık" şekline bıraktı.

Dönemde millî gelirden büyüme yerini küçülmeye bıraktı (1998-1999: yüzde - 3,4; 2001: yüzde -5,7). Enflasyonla bu küçülmeyi birlikte ele alırsak bu süreci slumpflasyonist (stagflasyonist değil, o enflasyonlu durgunluk demek) olarak adlandırabiliriz.

Bu dönemde kamu kesimi borçlanma gereksinimi artmış, faiz ödemelerinin bütçe içindeki payı yüzde 51'e ulaşmıştır.

Dönemde işletmelerin gelir yapıları içinde faiz gelirlerinin esas faaliyet gelirlerine göreli daha fazla olması işletmecilik tarihimizin özgün olgularından biridir.

AKP'li Yıllar (2003 Sonrası)

2001 krizinin getirdiği toplumsal çöküntülerin ortasında Kasım 2002'de yapılan erken seçimin ardından Recep Tayyip Erdoğan'ın AKP'si tek başına iktidara geldi.

2003-2007 yılları AKP iktidarının iktisadî anlamda "Lale Devri" oldu. 2002'de yürütülmekte olan IMF / Dünya Bankası anlaşmalarını devralan AKP hükümeti, Mayıs 2005'te IMF ile üç yıllık yeni bir standby anlaşması imzaladı. Bu dönemde yüksek faiz - ucuz döviz politikası izlendi. Bu dönemde ucuz ve bol dış kaynak akımı mevcuttu. 2007 sonunda ABD'de patlak veren sert finansal kriz, dünya ekonomisinde yeni bir iniş çevrimine yol açınca bu Lale Devri de bitmiş oldu. Ancak 2008-2015 döneminde bu programın çerçevesi dolaylı olarak korunmuştur. 2003-2015 döneminde ülkemiz yabancı sermaye girişlerine dolar bazında yüzde 30 getiri sağlayan bir ülkeydi.

Bu dönemde ekonominin büyüme süreci büyük ölçüde sermaye giriş-çıkışları tarafından belirlenmektedir. Bu bağımlılık makroekonomik bağlantılarda ağır bozulmalara yol açmaktadır. Örneğe cari açığa ve cari açığın gelire oranında büyüme, yatırımların gelire oranında düşme, sanayideki ithalata bağımlılığı pekiştirme, ekonomide yabancı sermayenin varlığının ve artık değer aktarımının boyutlarının artması, dış borçların toplamı ve oranının yükselmesi ve bileşiminin bozulması ve bu nedenle ekonominin kırılganlığının yoğunlaşması.

Bu 20 yıllık dönemde “sanayisizleşme”, “işsizlik yaratan büyüme”, “düşük teknoloji ihracat”, “dolarizasyon”, “üçüz açık (bütçe açığı ve tasarruf açığı şeklinde iç denge açıkları ile cari işlemler açığı denilen dış denge açıkları birlikte)”, “gelir dağılımı eşitsizliğinin, kuşaklar arası gelir hareketine olumsuz etkisindeki bozulma anlamında sosyal asansörün bozulması”, “sermaye hareketleri serbestisi, döviz kuru kontrolü, faiz oranı kontrolü anlamında imkânsız üçleme ya da kutsal olmayan üçleme sorunları” gibi bir ülke ekonomisi için istenmeyen ve oldukça yapışan iktisadî sorunlar görülmektedir. Rakamlara bakıldığında, 2002'nin son çeyreğinde 131,9 milyar dolar olan toplam brüt dış borç stoku 2023 ikinci çeyrek sonunda 475,8 milyar dolar (stokun milli gelire oranı da yüzde 46,5) olmuştur.

Özellikle 1989 sonrası Türkiye ekonomisi üçüz açık sorunu ile karşı karşıya kalmıştır (Orhangazi, 2020). 2016 sonrasında ekonomik büyümedeki ritm kaybolunca, 2018'den beri üç döviz krizi yaşanmıştır.

2003-2020 dönemini ekonominin yüzde 7,7 büyüdüğü coşkulu dönem (2003-2013), yüzde 5,5 büyüdüğü yavaşlama dönemi (2014-2017) ve yüzde 0,2 büyüdüğü durgunluk dönemleri olarak bölmek de mümkündür (Aydoğuş, 2020).

Bu dönemde ülkemiz Orta Vadeli Programlar ile yönetilmeye çalışıldı, ancak 2018'den sonra bunlara Yeni Ekonomi Programı denildi. Bunlardan 3 tane çıktı ve sonuncusu YEP III (2021-2023) aynı zamanda 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (2019-2023) son üç yılına tekabül ediyordu. Bu programlardaki hedefler arasında model tutarsızlıkları ve program ile gerçekleştirmelerdeki sapmalar dikkat çekici bir husus olageldi.

2022 'de bolca tartışılan bir konu oldu Hazine ve Maliye Bakanı Nureddin Nebati tarafından gündeme getirilen Heterodoks ve Ortodoks ekonomi politikaları tartışması. Şöyle belirtilmişti: “Neo klasik ekonomi düşüncesinden, epistemolojik bir kopuşu temsil eden heteredoks yaklaşım, günümüzde giderek ön plana çıkan; davranışsal ekonomi ve nöroekonomiyle daha fazla önem kazanmaktadır.”

Kapitalizmin (liberallerin ve sosyal demokratların) ekonomi anlayışıdır. Ekonomik insan olan bireylerin akılcı davrandıkları (maliyet asgarileştirme, kazanç azamileştirme), piyasanın tam rekabet piyasası olduğu varsayımıyla herşeyi düzenleyebileceği gibi varsayımlara dayalı bir yaklaşımdır. Kapitalizmin insanları akılcı davranmaktan alıkoyan tüketim ve yaşam tarzı dayatması ile piyasa başarısızlıkları ve eksik rekabet mekanizması neoklasik ekonomiyi kovboy / barbarlık ekonomisine döndürmektedir. Kopuş yaşayacağımız bu sistemde niye çeyrek asır yaşadık peki?

Konuyu günümüzden öteye taşıyacak olursak, 12. Kalkınma Planı'na bakmamız gerekir. Henüz yayınlanmadığı için son Orta Vadeli Program'a (2024-2026) bakabiliriz.

Örneğin 2020-2022 OVP'de dolar kuru 2022 hedefi 6,74 TL sonra her yıl hedef revizyonu yapılıyor: 7,88 TL - 9,27 TL. Ama gerçekleşme oluyor: 16,56 TL. 2021-2023 OVP'de dolar kuru 2023 hedefi 8,02 TL şimdi 26,98 TL.

Resim 4. (paramedya.com.tr)

2022’de yapılan 2023-2025 programında enflasyon hedefi yüzde 24,90 iken şimdi tahmin yüzde 65 ama o da tutacak mı acaba? İthal enflasyona açık bir ülke olduğumuz genelde bilinir! Işıklar içinde yatsın, A. Başer Kafaoglu “Enflasyon” kitabında bunu çok iyi anlatır!

Yeni OVP’de 10 ekonomik alanda 297 politika ve önlem sıralanmış. Bu 10 alan sırasıyla şöyle: Büyüme, istihdam, fiyat istikrarı, ödemeler dengesi, finansal istikrar, kamu maliyesi, afet yönetimi, yeşil dönüşüm, dijital dönüşüm, iş ve yatırım ortamı. Ülkemizin kişi başına milli gelirden orta-üst gelir grubundan üst gelir grubuna yükselmesi hedeflenmiş.

OVP’nin iki önemli hedefini anımsayalım: enflasyonu düşürme ve makroekonomik istikrar!

TÜRKONFED (Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu) Başkanı Süleyman Sönmez,

OVP’nin fazlasıyla iyimser olduğunu, enflasyonun bu yıl belirlenen yüzde 65’in üstüne çıkacağını ve kur-faiz politikasında nasıl bir aksiyon alınacağını belirsiz olduğu gelecek yıl için belirlenen yüzde 33’ün de iddialı bir hedef olduğunu belirtmiş.

Büyüme hızı yüzde 4-5’lerde tutulacak, ama cari açık ve enflasyon düşecek, hatta enflasyon kur artışından düşük tutulacak öyle mi? Bu ne ortodoks ne de heterodoks politikalarla olacak iş değil! Simyacılık ile olabilir belki! Bütçe açığı Ağustos 2023 sonunda 383,38 milyar TL. olduysa, OVP’ye göre yıl sonundaki 1,63 trilyon TL’ye ulaşmak için 1 trilyon TL’yi aşkın açık verecek bir mali politika ile enflasyon yüzde 65’de kalır mı? Bu ancak külahlara anlatılabilir! 100 milyar doların üstündeki dış ticaret açığıyla kırılabilirliği azalır mı ülkenin? Sıkı para politikası ve iç talebi aşağı çekerek dış talebi arttırmak mı dediniz? Küresel konjonktür buna uygun mu değil. Küresel talepte

canlanma belirtileri hak getire; AB (yüzde 4,5) ve ABD'de faizler yüksek düzeyini sürdürecektir gibi; Çin'deki büyüme de çok etkileyici değil. Almanya ekonomisi resesyonda, enflasyon yüzde 6'lar düzeyinde, hatta şirket iflasları artmış durumda. O yüzde 2024'te 267 milyar dolarlık mütevazı bir mal ihracat hedefi konmuş. Haydi diyelim hava döndü bizden yana esiyor yel, peki rekabet gücümüz buna uygun mu, o da değil!

2024-2026 döneminde toplam 96,4 milyar dolar cari açık için 150 milyar dolar düzeyinde bir dış kaynak gerekli! Nasıl bulunacak? Yüksek faizle sıcak para şeklinde mi? Yandı gülüm keten helva! Hem iç denge (bütçe, tasarruf) açıkları hem de dış (cari) açık mevcut, yani üçüz açık durumundayız.

2024-2026 döneminde kamu yatırımları da sabit seyir izleyecekmiş. Dünyada devlet kapitalizmi rüzgârı eserken bu tutumun akılcı olduğu çok tartışmalıdır. Bütçe açığını kapatmak için vergi tabanı genişlemesi, vergi cezalarının arttırılması, özelleştirmelerin arttırılması hedeflenmiş.

2024 yılı GSYH'sı önceki yıla göre yüzde 61,5 artışla 41,1 trilyon TL olacak ama 2024 yılı GSYH deflatöründe artış yüzde 55,3! Enflasyon oranı bir yılda yarı yarıya (yüzde 65'ten 2024'te yüzde 33'e) düşecekmiş! Vergi gelirlerinde 2024 yılında nominal artış da yüzde 73 olacakmış. Yüzde 4'lük büyüme oranıyla bunun sağlanamayacağını söylemek zorundayız. Zaten yüksek enflasyon büyümeye katkıda bulunduğu ve reel borçların küçülmesine olanak sağladığı için acaba bu iktidar tarafından bir tercih şeklinde mi? Öyle olabilir mi acaba?

Dolar kuru şimdi 27 TL. iken finansçılarca gelecek yıl sonu öngörüsü olan 43 TL. esas alındığında yüzde 60'lık bir devalüasyon anlamına gelir mi? Evet, dolar değerlenmiş olacak!

Daha doğrusu TL. değer kaybedecek demek gerek! TCMB piyasaya ön kapıdan ya da arka kapıdan dolar satışları yapabilir elbette! Swaplar da destek olarak kullanılabilir. Özelleştirme satışları da ikinci bir destek olabilir.

OVP'nin yayınlanmasının ardından Dünya Bankası Türkiye Direktörü Humberto Lopez devam eden 17 milyar dolarlık programa ek olarak önümüzdeki üç yıl için verecekleri 18 milyar dolarlık yeni operasyonu açıklayarak, Mr. Şimşek'e göre OVP'ye onay verdi! IMF'nin Ekim ayı başındaki temaslarında OVP'yi yeni nesil bir istikrar programı olarak göreceği beklentisi hükümet çevrelerinde tavan yapmış gözüküyor! ABD'nin "ekonomik NATO" kapsamında kullandığı kavramlar (dış ticaretin geliştirilmesinde dost ülkelere tedarik ve yakın ülkelere tedarik) aynen geçiyor OVP'de! Tesadüf tümüyle kuşkusuz!

Yüksek teknoloji ve katma değerli ihracat hedeflenmiş ama bu iş sırf Eximbank desteğiyle olmaz ki? Mikro yapısal dönüşümler gerekli! 70 sayfalık OVP'de ismi en fazla (61 kez) geçen sektör sanayi, sonra enerji (56 kez), ardından hizmetler (38 kez). Tarımın adı ise sadece 29 kez geçiyor! Tarımın büyümeye katkısı, tarımda katma değerli ürünler hangi programda yer alır acaba? Büyüme başlığındaki 30 politika ve önlemin 24'ü sanayi ile ilgili iken!

OVP'de enerji sektörüne bakarsak, süregelen politikalara devam! Petrol ve doğalgaz arama, üretim ve depolama faaliyetleri devam! Nükleerden elektrik üretilecekmiş ve Sinop ve Trakya'da küçük modüler reaktör teknolojilerine yönelik girişimlere hız verilecekmiş! Yenilenebilir kaynakların arttırılması, enerji verimliliğinin arttırılması hedeflenmiş.

Deprem sözcüğü 94 kez geçiyor OVP'de! İstanbul'daki sanayinin taşınması için yol ha-

ritası gözüküyor; depreme dayanıklı şehirler oluşturulması da gündemde değil! Planda mali disiplin sağlanması, para politikası yanında belirtilen yapısal dönüşüm ne ola ki? Planda büyüme var da bölüşüm yok, niye acep? 2010-2016 döneminde 38 olan Gini katsayısı 42 iken! Yeşil dönüşüm başlığındaki bölümü de yeşile boyama çabaları olarak görüp eleştirilenler sıcak para arayışında yeşil fırsatların kaçırılmaması niyetine yoruyorlar!

Sonsöz

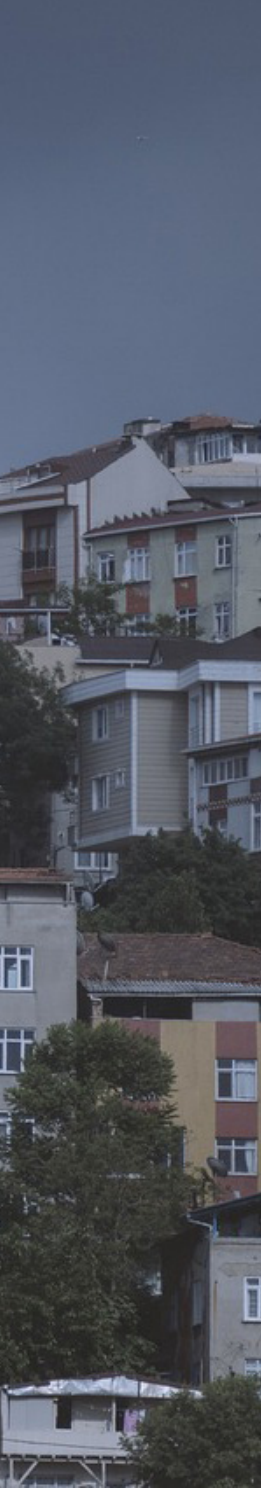
Bu yazıda Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi'ne esasen son 100 yıl itibariyle (kısa bir geriye gidişle 1908'den bu yana) bakılmaya çalışıldı. İncelenen dönemden bu yana çeşitli dönemler boyunca ülkemiz insanlarının gönençi doğrultusunda “bağımsızlık-bağımlılık”, “eşitsizlik-eşitlik”, “dengesizlik-dengelilik”, “kamucu ve halkçı – özelleştirmeci liberal” gibi çatışmaların yaşandığı görülmektedir.

Bağımsız, eşitlikçi, kamucu-halkçı ve dengeli bir ekonomik gelecek kurulması bugünün (özellikle genç) kuşaklarına bağlıdır. Denge kavramı ekonomik, sosyal, ekolojik bütünsel dengeye işaret ediyor artık. Eleştirilerimiz saklı kalmak kaydıyla Birleşmiş Milletler'in 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı seti ile ortaya koyduğu 2030 Gündem ve Hedefleri yani!

Kaynakça

- Aydoğuş, O. (2020). Ekonomide Günü Yaşamaktan Günü Kurtarmaya. İktisat ve Toplum Dergisi, 36-42.
- Boratav, K. (2018). Türkiye İktisat Tarihi. Ankara: İmge Yayınları.
- Çarık, Ş. (2019) (Ed.). Cumhuriyetin Ekonomi Politikası. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Ekzen, N. (2009). Türkiye Kısa İktisat Tarihi. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kepenek, Y. (2023). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Orhangazi, Ö. (2020). Türkiye Ekonomisinin Yapısı. Ankara: İmge Yayınları.
- Timur, T. (2004). Türkiye Nasıl Küreselleşti?. Ankara: İmge Yayınları.
- Tokgöz, E. (2001). “Türkiye İktisadî Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri”. (Ed.). A. Şahinöz. Türkiye Ekonomisi içinde, Ankara: İmaj Yayınları, 1-50.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA KENTLEŞME VE ÇEVRE

Levent UZUNÇIBUK

Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, luzuncibuk@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0040-0317

Giriş

Cumhuriyetin 100ncü yılında bulunduğu-muz bugünlerde ülkemiz kentleşme ve çevre konuları dünyada olduğu gibi daha da büyük bir önem kazanacaktır. Günümüze kadar karşılaşılan kentleşme ve çevre sorunlarına yönelik çözüm bulma amacıyla bir dizi önlemler alınmış ve politikalar uygulanmıştır. Bilindiği gibi ekonomik ve sosyal kalkınmaya yön veren politikaların başında yer alan kentleşme ve çevre sorunları Kalkınma Planları içerisinde önemli bir alt başlık oluşturmaktadır. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yılların bütün dünyada kentleşme ve çevre sorunlarının hızla öne çıktığı yıllar olması, aynı zamanlarda Türkiye'de planlı kalkınma döneminin başladığı ve uygulandığı yıllara rastlaması sonucu kentleşme ve çevre sorunlarının ön plana getirdiğini söyleyebiliriz (Ökmen ve Parlak, 2002: 1). Günümüz dünyasında önemli bir yeri olan kent ve çevre konularının ülkemizde ki Cumhuriyet öncesi ve sonrasının gelişiminin tarihsel bir süreç içerisinde incelenmesi, geleceğe dönük yapılacak çalışmaların ve politikaların oluşturulmasına katkı vereceği aşikârdır. Ancak konunun daha iyi anlaşılması için kentleşme ve çevre ile ilgili bazı kavramların açıklanması yararlı görülmektedir.

Kavram ve Tanımlar

Kent ve Kentleşme

Kent ve kentleşme kavramları, şehirlerin oluşumu, büyümesi ve gelişmeleri ile ilgili önemli kavramlardır. Kent, genellikle büyük bir insan topluluğunu barındıran, yoğun yerleşim yoğunluğuna sahip olan, ticaret, sanayi, kültür ve sosyal yaşam merkezi olan yerleşim birimleridir. Kentler, kırsal bilgilerin farklı olarak yoğun nüfuslu, çeşitli iş imkânlarına sahip ve genellikle altyapı bölgesinde daha fazla yerde

oldukları yerlerdir. Diğer bir söylemle, kenti, sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, ulaşım, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere nazaran nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi olarak da tanımlayabiliriz (Keleş, 1998: 75; Uzunçabuk, 2022: 665-666).

Kentler, genellikle ekonomik, kültürel ve sosyal farklılıkların yoğun olduğu yerler olarak kabul edilir. Kentleşme ise dar anlamıyla kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfus sayısının artmasını ifade etmektedir. Geniş anlamda ise kentleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve günümüz kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir (Keleş, 2002: 21-22). Günümüzde çok kullanılan sürdürülebilir kent ve kentleşme kavramlarının kısaca açıklanmasında yarar görülmektedir. Gelecek nesillerin aynı deneyimi yaşama kabiliyetinden ödün vermeden, hâlihazır nüfus için çevresel, sosyal ve ekonomik olarak sağlıklı ve esnek bir yaşam alanına doğru çalışan şehirler olarak ifade edilen sürdürülebilir kent, çevresel bozulmayı en aza indirecek şekilde, çevre sakinleri için gerekli altyapıyı sağlarken, doğal çevre üzerindeki etkilerini sınırlandıracak şekilde tasarlanmış tesisler (ulaşım, atık yönetimi vb.) ile inşa edilen veya düzenlenmiş bir şehir olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kentleşme de ekolojik, kültürel, politik, kurumsal, sosyal ve ekonomik bileşenleri içeren bir şehirde yaşam kalitesini, gelecek nesillere yük olmaksızın iyileştirmek şeklinde tanımlanmıştır (Cansaran, 2019: 17).

Çevre

İnsanın birlikte yaşadığı diğer insanlarla ve tüm canlılar ile hava, su, toprak, yeraltı kaynakları ve iklimsel ve benzeri cansız varlıklarla karşılıklı ilişkiler ve etkileşim bütünü olarak isimlendirilen çevrenin 11.08.1983 gün ve 18132 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 2. Maddesinde, “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” olarak çevre tanımını yapmıştır. Bu bağlamda insanoğlunun gereksinimlerini karşılama ve yaşam standartlarını iyileştirme isteği onu doğayı sınırsız bir kaynak olarak görülüp sorumsuzca kullanılmasını takiben çevre sorunları, teknolojik gelişmelerin olumsuz etkilerinin kontrol altına alınamaması sonucu aniden ortaya çıkabildiği gibi plansız ve uzun dönemli faaliyetler sonucunda tedrici olarak da ortaya çıkabilmektedir (Uzunçubuk, 2021: 170).

Toplumun çevre ile doğal bir sistem içinde uyumunu sağlamak üzere ortaya konan hedeflerin ve alınan önlemlerin bütünü olarak tanımlanabilen çevre politikası, çevrenin onarımı, korunması ve yönetimi hususlarını kapsamaktadır. Diğer bir söylemle çevre politikası, insanın yaşamını sağlayan doğanın tahrip edilmeden kullanılmasını düzenleyen toplumsal kurallar bütünüdür. Bununla birlikte toplumun yaşam seviyesini yükseltmek amacıyla sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi nedenlere bağlı olarak kentleşme ve çevre sorunları sonucu; hava, su ve toprak kirliliği, gürültü, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, doğal kaynakların tükenmesi, ormansızlaşma, katı ve sıvı atıklar, erozyon, enerji kaynakları, nüfus artışı, yoksulluk, salgın hastalıklar, savaşlar gibi birçok çevre kirlilikleri oluşmaktadır (Çelikyay, 2021: 189).

Çevre sorunlarının neden olduğu çevre kirliliğinin tüm dünyayı etkilemesi sonucu çevre koruma ile ilgili alınacak önlem ve korunma faaliyetlerinin bir an önce devreye girmesinde ve sürdürülebilir sağlıklı bir çevrenin ve kentleşmenin gelecek nesillere aktarılmasında (Uzunçubuk, 2021:170) tarihsel süreç içinde konunun incelenmesinde yarar görülmektedir.

Ülkemizdeki Kentleşme ve Çevre İle ilgili Tarihsel Süreç

Ülkemizde günümüze kadar kentleşme ve çevre politikasının gelişim sürecine baktığımızda üç ana dönem içinde toplandığı görülecektir. Bu dönemleri;

- a) Cumhuriyet öncesi dönem,
- b) Cumhuriyet’ten Planlı döneme kadar ve
- c) Planlı Dönemden günümüze kadar olarak isimlendirebiliriz.

a) Cumhuriyet öncesi dönem

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat Dönemine kadar olan sürede kentleşme ve çevre ile ilgili bir yasal düzenlemenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak imar faaliyetlerine ilişkin ilk yasal düzenlemelerin, 1848 yılında yürürlüğe giren, cadde ve sokak genişletilmesi amacıyla yıkılması gereken yapıların, sahiplerinden değer pahası ile satın alınması veya kamulaştırılarak yıktırılması öngören “Ebniye Nizamnamesi (Yapılar Tüzüğü)” ile başlamış olabileceğini söyleyebiliriz. 1856 yılında çıkarılan “Menafii Umumiyyeye Dair Şeylerin Tanzimi Halinde Lüzumu Olup Kıymeti Layikasıyle Sahiplerinden Mübayaa Edilecek Arazi Vesaire Hakkındaki Nizamname” ile beldenin tezyini (bezeme, süsleme,

Resim 1. (kentstratejileri.files.wordpress.com)

donama), temizliği ve yolların genişletilmesi gibi işler için bedeli karşılığında kamulaştırma yapılması esası kabul edildiği görülmektedir. 1864 yılında yürürlüğe giren “Turuk ve Ebniye Nizamnamesi (Yollar ve Yapılar Tüzüğü)” ise sokakların genişletilmesi için alınacak yerlerin, sahipleri tarafından belediyeye bedelsiz olarak terk edilmesi esasını getirmiş, ancak yeniden sokak açılması durumunda, “bedeli verilmedikçe, malikin tasarruf haklarının ihlal edilmeyeceğini” ayrıca belirtmiştir. 1882 yılından 1928 yılına kadar yollar, yangın yerleri ve yapılarla ilgili düzenlemeleri içeren “Ebniye Yasası” uygulanmıştır (Uzunçibuk, 1998: 18). Özetle, Cumhuriyet öncesi dönemde kent ve kentleşme ile ilgili çalışmaların yerleşim yerlerinde yangınların önlenbilmesine yöneliktir diyebiliriz. Çevre ile ilgili çalışmalar ise

daha çok halk sağlığı üzerinde yoğunlaşmıştır.

b) Cumhuriyet’ten 1960 sonrası planlı döneme kadar

Ebniye yasasında, “sokakların genişletilmesi için icap eden ve üzerinde bina bulunmayan yerlerin, sokağın iki tarafındaki sahiplerinden lüzum eden kısmın yarı yarıya ve karşılık verilmeksizin alınması” ilkesi benimsenmesine rağmen, beldelerin güncel durum haritaları konusunda bir hüküm bulunmamaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra, Kurtuluş Savaşında yangın geçirmiş İzmir Kenti için 1924 yılında “mevzii imar planı” hazırlanarak kentin yeniden düzenlenmesine girişilmiş olup, aynı yıl “Ankara Şehremaneti Yasası” yürürlüğe konulmuştur.

1925 yılında çıkarılan, “Ebniye Yasası’nın 20-25 nci Maddelerini Değiştiren 642 sayılı Yasa” ile kısmi olmakla beraber imar tüzeti, yangın sahalalarının haritasının belediyelerce yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Daha sonra bu yasa, 6785 sayılı İmar Yasası ile yürürlükten kaldırılmıştır. Türkiye’de ilk kent düzenleme çalışmaları, Atatürk’ün direktifleri ile 1928 yılında çıkarılan 1351 sayılı “Ankara Şehri İmar Müdüriyeti Teşkilat ve Vazifelerine dair olan Yasa” ile sağlanmıştır. Başkent Ankara’nın imar planı bu yasaya dayanılarak bir yarışma açılmış ve Prof. Jansen’e Ankara İmar Planını hazırlama görevi verilmiştir. Sözü edilen yasa; “İmar planı hudutları içindeki arsaların gerek münferiden ve gerekse hisseli olarak ifraz ve tevzi” olunabileceği, yüzde onbeş (%15) eksigi ile dağıtım esası kabul edilmiştir. Bu yasaya ek olarak 1929 yılında yürürlüğe giren 1904 sayılı Yasa ile de, Ankara Şehri İmar bölgesi içinde yapılacak tüm inşaatın harita, plan ve program uygunluğunun İmar Müdürlüğüne onayı esası getirilmiştir. 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı “Belediye Yasası” ile bütün belediyelere imar planı hazırlama zorunluluğu getirilmiş ve kent çevresi ile bu plan belediyenin kontrolüne bağlanmıştır. 6 Mayıs 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1593 sayılı “Umumi Hıfzısıhha Yasası” ile de, harita konusuna girilmemekle beraber, belediyelerin imar görevlerine ilişkin bazı hükümler getirilmiştir. 21 Haziran 1933 tarihinde yayımlanan 2290 sayılı “Belediye Yapı ve Yollar Yasası” ile yapılaşmaya bir düzen getirilmiş, bu yasada da dağıtımda yüzde onbeşe (%15) kadar zayıata yer verilmiştir. Aynı yıl, 24 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı “Belediyeler Bankası Yasası” ile kurulan Belediyeler Bankası, 23 Haziran 1945 tarih ve 4759 sayılı yasa ile İller Bankasına dönüşmüştür. Banka, belediyelere kentsel, sosyal ve teknik altyapı uygulamalarında akçal ve teknik kaynak sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Daha sonra 1580 sayılı Belediye Yasasına ek olarak çıkarılmış bulunan 1935 tarih ve

2763 sayılı yasanın 1nci maddesiyle; belediyeler, nüfuslarına göre sınıflandırılmış ve belediye yasası uygulanan ve nüfusu on binden fazla olan yerlerin harita ve gelecek imar planlarını, içme sularını, spor alanlarını, kanalizasyon işlerini yaptırmaya İçişleri Bakanlığı yetkili kılınmıştır. 1939 yılında çıkarılan 3611 sayılı “Nafia Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair olan Yasa” ile İçişleri Bakanlığının birçok yetkileri kaldırılmakla birlikte, kent ve kasabaların güncel durum ve topoğrafik haritalarının yapılması süresinin tayini ve belediyelerce uzmanlara yaptırılacak güncel durum haritalarının ve imar planlarının incelenmesi ve onay işlerinin Bayındırlık Bakanlığının görevlerinden olduğu belirtilmiştir. 1946 yılında, konut ve uzmanlık bankası olarak “Türkiye Emlak ve Kredi Bankası” kurulmuş, konutu olmayan yurttaşlara konut yaptırmak, kredi açmak, bina yapmak, yapı ve yapı malzemesi etüdü ve ticareti yapmakla görevlendirilmiştir. 1948 yılında ise 5228 sayılı “Bina Yapımı Teşvik Yasası” ile belediyelere ucuz bedelle arsa sağlamak ve bu arsaların belirlenecek koşullarla kişilere dağıtmak yetkisi verilmiştir. 1953 yılında 6188 sayılı “Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılar Hakkında Yasa” çıkartılarak belediyelere toplu, ucuz ve basit konutlar inşa etmek ve gecekondu sahiplerine dağıtarak, izinsiz yapıları tasfiye yetkisi verilmiştir. Kamunun arsa edinme biçimlerini yönlendiren ve 1970’li yıllarda yürürlükte olan yasalardan biri de 8 Eylül 1956 tarih ve 6830 sayılı “İstimlak Yasası”dır. Aslında, Kamulaştırma (istimlak) yerel yönetimler için hep başarılması zor, maliyeti yüksek bir arsa edinme biçimi olmuştur. 1956 yılında ise belediye sınırları içinde ve komşu(müjavir) alanlarda planlama, yapılaşma, ruhsat konularını bütünüyle esaslara bağlayan 16 Temmuz 1956 tarih ve 6785 sayılı “İmar Yasası” ile 21 Haziran 1933 tarih ve 2290 sayılı “Belediye Yapı ve Yollar Yasası” yürürlükten kaldırılmıştır. 6785 sayılı İmar Yasasının 42nci maddesinde; “imar ve yol istikamet planları hududu

içindeki binalı ve binasız gayrimenkullerin, plana uygun şekilde inşaata elverişli hale getirilmesi için gayrimenkul sahiplerinin muvafakatı aranmaksızın birbirleriyle ve yol fazlası ile veya sair belediye, amme hükmi şahısları ile amme müesseselerine ait yerlerle birleştirilerek, plan icaplarına göre, müstakil veya şüyulu olarak parsellere ayırmaya ve bu yerleri yüzde yirmi beşe kadar noksanı ile sahiplerine dağıtmaya Belediyeler yetkilidir...” hükmü yer almıştır. Bu suretle planlama ve yapılaşma esasları belirlenmiştir. Ancak bu tarihe kadar adı geçen konularda görevli merkezi kuruluş Bayındırlık Bakanlığı iken, 9 Mayıs 1958 tarihinde çıkarılan 7116 sayılı “İmar ve İskân Vekâleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkındaki Yasa” ile yurdun bölge, kent, kasaba ve köylerin planlaması, konut politikası, yapı malzemesi konuları ile ilgilenmek, bölge planları konusunda ilgili kuruluşlarla ortaklaşa etüdler yapmak, iç yerleştirme, göçmen yerleştirimi ve afetlerden (kıran) önce ve sonraki gerekli önlemleri almak amacıyla İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuş ve “metropolitan planlama” çalışmaları başlatılarak, büyük kentlerimizin nazım imar planlarının yapılmasına girişilmiştir (Uzunçibuk, 1998: 19-22). Özetle, bu dönemde kentleşmeye ve imar planlarına önem verildiği görülmektedir. Çevre ile ilgili çalışmaların yine halk sağlığı çalışmaları üzerine olduğu görülmektedir.

c) Planlı dönemden günümüze kadar

Türkiye’de kentleşme ile ilgili politikalar da 1960 sonrası planlı dönemle birlikte oluşmaya başlamış ve kalkınma planlarında konuyla ilgili hükümler yer almaya başlamıştır. Bununla birlikte ülkemizde çevre ile ilgili çalışmalar da 1970’li yıllarda kamu kurumları ve yerel yönetimler arasındaki eşgüdümün sağlanması için “Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu” kurulması ile hız kazanmıştır. Bununla bir-

likte kent ve çevre sorunlarının çözümü için onarımcı ya da önleyici kentleşme ve çevre politikalarının büyük ölçüde ulusal, bazen de bölgesel ve yerel nitelikteki sosyo-politik faktörlere bağlı olduğu görülmektedir (Çelikyay, 2021: 190). Bu kapsamda ülkemiz de planlı kalkınma döneminden günümüze kadar beş yıllık kalkınma planları ile nüfus, kentleşme ve yerleşme sorunları ile çevre sorunları ülkesel ve küresel boyutta kalkınma planları ve diğer mevzuat ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Türkiye’de, çevre politikalarının 1980’lerin başlarına kadar sağlık politikaları kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. 1961 Anayasası’nda “Sağlık Hakkı” olarak değinilen çevre, 1982 Anayasası’nda yer alan Madde 23, Madde 43, Madde 44, Madde 56, Madde 57, Madde 63, Madde 169 gibi ilkeler ile doğrudan ele alındığı bilinmektedir. Bununla birlikte ülkemizdeki Kalkınma planlarını üç ana grupta değerlendirebiliriz. Bunlar;

a) Birinci Grup Beş Yıllık Kalkınma Planları (1963-1989),

b) İkinci Grup Beş Yıllık Kalkınma Planları (1990- 2005),

c) Üçüncü Grup Beş yıllık Kalkınma Planları (2007-2023)’dir.

a) Birinci Grup Beş Yıllık Kalkınma Planları (1963-1989)

İlk beş kalkınma planını kapsayan birinci grup 1963’ten 1989 yılına kadarki olan dönemdir. Bu dönemde, milli kalkınma hedefi öne çıkmaktadır. Milli kalkınma politikaları, günün ülke şartlarına göre kentleşme ve çevre sorunlarına çözüm arayışları ile belirlenmeye çalışılmaktadır. Söz konusu ilk beş yıllık kalkınma planlarının kent ve çevre ile ilgili özelliklerinin değerlendirilmesinde yarar görülmektedir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan (1963-1967) Dönemi

Birinci “Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP)”, demokratik yolları esas alarak ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla 15 yılı kapsayan hedeflerden “İktisadi ve Sosyal Hedefler” bölümünde ülke sağlık seviyesinin yükseltilmesi ile çevre şartlarının iyileştirilmesinin hedeflendiği ifade edilmiştir (Çelikyay, 2021: 194). Bununla birlikte, kentleşme konusuna üstü kapalı olarak değinilmiş ve büyük kentlerin büyümesinin sundukları iş olanaklarıyla orantılı olmasını, aynı zamanda bu büyümenin sınırsız olamaması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer taraftan, Gecekondu ve kaçak yapı sorununu çözmek amacıyla 30 Temmuz 1966 tarih ve 775 sayılı “Gecekondu Yasası” yürürlüğe girmiştir. Günümüze dek bazı değişikliklerle varlığını sürdüren bu yasa aslında hem kamu arazilerine ilişkin o dönem belirlediği politikalarla, hem de “gecekondu” olgusunu kapsamlı ele alış biçimiyle, günümüzde bile pek çok kentsel sorunun çözümünde araç olabilecek bir yapıya sahiptir. Büyük kentlerdeki arsa spekülasyonu, kaçak yapılaşma ve diğer kentsel fonksiyonların arsa gereksinimine ilişkin sorunların çözümüne yönelik olarak aynı dönemde çıkarılan diğer bir yasada “Arsa Ofisi Yasası”dır. 1969 yılında yürürlüğe giren yasanın temel amacı, kentsel arsadaki aşırı fiyat artışını önlemek amacıyla tanzim alış ve satışlar yapılması, konut, sanayi ve turizm bölgeleri ile kamu tesisleri için arsa sağlanmasıdır. Kentsel arsa sorunlarının çözümüne yönelik olarak hazırlanmış geniş kapsamlı bu iki yasa ne yazık ki yaygın biçimde amacına ulaşamamıştır. Kamu arazilerinin kullanımı konusunda o yıllarda net bir tercihi içeren bu yasalar bazı değişikliklerle günümüzde de yürürlüktedir. Anayasa Mahkemesince, 42nci maddedeki “taşınmaz malın gerçek karşılığı verilmeksizin yüzde yirmibeşe

kadar noksanı ile sahiplerine dağıtılabileceğine” ilişkin hükmün Anayasa’nın 38nci maddesine aykırılığı nedeniyle Anayasa Mahkemesinin 22 Kasım 1963 tarihli, 1963/65 Esas, 1963/278 Karar sayılı kararıyla iptal edilmesi üzerine, anılan madde 11 Temmuz 1972 tarihli 1605 sayılı yasayla yeniden düzenlenmiş, belediyelerin taşınmazları noksan dağıtma yetkisini içeren kuralı yerine “düzenleme ortaklık payı” ilkesi getirilerek, iptal nedeniyle ortaya çıkan boşluk doldurulmuştur. Bu hüküm ile belediyelerce imar hududu içinde düzenlemeye bağlı tutulan arazi ve arsaların dağıtım sırasında bunların yüzölçümlerinden yeteri kadar alanın düzenleme dolayısıyla meydana gelen değer artışları karşılığında “düzenleme ortaklık payı olarak yüzde yirmi beşine kadar noksanı ile ilgililere dağıtmaya Belediyelerin yetkili olduğu” öngörülmüş ve esasları gösterilmiştir (Uzunçibuk, 1998: 19-22).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan (1968-1972) Dönemi

İkinci BYKP da bir önceki plan gibi sağlık ile ilgili hususları dikkate alarak “çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi” ifadesi yer alarak demokrasi ve karma ekonomi düzeni içinde nitelikli bir yaşam hedeflenmiştir. Kentleşme ve çevre sorunlarının çözümü için çevre sağlığı konularında sorumlu organların kurulması, sağlık mühendisi ve çevre sağlığı teknisyenlerinin yetiştirilmesi, tarımda çevre unsurlarına dikkat edilmesi, kentleşmenin çevre ve bölge ilişkileri içinde bütünsel olarak düşünülmesi, turizm faaliyetlerinde gerekli denetimlerin yapılması ve halkın eğitilmesi gibi öneriler bulunmaktadır (Çelikyay, 2021: 194). Aynı zamanda bu plan, kentleşmenin desteklenmesi, özendirilmesi benimsenerek ekonomiyi iten bir güç olarak kullanılmasını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda geri kalmış bölgelerde merkezler oluşturarak buraların geliştirilmesi

ve ekonomik yönden canlandırılması amacıyla kentleşmeden yararlanılabileceğinden ifade edilmiştir (Ökmen ve Parlak, 2001: 4).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan (1973-1977) Dönemi

Üçüncü BYKP, “Çevre Sorunları” başlıklı bir bölüm içermesiyle önem kazanmakta ve çevre sorunlarının gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunları ile birlikte ele alınmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan, bu dönem içinde küresel ölçekte çevre sorunlarının uluslararası platformda hızla artış gösterdiği gözlenmektedir (Çelikyay, 2021: 194).

Bununla birlikte, bu plan döneminde kalkınmada öncelikli yöreler dairesi kurulmuş ve kentlerin, lüks tüketim alışkanlıklarını yaratan, tüketimi hızlandıran, ekonomide sanayiye yönelik yatırımları kısıtlayan mekânlar olduğu algısı yaratılmıştır. Diğer taraftan, geri kalmış bölgeler ile ilgili sorunlarında, yerel yönetimlerin etkili çalışmaları ile kendiliğinden çözülebileceği öngörülmüştür (Ökmen ve Parlak, 2001: 4).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan (1979-1983) Dönemi

Dördüncü BYKP da kentleşmenin yavaşlatılması yerine, kentleri yaşanabilir kılınması ve kent halkının gereksinimlerinin karşılanması, aynı zamanda çevrelerinin ekonomik, sosyal ve toplumsal gelişiminden anakentlerin faydalanması varsayılmıştır (Ökmen ve Parlak, 2001: 4). Bununla birlikte, su, deniz ve havanın kirlenmesi, kanalizasyon sorunu, çöküntü alanlarındaki olumsuz barınma koşulları, erozyon ile doğal kaynakların uzun vadeli yöneltilememesi olarak sayılan çevre sorunlarının çözümünün ekonomik kalkınma ve sanayileşme politika hedeflerinden soyutlana-

mayacağı değerlendirilmiştir (Çelikyay, 2021: 194).

1980’li yıllar, planlama kurumunda yapısal dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönüşüm, bir üst ölçekte benimsenen makro politikalarla doğrudan ilişkilidir. Bütünde değerlendirildiğinde 1980 sonrası politikalarının temel seçimlerinin liberal ekonomi ve özelleştirme, merkezi yönetimin etkinliğinin artırılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi doğrultusunda olduğu söylenebilir. Her belediye için ayrı ayrı Resmi Gazete’de yayınlanan imar yönetmeliklerinin sıklıkları 1980 yılında dikkati çekmektedir.

Yine bu yıllarda sıklıkla karşılaşılan olgulardan biri de, ülkemizin değişik yörelerinde “afet (doğal kıran) bölgeleri” nin ilan edilmesi ve afete maruz kalan ailelerin yeni yerleşim alanlarına yerleştirilmelerine ilişkin Bakanlar Kurulu Kararlarıdır. Afete maruz kalan ailelerin yeni yerleşim alanları, çoğunlukla mevcut Hazine arazilerinin bulunduğu bölgelerden seçilmektedir. 1981 yılının önemli yasal düzenlemelerinden birisi, 10 Temmuz 1981 tarih ve 2487 sayılı “Toplu Konut Yasası”dır. Bu yasaya göre, organize sanayi bölgesi, liman ve benzeri tesislerin yakın çevresinde, tarım dışı alanlarda “toplu konut alanları” ilan edilecektir.

Toplu konut alanı ilan edilen alanlardaki Hazine arazileri hiçbir bedel alınmaksızın toplu konut yapımı için tahsis edilebilecek, özel mülk arazileri ise kamulaştırılabilecektir. 1980 ve 1981 yıllarında yapılan ve yerel yönetimleri doğrudan ilgilendiren iki düzenleme, büyük kentlerde varolan çok sayıda belediyenin anakent belediyesine bağlanmasına ilişkindir. 1 Aralık 1980 tarih ve 34 sayılı MGK kararı ve 8 Aralık 1981 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 2561 sayılı yasaya göre “metropolitan belediye” uygulamasına geçilmiş, aynı büyük-

şehir bütünü içinde bulunan belediyeler ana-kent belediyelerine bağlanarak, şubeler haline gelmişlerdir.

Kamu arazilerini doğrudan ilgilendiren ve 16 Mart 1982 tarihinde yayınlanan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası; “turizm bölgesi”, “turizm alanı” ve “turizm merkezi” tanımlarını yaparak, bu alanların sınırlarının Bakanlar Kurulu Kararı ile tespit edileceğini belirtmiştir. Yasaya göre, turizm bölgesi, alanı ya da merkezinde Kültür ve Turizm Bakanlığınca hazırlanacak imar planlarında turizme ayrılmış yerlerdeki Hazineye ait olan yerlerle, ormanlar ilgili kuruluşlarca Kültür ve Turizm Bakanlığına tahsis edilecek, gerçek ve tüzel kişiler ile vakıflara ait olan araziler ise Bakanlıkça kamulaştırılacaktır. Yine yasaya göre, Kültür ve Turizm Bakanlığı bu taşınmaz malları, Türk ve yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilere kiralamaya ve tahsis etmeye yetkili kılınmıştır.

1983 yılı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası, Çevre Yasası, Milli Parklar Yasası gibi doğal ve kültürel çevrenin korunmasına dönük yasal düzenlemelerin yapıldığı yıl olmuştur. Bir önceki yıl yürürlüğe giren, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasasına dayanarak, 28 Nisan 1983 tarihinde “Kamu Arazilerinin Turizm Yatırımlarına Tahsisi Hakkında Yönetmelik” yayınlanmış, 13 Mayıs 1983 tarihinde de “Yabancı Uyruklu Kişilerin Turizm Bölge, Alan ve Merkezlerinde Taşınmaz Mal İktisaplarında Uygulanacak Esaslar”a ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı yayınlanmıştır.

Kamuoyunda kısaca İmar Yasası olarak tanımlanan ve 21 Mart 1983 tarihinde yayınlanan 2805 sayılı “İmar ve Gecekondu Mevzuatına aykırı olarak yapılan yapılara uygulanacak işlemler ve 6785 sayılı İmar Yasası'nın Bir maddesinin değiştirilmesi hakkındaki Yasa”, üzerinde gecekondu bulunan arsa ve arazilerden Hazine, İl Özel İdareleri ve Devletin hüküm ve

tasarrufu altındaki yerlerin, Belediyelere ve İl Özel İdarelerine tahsisini öngörmüştür.

Daha sonra üzerinde yapısı bulunanlara bu arsaların satışını olanaklı kılan yasa, bu düzenlemede “ıslah imar planları”nın baz olarak kullanılmasını öngörmüştür. Yasa gereğince arsa tahsisi yapılacak kişilerin, herhangi bir belediye sınırı içinde ev yapmaya müsait arsasının veya herhangi bir yerde evinin bulunmaması gereklidir. Devletin lojman politikasına ilişkin 9 Aralık 1983 tarihinde yayınlanan “Devlet Lojmanları Yapım ve İşletme Yönetmeliği”ne göre, kamu personeline kiralık olarak tahsis edilecek konutlar için, Hazine, Emlak Kredi Bankası, Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü, Belediyeler ve Kamu Kurum ve Kuruluşlarının iyeliğinde bulunan araziler kullanılabilir ve diğer yandan özel iyelikte bulunan ancak imar planlarında “devlet lojmanları alanı” olarak belirlenen araziler de kamulaştırılabilir.

11 Ağustos 1983 tarihinde yayınlanan 2873 sayılı Milli Parklar Yasası da, kamu arazilerinin kullanımını etkileyen bir diğer yasal düzenlemedir. Yasaya göre “ulusal park”, “doğa parkı”, “doğa koruma alanı” içinde kalan Hazine’ye ait taşınmaz mallar, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerler ve diğer kamu kurumlarına ait araziler yasanın amacı doğrultusunda kullanılmak koşuluyla tahsis edilebilecek, gerçek ve tüzel kişilere ait arazilerde kamulaştırılabilir. İmar ve İskân Bakanlığı, 13 Aralık 1983 tarih ve 180 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bayındırlık Bakanlığı ile birleştirilerek “Bayındırlık ve İskân Bakanlığı” haline getirilmiştir (Uzunçıbuk, 1998: 19-22).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plan (1985-1989) Dönemi

Beşinci BYKP da, “Sosyal Hedef ve Politikalar” başlığı altında kentleşme ön planda tutu-

olarak sorunların çözümü için temel yaklaşım olarak salt kirliliğin ortadan kaldırılması değil, esas olarak kaynakların gelecek nesillere aktarımının amaçlandığı ön görülmüştür (Çelikyay, 2021: 194). Söz konusu planda köylerden kentlere göçün devam edeceği, kentleşmenin yavaşlamayacağı ifade edilerek kalkınma ve sanayileşmenin doğal ve kaçınılmaz sonucu olan kentleşmenin en iyi şekilde yönlendirilmesi ve ekonomik gelişmeye etkisinin artırılması olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda tarım topraklarının üzerindeki dağınık ve düzensiz yapılaşmanın önlenmesi, kentlerde kamu hizmet seviyelerinin yükseltilmesi ve yatırımlara öncelik verilmesi alınan önlemler arasında bulunmaktadır (Ökmen ve Parlak, 2001: 4).

Diğer taraftan, 9 Mayıs 1985 tarihinde 18749 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe konulan 3 Mayıs 1985 tarih ve 3194 sayılı yeni İmar Yasası, 6875 sayılı İmar Yasasını yürürlükten kaldırmıştır. 3194 sayılı İmar Yasasının, bir bölümünün iptali istenen 18nci maddesi, yürürlükten kaldırılan 6785 sayılı yasanın 42’nci maddesi yerine geçen kimi düzenlemeler getirmekte ve “Düzenleme Ortaklık Payı” ile ilgili kuralları kapsamaktadır. 3194 sayılı yasanın genel gerekçesinde; “Ülkemizde süratli nüfus artışı, köyden şehre akının kontrol edilememesi sonucu olarak ortaya çıkan düzensiz şehirleşme, gecekondulaşma ve bunların yarattığı sorunlar ile bu sorunların temelde çözümü için gerekli her türlü tedbirlerin alınması ihtiyacı için İmar Kanununun bugünün ve hatta yarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek köklü değişiklikler yapılmasını gerektirdiği ve bunun hızla artan nüfusumuzu süratli gelişme hareketleri ve gelişen günümüz teknolojisine ayak uyduracak tarzda sağlıklı hizmet verilmiş olacağı ve planlamanın bir sisteme bağlandığı ve planlamanın gelişmeyi önceden yönlendirmesi ilkesinin getirildiği,

şehirlerin imar planlarına uygun gelişmelerinin yönlendirilmesinde, belediye ve mücavir alan sınırları içi ve dışında kalan şehir ve onunla bütünleşen çevresindeki plansız alanları bir bütün olarak ele alan yeni bir anlayış getirildiği.....” belirtilmiştir.

İmar Yasasının itiraz konusu hükmü de içeren 18nci maddesinin gerekçesinde ise, “imar hududu içinde bulunan binalı ve binasız arazi ve arsaları imar düzenine uygun bir hale getirmek amacı ile bu yerleri sahiplerinin muvafakatı aranmaksızın mevzuat hükümlerine göre yeni bir düzenleme getirmeye ve sahiplerine dağıtmaya ve mümkün olmadığı takdirde belediye ve valiliğe ait sahalardan yer vermeye belediye ve valiliklerin yetkili kılınmasının amaçlandığı” vurgulanmıştır (Uzunçibuk, 1998: 22).

b) İkinci Grup Beş Yıllık Kalkınma Planları (1990- 2005)

İkinci grup kalkınma planları, altıncı, yedinci ve sekizinci kalkınma planlarını kapsamakta olup, 1990-2005 yılları arasındaki kentleşme ve çevre çalışmalarının uluslararası düzeyde hız kazandığı bir dönemdir. Türkiye’nin bu süreçteki amacı kent ve çevre politikalarını BM ve AB’nin kabul ettiği ilkelerle uyumlu bir şekilde yürütülmesidir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plan (1990-1994) Dönemi

Altıncı BYKP’da , insan sağlığının ve doğal kaynakların korunmasının temel ilke olarak ele alındığı dördüncü bölümde “Çevre ve Yerleşme” başlığı altında kent ve çevre sorunları ele alınmıştır. Gelecek nesiller gündeme getirilmiş ve “Avrupa Topluluğu (AT)” çevre politikalarına uyumundan söz edilmiştir (Çelikyay, 2021: 194). Bununla birlikte planda, kentleşmenin hızının biraz yavaşlayarak de-

vam edeceği, 1990-1994 arasında yılda ortalama %5.1'lik bir hıza sahip olacağı varsayılmıştır. Orta büyüklükteki kentlerin ve kentler arası uzmanlaşmanın desteklenmesi öngörülen kentlerde kaliteli ve sağlıklı bir yaşam amaçlanmıştır (Ökmen ve Parlak, 2001: 4).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) Dönemi

Yedinci BYKP'da, kent ve çevrenin korunması ve geliştirilmesi çerçevesinde çevre ile ilgili kurumsal düzenlemelere geniş yer verildiği görülmektedir. Öncelikle mevcut durum ele alınarak gerçekleşen veya ulaşılamayan hedefler, kurumların karşılaştığı sorunlar ve mevzuat yetersizlikleri gündeme getirilmiştir. Bununla birlikte, geçmişteki kentleşme ve çevre politikalarında onarımcı politikalar ağırlık kazanmışken bu plan döneminde önleyici politikalar yaklaşımının ön plana çıkması dikkate çekicidir. Bununla birlikte çevre yönetimiyle ilgili "emret-yaptır" yaklaşımı yerine "özendir-oluştur" yaklaşımına geçilmesi önemli diğer bir husustur. Bu dönem BM ve AB çalışmalarına uyum gösterilmeye başlanıldığı bir dönemdir. Bu kapsamda 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı'nın ülkeleri bağlayıcı nitelikte olması, ilgili yükümlülüklerin ülkenin kalkınma politikalarını engellemeyecek şekilde yerine getirilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Diğer önemli hedefler arasında Çevre politikalarının AB normları ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi, Ulusal Çevre Stratejisi'nin hazırlanması ve çevre mevzuatında düzenlemelerin yapılması sayılabilmektedir (Çelikyay, 2021: 197).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) Dönemi

Sekizinci BYKP, uzun vadeli olarak tanımlanmış olup mevcut duruma göre ilke ve poli-

tikalar belirlenerek yenilenmesi önerilen yasal mevzuat gündeme getirilmiştir. Planda önceki dönemlerde hazırlanmış olan "Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP)" na göre çevre yönetim sistemlerinin istenilen etkinlik düzeyine getirilememiş olduğu belirtilmektedir. Hızlı kentleşmenin, çevre sorunlarını arttırdığı, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının devam ettiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, oluşturulan çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonu sağlanmadığı, "Çevresel Etki Değerleme Yönetmeliği (ÇED)" nin uygulama sürecinde umulan başarıyı gerçekleştirmediği öngörülmüştür. Diğer taraftan, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunması yönünde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Söz konusu planda UÇEP ile ilgili hedefler arasında belirlenen öncelikli faaliyetlerin gözden geçirilmesi, UÇEP'in yasal bir çerçeveye kavuşturulması, çevre sorunlarının çözümüyle doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği sağlanmasına yönelik mekanizmaların geliştirilmesi, sürdürülebilir gelişme göstergelerinin belirlenmesi sayılmaktadır. Çevreye yönelik mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılması bir önceki planda belirtildiği gibi tekrar gündeme getirilmiştir. Diğer taraftan, planda Biyogüvenlik Yasası'nın çıkarılması ve Ulusal Biyogüvenlik Kurulu'nun oluşturulması hususları önemli görülmektedir. Bununla birlikte, genel olarak çevre dostu teknolojilerden, biyoteknolojik risklerden, sera gazı emisyonlarından söz edilmesinin yanı sıra Avrupa Birliği ile ilişkilerin ayrıntılı olarak ele alındığı bağımsız bir bölümün yer alması oluşturulacak kentleşme ve çevre politikalarının uluslararası politikalara entegre olarak görülebilir (Çelikyay, 2021: 197).

c) Üçüncü Grup Beş yıllık Kalkınma Planları (2007-2023)

Üçüncü grup kalkınma planları, 2007-2023 yılları arasındaki dokuzuncu, onuncu ve onbirinci BYKP'lerini kapsamaktadır. Söz konusu son dönem aralığında, gerekli görülen koşulların yerine getirilmesi, kentleşme ve çevre sorunlarının çözümünde sürdürülebilir kalkınmanın esas alınması ve akıllı teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ön görülmüştür.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) Dönemi

Dokuzuncu BYKP'nın, dünyada birçok konuda hızlı bir değişimin yaşandığı, küreselleşmenin etkili olduğu, uluslararası rekabetin yaşandığı bir dönemde hazırlanmış olması, Türkiye'nin sosyal, ekonomi, siyasal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek kentleşme ve çevre politikalarının uluslararası dönüşümlere esas teşkil edecek bir politika dokümanı olarak hazırlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu planın AB'ye üyelik sürecinde temel strateji dokümanı olarak kabul görmesidir. Önceki planlardan farklı olarak AB mali takvimine uygun olarak yedi yılı kapsayacak şekilde hazırlanan söz konusu bu planın, kentleşme ve çevre ile ilgili ilke ve politikaların, alt başlıklara ayrılmadan bütünsel olarak maddeler halinde toparlandığı görülmektedir. Plan öncesi dönemde çevrenin korunması ve kentsel altyapının geliştirilmesi konusunda mevcut durum ortaya konulmuş olup, buna göre temel hedefler belirlenmiştir (Çelikyay, 2021: 199).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018) Dönemi

Küresel ekonomik güç dengelerine, küreselleşme sürecine dikkati çeken Onuncu BYKP'nda, 2023 hedeflerine ulaşılmaya çalışılır-

ken aynı zamanda ileriye dönük karar alma süreçlerinde kurumlara yardımcı olunacağından söz edilmektedir. Plan öncesi dönemde kentleşme kapsamında nüfusun artması ve kalkınma sürecinin çevre üzerinde yaratmış olduğu baskının azaltılması ve kirliliğin önlenmesi, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların korunması ile sürdürülebilir kullanımına öncelik verilmesi öngörülmektedir. Türkiye'nin kentleşme ve çevre konusunda yaptığı çalışmalarla tehditleri fırsata dönüştürme gücüne sahip olduğu belirtilen bu planda "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" adlı ayrı bir bölümde çevreye duyarlı yaklaşımların farkındalığının artırılması, yaşam kalitesinin sürdürülebilir bir şekilde yükseltilmesi, gelişmişlik farklarının azaltılması yönünde hedef ve politikalara yer verildiği görülmektedir (Çelikyay, 2021: 200).

Bununla birlikte, dünyadaki hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, sanayileşme ve ekonomi, doğal yaşam kaynaklarının tükenmesine ve beraberinde çevre kirliliği gibi sorunların yerelden küresele yayılmasına ve çeşitlenmesine sebep olmaktadır. 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında, Rio de Janeiro'da BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) gerçekleştirilmiştir. Zirve sonucunda sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan ekonomi, çevre ve adalet kavramlarının yeniden açıklandığı, açlık ve yoksulluğun ortadan kaldırılması amacının ön plana çıkarıldığı, "İstedğimiz Gelecek" isimli bir sonuç belgesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Konferansta oluşturulan 2001 yılında kabul edilen ve 2015 yılı sonu itibariyle süresi biten Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin devamı niteliğinde olan ve 27 Eylül 2015 tarihinde, New York'ta, 2030 yılına kadar devam edecek 17 hedef ve 169 alt hedef olarak "Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)" kabul edilmiştir (Uzunçubuk, 2021: 171).

Resim 2. (ortakakil.org.tr)

Onbirinci Beş Yıllık Kalkınma Plan (2019-2023) Dönemi

Cumhuriyet'in 100ncü yılına denk gelen On Birinci BYKP, Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığınca yayımlanmıştır. Şekil ve içerik olarak büyük oranda bir önceki plan ile uyumlu olduğu görülen planın “Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre” adlı bölümün olması, çevre ve biyolojik çeşitliliğin korunması, çevre sorunlarına duyarlı politikalar sürdürülebilir gelişme ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi hususlarının yer alması Onuncu BYKP'nin devamı niteliğini taşımaktadır. Planda çevre konusunda kurum ve kuruluşların görev, yetki ve sorumluluklarına dikkat çekilerek “Çevresel Etki Değerleme Yönetmeliği (ÇED)'nin” önemi vurgulanmış, kentleşme ve çevreye yönelik ilk defa çevre, imar ve enerji gibi alanlarda ihtisas mahkemelerinin kurulacağı ön görülmüştür (Çelikyay, 2021: 200).

Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet döneminde kentleşme ve çevre sorunlarının esasını teşkil eden imara ilişkin çok sayıda yasa yürürlüğe girmiştir. Ne var ki sorunlar yasa, tüzük ve yönetmelik çıkarmakla çözümlenememektedir. Bugüne kadar olan

uygulamalar da bunu açıkça kanıtlamıştır. Bununla birlikte, çevre mevzuatında ve çevreye ilişkin politikalarda çok sık değişiklikler gözlenmektedir. Kentleşme ve çevreye yönelik anlayış ve zihniyetteki değişimler, hukuki düzenlemelere de yansımaktadır. Politikalardaki bu hızlı değişimler uzun vadeli planlamalara ve ciddi bilimsel araştırmalar yapılmadan gerçekleştirildiği için mevzuatta yer yer çatışmalara, çakışmalara ve benzeri olumsuzluklara sebep olduğu bilinmektedir (Ökmen ve Parlak, 2001: 15).

Türkiye Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923 tarihinde kuruldu ve bu nedenle 2023 yılında 100. yılını kutlarken, kentleşme ve çevre sorunları ülkenin geleceği için büyük bir öneme sahiptir. Kentleşme ve çevre koruma Türkiye'nin büyümesi ve gelişmesi ile doğrudan ilişkilidir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, özellikle büyük kentlerde büyük bir nüfus artışı ve kentleşme trendi gözlemlenmektedir. Bu hızlı kentleşme, altyapı sorunları, trafik sıkışıklığı, göç, konut sıkıntısı ve işsizlik gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, kentleşme sürecinin daha planlı ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Hızlı sanayileşme ve kentleşme süreçleri çevre kirliliği, su kaynaklarının tükenmesi, orman tahribatı ve hava kirliliği gibi çevre sorunlarını berabe-

rinde getirmiştir. Bu sorunlar, doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakılması açısından ele alınmalıdır.

Türkiye'de, kentleşme ve çevre politikalarının saptanmasında ve uygulanmasında, halk ile bilgi alışverişi yapma alışkanlığı bulunmaması nedeniyle günümüzde katılımcı ve danışmaya ağırlık veren politikaların yerine, tek taraflı olarak halka benimsetilmeye çalışılan önlemlerin kentleşme ve çevre politikaların esasını oluşturduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda kentleşme ve çevre politikalarının olumsuz bir yanı da merkezîyetçiliğin giderek artmasıdır. Konuyla ilgili görevleri gerçekleştirmek amacıyla merkezi düzeyde yoğun bir örgütlenme görülürken, bazı geleneksel yerel, bölgesel görevlerin bile merkezi yönetime bırakıldığı görülmektedir (Ökmen ve Parlak, 2001: 15).

Cumhuriyetin 100. yılında kentleşme ve çevre konuları ulusal ve uluslararası düzeyde daha da büyük bir önem kazanacaktır. Türkiye'nin bu tarihe gelirken karşılaştığı kentleşme ve çevre sorunlarına çözüm bulma amacıyla bir dizi önemli adım atılması gerekecektir.

Türkiye'deki beş yıllık kalkınma planlarında kentleşme ve çevre koruma ekonomilerini, ülkenin sunduğu sürdürülebilir şekilde teşvik etmeyi, çevre koruma ve sürdürülebilirlik hedeflerini destekleme amacıyla birleştirmesini içermelidir. Bu politikaların ayrıntıları her dönemde değişebilir, ancak genel olarak ana hedeflere odaklanılabilir. Bu hedefler;

Sürdürülebilir Kentleşme: Kentleşmenin sürdürülebilir olması için altyapı geliştirme, konut ihtiyacını karşılama, ulaşım ağlarını kullanma ve yeşilin korunması gibi politikalar geliştirilerek nüfus artışı ve kentleşme ile başa çıkılması hedeflenir.

Çevre Koruma: Türkiye'nin doğal kaynakları ve çevresini koruma amacıyla yeniden çevre düzenlemeleri oluşturulmalıdır. Suyun korunması, ormanların sürdürülebilir yönetimi, havanın korunmasının önlenmesi, atık yönetimi ve biyoçeşitliliğin korunması bu politikaların bir parçası olmalıdır.

Yeşil Enerji ve Temiz Teknoloji: Beş yıllık kalkınma planlarında genellikle enerji sektörüne odaklanılmalı ve yeşil enerji üretiminin artırılması, enerjinin sınırlandırılması ve temiz teknolojilerin teşvik edilmesi gibi hedefler belirlenmelidir. Daha az zarar veren yenilenebilir enerji üretiminin gerçekleştirilmesine önem verilmelidir.

Kent Planlama ve Altyapı Geliştirme: Kentlerin planlı ve sürdürülebilir bir şekilde kapsamlı olmasını sağlamak amacıyla akıllı kent planlama programları düzenlenmelidir. Altyapının iyileştirilmesi, ulaşım ağları ve kamunun değiştirilebileceği bu politikaların bir parçası olmalıdır.

Çevre Düzenlemeleri ve Denetim: Çevre politikaları aynı zamanda çevre düzenlemelerini iyileştirmeyi ve çevreyle ilgili kurum ve kuruluşların eşgüdümünü sağlamalıdır. Çevre denetimleri ve cezalar, çevre kirliliğini azaltma ve şiddet suçlarını önlemek için kullanılmalıdır.

Eğitim ve Farkındalık: Halkın çevresini bilinçlendirmek ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını teşvik etmek için farkındalık eğitimlerine önem verilmelidir ve toplumun çevre refahının artırılması hedeflenmelidir.

Son söz, Cumhuriyetimizin 100. yılında kentleşme ve çevre politikaları ile ilgili olarak Anayasamızda ve yasalarımızda yer alan kuralların, ısrarlı bir tutumla ve değişmez si-

yasal destekle uygulanmadıkları sürece kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olabileceklerinin unutulmamasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Cansaran, D. (2019). Sürdürülebilir Kentler İçin Çevre Bilinci, Ankara: Gece Akademi.
- Çelikyay, H. H. (2021). Türkiye’de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6(15), 185-205.
- Keleş, R (2002). Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ökmen, M. ve Parlak, B. (2001). “Türkiye’de Kentsel Çevre Politikalarının Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Geleceği Üzerine Projeksiyonlar”, Türk Sosyal Bilimler Derneği 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, 21-23 Kasım 2001.
- Uzunçabuk, L. (1998). İmar Uygulamalarında (3194/18.Madde) Karşılaşılan Yönetimsel ve Tüzel Sorunlar-Ankara’dan İki Örnek Olay. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı.
- Uzunçabuk, L. (2021). Medyanın Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Sorunlarının Çözümündeki Önemi ve Rolü, Journal of Awareness, 6(2), 169-177.
- Uzunçabuk, L. (2022). “Kentsel Güvenlik”, (Ed.). O. Bingöl ve A. B. Varlık. Güvenlik Çalışmaları (Cilt-II) Güvenlik Sektörleri ve Sorunları içinde. İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları.

Istanbul Car 1hl, İst.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK BASINININ 100 YILI

Ömer Batuhan AKGÜNER

Arş. Gör. İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim
Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü.
omerbatuhanakguner@arel.edu.tr

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti ilk yüzyılını geride bırakırken Türkiye’de basının 100 yılına değinmek, Cumhuriyet’in geçmişini bilmek ve bugününü anlamak adına oldukça önemlidir. Bununla birlikte, 1923-2023 yılları arasındaki yüz yıllık süreçteki basın tarihine odaklanmak, Türkiye’de basın başından geçenleri ortaya koymak ve yaşadığı değişim ve dönüşümleri tespit etmek açısından da faydalıdır.

Türk basın tarihine geleneksel olarak bakıldığında, 1831’de yayımlanan ve ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vakayi’nin, uzun süre basın tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edildiği görülmektedir. Ancak Orhan Koloğlu tarafından yürütülen araştırmalar sonucunda ilk Türkçe gazetenin 1828 yılında Mısır’da yayımlanan Vakayi-i Mısriye olduğu kanıtlanmıştır (Topuz, 2014: 13). Bunların yanı sıra söz konusu Tanzimat Dönemi’nde yayımlanan Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhibir, İbret ve Basiret gazeteleri de Türk basın tarihinde özel ve önemli yerleri olan gazeteler arasında bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ise başta İstanbul’da olmak üzere, çeşitli eğilimlere sahip birçok gazete çıkarılmıştır. Bu süreçte Milli Mücadele’yi destekleyen İleri, Yeni Gün, Akşam ve Vakit gibi gazeteler olduğu gibi, Peyam-i Sabah, Alemdar ve Türkçe İstanbul gibi Milli Mücadele karşıtı gazeteler de kendilerine yer bulmuştur. Bunların dışında Anadolu’daki direnişe sempatisi olan Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, İkdâm ve Tercüman-ı Hakikat gibi gazetelerin varlığından da söz etmek mümkündür. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara ve taşrada da Milli Mücadele’nin doğup gelişmesine katkıda bulunan bir Milli Mücadele basını da oluşmuştur. Bu yıllarda Anadolu’da çıkarılan Hâkimiyet-i Milliye

ve İrade-i Milliye gazeteleri, Milli Mücadele döneminde etkili olan basın organları olarak bilinmektedir. Türk basın tarihi açısından bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 6 Nisan 1920’de, Ankara’da Anadolu Ajansı’nın kurulması olmuştur. Anadolu Ajansı’nın temel amacı, Kurtuluş Savaşı sırasında halkın en doğru iç ve dış haberlerle aydınlatılması olarak belirlenmiş ve dönemin en yetkili kişilerinden kurulu özel bir heyetin yönetimine devredilmiştir (Topuz, 2014: 99-139).

Türk basın tarihinin yazımına ve Türkiye’de basının gelişimine temel oluşturan Milli Mücadele dönemi basını aynı zamanda Cumhuriyet’in ilk yıllarında ve sonrasında uygulanan basın politikaları üzerinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Bu amaçla, Milli Mücadele yıllarında basının genel bir çerçevesini çizdikten sonra, Türk basınının Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne kadarki serüvenine değinmek yerinde ve anlaşılır olacaktır.

Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Basını

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ve inşa dönemi olan 1920’li ve 30’lu yıllarda yaşanan pek çok isyan yalnızca bir asayiş sorunu olmaktan ziyade Türkiye’nin iç siyasetinde belirleyici etkiler yaratmıştır. Bu isyanların en önemlilerinden biri olan 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı aynı zamanda Takrir-i Sükûn Kanunu’nun da çıkarılmasına zemin hazırlamıştır (Şener, 2016: 243). Ülkede huzur ve barışı sağlamayı amaçlayan bu kanun, dönemin basın politikaları ve uygulamaları üzerinde de etkili olmuştur. Söz konusu kanun Meclis’te tartışılırken, Halk Partisi’nin önemli isimlerinden Recep Peker, şu ifadeleri kullanmıştır:

“İstanbul gazetelerinin, memlekette ne kadar kurum ve makam varsa hepsini yıkmaya yöneldiğini görüyoruz. Şeyh Sait isyanına sebep olanların başında bunlar gelir. En başta

Resim 1. (tr.wikipedia.org)

Millet Meclisi olmak üzere bütün kurumlara saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır...” (Topuz, 2014: 147).

Başlangıçta iki yıl için, 4 Mart 1925'te kabul edilen Tahrir-i Sükûn Kanunu, sonrasında iki yıl daha uzatılmış ve ancak 1929 yılında kaldırılmıştır. Hükümete olağanüstü yetkiler veren kanuna göre basın özgürlüğü hükümet tarafından kısıtlanabilir ve gazeteler kapatılabilir hale gelmiştir (Topuz, 2014: 147). Bunun üzerine 6 Mart günü bu kanuna dayanılarak İstanbul'da Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sebül-ür Reşad, Aydınlık, Orak Çekiç ve Press de Soir; İzmir'de Sada-yı Hak, Adana'da Sayha, Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha gazete ve dergileri kapatılmıştır (Goloğlu, 2007: 136). Yaklaşık bir ay sonra Tanin gazetesi de kapatılmış ve gazetenin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından ömür boyu sürgüne mahkûm edilmiştir (Şe-

ner, 2016: 247). Aynı sıralarda, Resimli Hafta dergisinin sahibi ve yazı işleri müdürü Zeke-riya Sertel ve dergide Hüseyin Kenan takma adıyla yazan Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı) de üçer yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır (Topuz, 2014: 151).

Erken Cumhuriyet döneminde, Türk basın tarihi açısından karşımıza çıkan önemli bir diğer olgu ise 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu'dur. Söz konusu kanun ile gazete ve dergi çıkarmak için ruhsat almak yerine hükümete bildiri verilmesi yeterli hale gelmiş ve gazete yöneticileri için yükseköğrenim zorunluluğu getirilmiştir. Gazete ve dergilerdeki tüm çalışanların isimlerinin hükümete bildirilmesi istenmiş ve özel olarak oluşturulmuş haberlerin aradan 24 saat geçmeden başka bir yayın organı tarafından kullanılması yasaklanmıştır. Kanunun en önemli maddesi ise ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı bakanlar kuruluna gazete ve dergileri kapatma yetkisi veren madde olmuş-

tur (Topuz, 2014: 158-159). Görüldüğü gibi Matbuat Kanunu ile bir yandan telif hakları ve gazete çalışanlarının eğitimleri gibi konularda düzenlemeler yapılırken diğer yandan gazete ve dergilerin hükümet kontrolü altında tutulması hedeflenmiştir.

1938 yılına gelindiğinde ise Matbuat Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmış ve gazete ve dergi çıkartmak için bankadan garanti mektubu alınması şartı getirilmiştir. Bununla birlikte bildiri sisteminden ruhsatname sistemine yeniden dönülmüş ve "kötü ünlü" kişilerin gazete ve dergi çıkarmaları ve buralarda görev almaları yasaklanmıştır. Ayrıca söz konusu kanun ile okul ve üniversite olaylarıyla ilgili haberlerin izinsiz yazılması engellenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Başbakanlık ya da Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, gazetelerden bazı haberlere yer verilmemesini veya haberlerin büyütülmemesini istemiştir (Topuz, 2014: 158-166).

Bahsi geçen düzenleme ve uygulamalardan da anlaşılacağı gibi, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından basın sınırsız bir özgürlüğe kavuşmasını beklemek dönemin koşulları nedeniyle pek mümkün değildir. Yeni rejimin henüz sağlam temellere dayanmaması nedeniyle yönetici kadrolar, Cumhuriyet'i tehlikeye sokacak davranışlara karşı büyük duyarlılık göstermişlerdir (Topuz, 2014: 143). Bu nedenle birçok alanda önlemler almışlar ve bu alanların başında ise kuşkusuz basın gelmiştir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi basın tarihini, dönemin tarihsel ve toplumsal bağlamı içerisinde değerlendirmek, bu dönemin basın politikalarını tartışırken ve eleştirirken göz önünde bulundurulması gereken bir unsurdur.

Demokrat Parti Döneminde Türk Basını

14 Mayıs 1950 seçimleriyle, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren iktidarda olan Cum-

huriyet Halk Partisi, görevi Demokrat Parti'ye (DP) bırakmıştır. Topuz'un da ifade ettiği gibi o güne kadar basın, büyük çoğunluğuyla DP'yi desteklemiş ve gazeteciler DP'nin iktidara gelmesiyle bütün basın sorunlarının çözüleceğini düşünmüşlerdir. Demokrat Parti de bu talebe yanıt vermiş ve ilk ele aldığı konulardan biri basın sorunu olmuştur. 15 Temmuz 1950 tarihinde kabul edilen Basın Kanunu ile basılı yayın çıkartmak için ruhsat ve izin alma kaldırılmış ve bildiri vermek yeterli kabul edilmiştir. Bununla birlikte, basın suçlarının yargılanmasında özel mahkemeler sorumlu hale gelmiştir. Ayrıca söz konusu kanunla gazetecilere cevap hakkı yeniden tanınmıştır. Bu düzenlemelerin ardından 13 Haziran 1952'de çıkarılan kanunla gazeteciler sendika kurabilme, gazetecilere tazminat ödenmesi, haftalık tatil ile yıllık ücretli izin gibi kazanımlar elde etmişlerdir (Topuz, 2014: 193-194).

Ancak Demokrat Parti döneminde söz konusu kazanımların yanı sıra basın ve basın mensupları üzerindeki denetim ve kontrolü artırmaya yönelik adımlar da atılmıştır. İlk olarak, 4 Temmuz 1951'de alınan Bakanlar Kurulu kararı ile gündelik siyasi ve ticaret gazetelerinden hangilerinin resmi ilan ve reklam alabilecek nitelikleri taşıdığına karar verecek olan makam olarak Başbakanlık belirlenmiştir. Bu kararla, resmi ilan ve reklamların dağıtımında Başbakanlığa neredeyse sınırsız bir inisiyatif verilmiştir. İkinci olarak, 9 Temmuz 1953'te Türk Ceza Kanunu'ndaki bazı maddeler değiştirilmiş ve milletvekillerine, yönetici konumundaki memurlara ve bakanlara karşı eleştiri yöneltmenin cezai yaptırımları artırılmıştır. Üçüncü olarak, 9 Mart 1954'te "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Kanun ile devletin siyasi veya mali itibarını sarsacak veya halkı telaşlandıracak haber yapanlara hapis ve para cezası verilmesi mümkün hale gelmiştir. Bunun yanı sıra böyle bir haber

yapmakla suçlanan gazeteciye iddiasını ispat hakkı tanınmamıştır. Son olarak, 7 Haziran 1956'da kabul edilen "Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun" ile "altı aydan fazla hapis cezasıyla mahkûm olmak" süreli yayınların sorumlu müdürü ve muhabiri olmaya engel sayılmıştır. Ayrıca aynı kanunla cevap ve tekzip de aşırı derecede genişletilmiştir (Atılğan, 2016: 465-467).

Türk basın tarihi açısından, Demokrat Parti döneminin önemli ve temel basın-yayın organlarından birisi de radyodur. Kasım 1948'de ve Şubat 1950'de, DP'nin önerisiyle çıkarılan kanunlarla devlet radyosundan siyasi partilerin eşit şekilde yararlanmasına karar verilmiştir (Atılğan, 2016: 468). Bu eşitlik çeşitli şartlara bağlanmış olsa da siyasi partilerin seslerini duyurmalarında, dönemin başlıca iletişim aracı olan radyoyu kullanma hakkına sahip olmaları oldukça önemlidir. Ancak bu kazanım da uzun sürmemiş ve 30 Haziran 1954'te

yapılan kanun değişikliği ile siyasi partilerin radyodan seçim propagandası yapma imkânını kaldırılmıştır. Dolayısıyla DP döneminin basın özgürlüğünü kısıtlayan en kritik adımlarından birisinin, devlet radyosunun siyasi partilere kapatılması olduğunu söylemek mümkündür (Atılğan, 2016: 468).

1950-60 döneminde, basın tarihine iz bırakan bir diğer olay ise Türk Haber Ajansı'nın kurulmasıdır. Kadri Kayabal, 1950'de Cumhuriyet döneminin ilk özel haber ajansı olan THA'yı kurmuş ve 1958'de bir anonim ortaklığa dönüştürmüştür. Bununla birlikte Türkiye'de ilk telefoto sistemini ve ilk faks bağlantılarını da THA kurmuş ve özellikle taşrada haber şebekelerini örgütlemiştir (Topuz, 2014: 224).

İki Darbe Arasında Türk Basını

Demokrat Parti iktidarında oluşan siyasi iklim neticesinde Milli Birlik Komitesi (MBK)

Resim 2. (bitmezat.com)

adı verilen cunta grubu, Korgeneral Cemal Gürsel başkanlığında 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koymuştur. MBK, işbaşına geldiğinde ülkedeki basın sorununu çözmek adına önemli adımlar atmıştır. MBK öncelikle, Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun'u iptal etmiş ve ardından gazetecilere ispat hakkı tanımıştır. Yeni yönetim tarafından 1961'de kabul edilen 212 sayılı Kanun, Fikir İşçileri Kanunu'nu gazetecilerin lehine olacak şekilde yeniden yapılandırmıştır. Kanun, çalışan ve emekli gazetecilere büyük bir avantaj sağlamıştır. Söz konusu kanunla gazetecilere, mesleğe girişten itibaren kıdem hakkı tanınmış ve gazetecinin hayatını kaybetmesi durumunda ailesine de ödeme yapılması öngörülmüştür. Gazetelerin kapanması durumunda çalışanlara iki aylık ödenek ve istifa eden gazetecilere kıdem tazminatı verilmesi, aylıkların peşin ödenmesi, gece çalışanlara haftada iki gün izin verilmesi ve kâr eden gazetelerin çalışanlarına yılda bir maaş ikramiye verilmesi bu kanunla karara bağlanmıştır. Aynı zamanda iş anlaşmazlıklarının Ticaret Mahkemeleri yerine İş Mahkemelerinde çözülmesine de karar verilmiştir. MBK tarafından basın mensuplarına tanınan bu haklar neticesinde gazeteciler, 212 sayılı Kanun'un kabul edildiği 10 Ocak gününü Çalışan Gazeteciler Bayramı olarak kabul etmişlerdir (Cantek, 2021: 762-763).

MBK döneminde, resmi ilan dağıtımının düzene sokulması adına 2 Ocak 1961'de Basın İlan Kurumu kurulmuştur. Kurumun başlıca görevleri arasında resmi ilanların gazete ve süreli yayınlarda basılmasına aracı olmak; gazete ve süreli yayınlara, basın dernekleri ve sendikalarına kredi sağlamak; kâğıt ve mürekkep gibi ihtiyaçları sağlamak yer almaktadır. Bununla birlikte kurum aracılığıyla Anadolu basınının gelişmesine katkıda bulunmak hedeflenmiştir (Topuz, 2014: 230).

Bunların yanı sıra Türkiye, televizyonla ilk kez 1950'li yılların başında İTÜ'ye bağlı Yüksek Frekans Kürsüsü bünyesinde gerçekleştirilen yayınlar sayesinde tanışmış olsa da ülkeyi kapsayacak bir merkezi televizyon şebekesinin kurulması yönündeki ilk ciddi adımlar, 1960'larda Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı bünyesinde atılmıştır. Aynı dönemde radyo ve televizyon yayıncılığına dair tüm yetkinin Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'na (TRT) devredilmesi televizyon çalışmalarını bir süre aktarmıştır (İlslan ve Sümer, 2020: 723). Bu süreçte 1964'te özel bir kanunla kurulan TRT, 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara'da ilk televizyon deneme yayınlarına başlamıştır. Siyah-beyaz formattaki ilk yayınlar haftada üç gün ve üçer saat olacak şekilde planlanmıştır. Yayınlar bir yıl sonra haftada dört güne çıkarılmış ve 1970'te İstanbul, 1971'te de İzmir televizyonlarının kurulmasıyla üç merkezden yürütülmeye başlanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015: 175).

12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından görev gelen Nihat Erim Hükümeti'nin ele aldığı konulardan ilki 1961 Anayasası'nın basın özgürlüğüyle ilgili 22. ve 27. maddelerini değiştirmek olmuştur. Böylece gazete ve dergileri toplatma yetkili savcılara verilmiştir. Toplatmaya neden olacak suç iddiaları ise "devletin, ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün bozulması", "milli güvenlik", "kamu düzeni" ve "genel ahlâk" olacak şekilde belirlenmiştir (Topuz, 2014: 251).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesine giden süreçte ise ülkede birçok terör eylemi gerçekleşmiş ve başta akademisyen ve gazetecilere yönelik olmak üzere saldırılar meydana gelmiştir. Bu dönemin büyük tepki yaratan olaylarından birisi de kuşkusuz 1 Şubat 1979'da gazeteci Abdi İpekçi'nin (1929-1979) arabasında kurşunlanarak öldürülmesi olmuştur.

12 Eylül 1980’de, Milli Güvenlik Konseyi yönetime el koyduktan sonra Sıkıyönetim Komutanlığı’na haberleşmeye sansür koyma yetkisi vermiştir. Böylece, TRT’nin yayınları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve televizyon gibi çeşitli araçlarla yapılan yayın ve haberleşmeyi engelleme yetkisi askerlerin eline geçmiştir. Bununla birlikte Basın Kanunu’nun birçok maddesi 10 Kasım 1983’te değiştirilmiş ve cezalar ağırlaştırılmıştır. 25 Ekim 1983’te kabul edilen Olağanüstü Hal Kanunu ise Bölge Valiliğine gazete, dergi, broşür, kitap ve benzerlerinin çoğaltılması ve dağıtılmasının yasaklanması ve toplatılması yetkisi vermiştir. Bununla birlikte resim, plak, ses ve görüntü bantları ile her türlü sahne oyunu ve filmin denetlenmesi ve gerektiğinde yasaklanması yetkisi de Bölge Valiliğine verilmiştir (Topuz, 2014: 262-263).

Neoliberalleşme Dönemi ve Yakın Dönem Türk Basını

Kasım 1983’te gerçekleştirilen genel seçimlerle iktidara gelen Turgut Özal, Türkiye’de neoliberal politikalar ekseninde serbest piyasa ekonomisinin hızla hayata geçirilmesinde etkili olmuş ve devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması adına adımlar atmıştır (Uluç, 2014: 108). Atılan bu adımlar, medya sektörü üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Böylelikle 1970’li yıllarda başlayan medya dışı sermayenin medya sektörüne girişi hızlanmış ve medyanın önemli bir bölümü büyük sermaye gruplarının eline geçmiştir (Yiğenoğlu, 1996: 50). Ayrıca sürecin bu şekilde gelişmesinde 24 Ocak 1980’de ekonomik istikrar sağlamak amacıyla alınan kararlar da etkili olmuştur. Bu kararlarla birlikte basına sağlanan sübvansiyonların kısıtlanmış, kâğıda yüksek zamlar yapılmış ve böylece farklı iş gruplarından medya sektörüne yönelim olmuştur (Öngen, 2017: 30).

Bununla birlikte söz konusu dönemin basın tarihi açısından önemli bir noktası da özel televizyon yayıncılığının başlaması ve hızla yayılmasıdır. Devlet televizyonu yayıncılığının tersine eğlenceye ve magazine ağırlık veren özel televizyon kanalları, kısa sürede Türkiye geneline yayılmış ve önemli bir seyirci kitlelerine ulaşmıştır. Böylece televizyon izleyicilerinin büyük kısmı devlet televizyonlarından özel televizyonlara yönelmiştir (Gönenç, 2006: 38).

Turgut Özal dönemi her ne kadar medya üzerindeki baskıların görece az olduğu ve basın özgürlüğünün sıklıkla vurgulandığı bir dönem olsa da zaman zaman bu anlayışla ters düşen adımlar da atılmıştır. Özal döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 1927’de kabul edilen ancak hemen hemen hiç kullanılmayan Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu’nun yeniden uygulamaya sokulması olmuştur. Basın-yayın organlarında yazı ve resimlerin incelenmesine yönelik bu kanun, cezai yaptırımlarda önemli ölçüde artış yapılmasını öngörmüştür. Ayrıca söz konusu yayınların incelenmesi için Başbakanlık bünyesinde Milli Güvenlik Kurulu, Adalet, İçişleri, Milli Eğitim, Kültür ve Sağlık Bakanlıkları ve Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından seçilen bir kurul oluşturulmasına karar verilmiştir. Neticede bir baskı yasasına dönüşen Muzır Yasası, 6 Mart 1986’da kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Topuz, 2014: 276).

1990’lı yılların dikkat çeken yönlerinden birisi de gazeteci ve akademisyenlerin suikastlar sonucu öldürülmesi olmuştur. Hürriyet Gazetesi Yönetim Kurulu üyesi ve köşe yazarı Çetin Emeç, 7 Mart 1990’da evinin önünde silahlı saldırıya uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Akademisyen Muammer Aksoy ve Turan Dursun da 1990 yılında uğradıkları saldırılar sonucunda hayata veda etmişlerdir. 90’lı yıllar

rın en önemli olayların birisi de gazeteci Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993'te aracında uğradığı bombalı saldırı sonucunda hayatını kaybetmesi olmuştur.

2000'li yılların başı ise Doğan, Bilgin, İhlas, Çukurova ve Uzan gibi grupların medya sektöründe giderek güçlendiği yıllar olmuştur. Ancak bu yıllarda küresel ölçekte yaşanan ekonomik krizler, medya sektörünü de önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla söz konusu medya gruplarından bazıları medya sektöründen çekilmiş bazıları ise yapısal dönüşümler yaşamıştır. Özellikle 2003-2005 yılları arasında yaşanan gelişmeler neticesinde Uzan Grubu ülkeden ayrılmış, Türk Telekom özelleştirilmiş ve sektördeki genel sahiplik yapısı değişime uğramıştır (Adaklı, 2006: 346-347). Bu süreçte Bilgin Grubu da medya sektöründen ayrılmış ve onların yerini alan Ciner Grubu'nun medya varlıklarına kısa süre sonra el konulmasıyla dengeler yeniden değişmiştir. Bu satış sonrasında gerçekleştirilen ihale ile Çalık Grubu medya sektörüne Turkuvaz şirketi ile giriş yapmıştır. Ciner Grubu ise kaybettiği gücün ardından Habertürk televizyonu, radyosu ve gazetesiyle sektörde yeniden iddialı bir konuma gelmiştir. Türkiye'de medya sektöründe yakın dönemde yaşanan son gelişmelerden biri ise 2011 yılında Doğan Grubu'nun elinde bulunan Milliyet ve Vatan gazetelerinin Demirören-Karacan ortaklığına satılmasıdır. Yine aynı süreçte Star TV ise Doğuş Yayın Grubu'na satılmış ve Doğan Grubu'nun yakın dönemde medya sektöründeki hâkimiyeti sona ermiştir.

Son yıllarda Türk basın tarihi açısından önemli olan bir başka olgu ise İletişim Başkanlığının kurulmasıdır. 24 Temmuz 2018 tarihinde kurulan İletişim Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren ve devletin her türlü iletişim, basın, yayın ve bilgi alışverişi faaliyetini denetleyen ve idare eden

kurumdur. Başkanlık tarafından atılan önemli adımlardan birisi ise 2022 yılında Dezenformasyonla Mücadele Merkezinin kurulması olmuştur. Merkezin temel amacı dezenformasyon faaliyetlerini takip ve bu faaliyetlerle mücadele etmektir (İletişim Başkanlığı, 2022).

Bununla birlikte yakın dönemde son olarak, 18 Ekim 2022 tarihinde kabul edilen Kanun ile internet gazeteciliği ve sosyal medya kullanımına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca söz konusu yasa ile internet haber sitelerinde yayımlanacak resmi ilan ve reklamların Basın İlan Kurumu aracılığıyla yayımlanabilmesine imkân sağlanmıştır. Böylelikle sosyal medyada yalan ve yanlış haberlerin yayılmasının önüne geçilmek istenmiş ve internet gazeteciliğinin ve gazetecilerinin statü ve konumları yeniden belirlenmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve inşasında toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan birçok zorlukla karşılaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar hüküm sürdüğü topraklarda yeni bir rejim olan Cumhuriyet'e geçilen bu süreçte yönetici kadrolar, Cumhuriyet'in sağlam temeller üzerine kurulması adına son derece dikkatli davranmışlardır. Dolayısıyla söz konusu dönemde basın, çeşitli yasa ve uygulamalarla kontrol altında tutulmak istenmiş böylece Cumhuriyet rejiminin zarar görmesi engellenmek istenmiştir. Bu nedenle, erken Cumhuriyet döneminde sınırsız bir ifade ve basın özgürlüğünün varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak bu dönemde uygulanan basın politikaları ve yönetim kadrolarının basına bakış açıları, Türk basın tarihi açısından temel dayanak noktası olmuş ve Türk basını bu zemin üzerine inşa edilerek gelişim göstermiştir.

Erken Cumhuriyet dönemi politikalarının belirleyiciliği altında oluşan Türk basını,

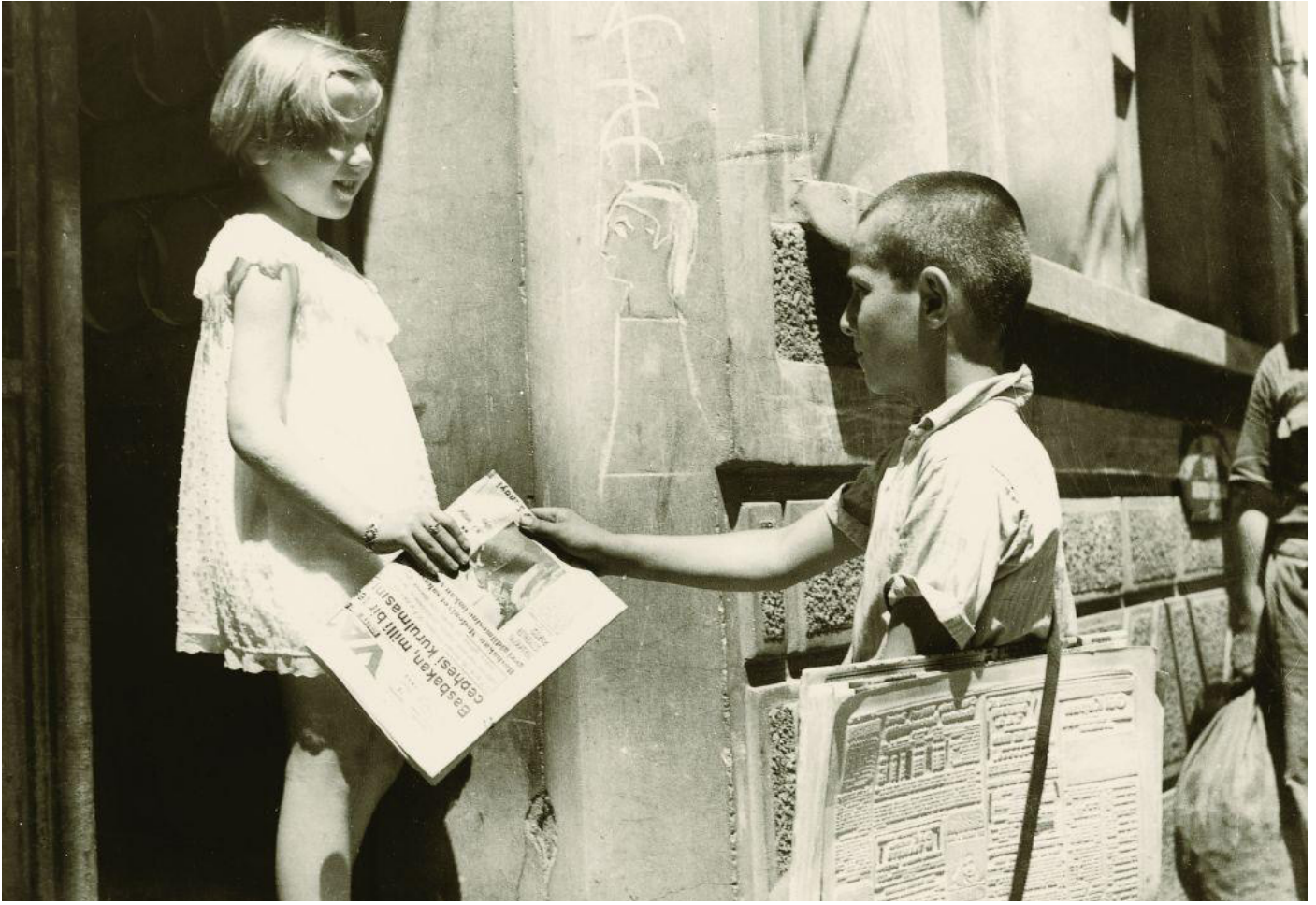

Resim 3. (www.gzt.com)

Cumhuriyet'i uzun yıllar yöneten kadroların 1950 yılı itibariyle görevi Demokrat Parti'ye bırakmasıyla önemli bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Demokrat Parti, iktidara gelir gelmez basın sorunlarını çözmek adına kanunlar çıkarmış ve ülkede basın özgürlüğünü tahsis etmek adına girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden bazıları olan gazetecilere sendika kurabilme hakkının tanınması, tazminat ve izin düzenlemelerinin gazetecilerin lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmesi basın sorunlarının çözülmesi adına atılan önemli adımlardır. Ancak Demokrat Parti döneminde gazetecilere bir yandan bu gibi haklar tanınırken diğer yandan da basın ve basın mensupları üzerindeki kontrol ve denetimi yeniden düzenleyen adımlar atılmıştır. Örneğin, resmi ilan ve reklamların hükümet kontrolüne geçmesi ve gazetecilere ispat hakkının tanınmaması bu süreçte gerçekleşmiştir. Bununla birlikte dönemin en önemli basın-yayın organlarından olan radyonun hükümet tarafından kontrol edilmeye başlanması, Demokrat Parti döneminin basın özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalarından biri olmuştur.

Demokrat Parti döneminde oluşan siyasal ortam neticesinde Milli Birlik Komitesi yönetime el koymuş ve bu kez de Komite basın sorunlarına çözmek adına işe koyulmuştur. Demokrat Parti döneminde kabul edilen ve basın özgürlüğünü kısıtlayan bazı kanunlar iptal edilmiş ve özellikle Fikir İşçileri Kanunu ile gazetecilere önemli haklar tanınmıştır. 10 Ocak gününün Çalışan Gazeteciler Bayramı olarak kabul edilmesi ve kutlanmaya başlaması da bu süreçte gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllarda basın tarihi ve toplumsal yaşam açısından önemli olan bir diğer gelişmesi ise TRT bünyesinde televizyon yayınlarının başlamasıdır. İlk olarak Ankara merkezli olan bu yayınlar, sonrasında İstanbul ve İzmir'de de yapılarak, toplumun yeni bir iletişim teknolojisi olan televizyonla tanışmasını sağlamıştır.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ise Türk basın tarihi adına yeni bir dönemi başlattığını söylemek mümkündür. 12 Eylül 1980'de, Milli Güvenlik Konseyi yönetime el koyduktan sonra Sıkıyönetim Komutanlığına haberleşmeye sansür koyma yetkisi vermiştir. Böylece,

Resim 4. (istanbultarihi.ist)

TRT'nin yayınları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve televizyon gibi çeşitli araçlarla yapılan yayın ve haberleşmeyi engelleme yetkisi askerlerin eline geçmiştir. Ayrıca bu süreçte Basın Kanunu yeniden düzenlenmiş ve kurallara uymayan basın organ ve mensuplarına verilen cezalar ağırlaştırılmıştır.

Askeri müdahalenin ardından yapılan 1983 seçimlerini kazanan Turgut Özal liderliğinde kurulan yeni yönetim anlayışı, devletin ekonomiden el çekmesi gerektiğini savunmuş ve böylece medyanın güçlü bir özel sektör unsuru olması yolunda ilk adımlar da atılmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanması adına yapılan yeni düzenlemelerle birlikte medya dışı sermayenin medya sektörüne girişi hızlanmış ve sektör giderek güçlenmiştir. Bununla birlikte

söz konusu dönemin basın tarihi açısından önemli bir noktası da özel televizyon yayıncılığının başlaması ve hızla yayılmasıdır. Ancak 1990'lı ve 2000'li yıllara gelindiğinde yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerden medya sektörü de nasibini almış ve basındaki dengeler alt üst olmuştur. Böylelikle medya sektörünün önde gelen isimlerinden bazıları tarih sahnesinden çekilmiş ve onların yerini farklı ve büyük medya şirketleri almıştır.

Yakın dönem Türk basın tarihine baktığımızda büyük medya şirketlerinin varlığından ve sürekli değişen dengelerden bahsetmek mümkünken bu süreçte yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı tarafından İletişim Başkanlığının kurulması olmuştur. Devletin her türlü ba-

sın-yayın ve iletişim faaliyetlerini düzenleyen İletişim Başkanlığı aynı zamanda bünyesinde yer alan Dezenformasyonla Mücadele Merkezi ile yalan ve yanlış haberlerin yayılmasını engellemek adına önemli çalışmalar yürütmektedir. Bu noktada merkez, özellikle yalan haberlerin yayılmasına büyük olanak tanıyan sosyal medyanın kontrol ve denetimine özen göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bir asırlık tarihinde Türk basınının inişli çıkışlı birçok kırılma noktası yaşadığını söylememiz mümkündür. Türk basınının siyasi, toplumsal ve ekonomik açıdan başından geçenlerinin bilinmesi, basınının bir ülke için önemini anlamasında oldukça etkilidir. Bununla birlikte

Türk basın tarihine bakılarak yapılan yanlış ve doğruların değerlendirilmesi ve basın düzenlemelerinin söz konusu tarihten yola çıkılarak yapılması da oldukça önemlidir. Tüm bunların yanı sıra Türk basın tarihini bilmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılına girilirken basın ve yayın alanında sürekli gelişen iletişim teknolojilerini yakalamak ve bu teknolojilerden faydalanarak alanda dünya çapında öne çıkma başarısı göstermek adına son derece değerlidir.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2000). Türkiye'de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Aydın, S. ve Taşkın Y. (2015). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. (2016). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. İstanbul: Yordam Kitap.
- Cantek, F. (2021). "Altmışlı Yıllarda Basın", İçinde M. K. Kaynar (Der.). Türkiye'nin 1960'lı Yılları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goloğlu, M. (2007). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gönenç, E. Ö. (2006). Medyanın Sorunları. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (24): 35-43.
- İlaslan, S. ve Sümer, B. (2020). "Yetmişli Yıllarda Türkiye'de Televizyon ve Sosyal-Kültürel Hayat", İçinde M. K. Kaynar (Der.). Türkiye'nin 1970'lı Yılları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İletişim Başkanlığı. (2022). İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi ile İlgili Soruları Yanıtladı. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/iletisim-baskanligi-dezenformasyonla-mucadele-merkezi-ile-ilgili-sorulari-yanitladi>. Erişim tarihi: 27 Ekim 2022
- Öngen, H. B. (2017). Devlet Güdümündeki Medyadan Özel Sermaye Medyasına Geçiş: Turgut Özal Dönemi Medya Sermaye Yapısının Değişimi. Akademik Bakış Dergisi, (59): 26-40
- Şener, M. (2016), "Burjuva Uygarlığının Peşinde". İçinde Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. (Ed. G. Atılğan& A. Uslu& C. Saraçoğlu). İstanbul: Yordam Kitap.
- Topuz, H. (2014). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 12(23): 107-140.
- Yiğenoğlu, Ç. (1996). Metelikten Medyaya. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA KADINLAR: HAKLAR, KAZANIMLAR, KAYIPLAR, KAYGILAR VE DAİMİ MÜCADELE

Ürün Şen SÖNMEZ

Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, urunsonmez@arel.edu.tr ORCID: 0000-0002-0893-3628

Giriş

Cumhuriyet'in öncesinden, Osmanlı modernleşmesinin başladığı vakitten itibaren kadınların toplumsal konumu ve kadın hakları modernleşme ve çağdaşlaşma düşüncesinin önemli tartışma ve faaliyet alanlarından biridir. Cumhuriyet, Tanzimat'tan itibaren biriken bir modernleşme mirasını devraldığı anda buna kadın hakları konusundaki tartışmalar, mücadeleler ve kazanımlar da dâhildir. Bu açıdan Osmanlı-Türk modernleşmesini, Cumhuriyet'in önemli bir dönemeç olduğunu vurgulayarak bir bütün kabul etmek gerekir. Kadının toplumsal konumu ve kadın hakları, deyim yerindeyse modernleşmenin en bariz göstergelerinden birini oluşturur. Kadının toplumsal hayata katılabilmesi kılık kıyafetten eğitim hakkına, çalışma hakkından seçme-seçilme hakkına, ataerkil kurumlar içinde kadının yerinden toplumsal bir özne olarak kadın kimliğinin inşasına pek çok çatışmayı ve tartışmayı beraberinde getirir de modernleşmenin kadının eski konumunu sürdürmesi durumunda olanaksız olduğunu da gösterir. Dolayısıyla kadın hakları aslında sadece kadın hakları değil, modern bir toplum inşasının da gereklilikleri arasında sayılmıştır.

Bu yazıda, modernleşmenin hem özgül değişkenlerini hem de Osmanlı-Türk modernleşmesinin kendine özgü hususiyetlerini göz önünde tutarak, Osmanlı kadın hareketinden bugüne Türkiye'de kadınların bir yandan endüstriyel çağın ve kapitalist sistemin, bir yandan ulus-devlet ideolojisinin, bir yandan dinî bir başka yandan milliyetçi ataerkinin, nihayet hiç değişmeyen patriyarkanın belirlediği koşullar ve normlar ile yürüttüğü azimli mücadelenin bir seyrini ve serencamını ortaya koymaya, hiç kuşkusuz önemli bir milat olan Cumhuriyet'in 100. yılında kadın haklarının; kazanımların, kayıpların ve kaygıların kısa bir değerlendirmesini yapmaya çalıştım.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadın Hakları Mücadelesinin Seyri

Modernleşme, tüm dünyada cinsiyetler arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerini dönüştürmüştür. Kapitalist sistemin biçimlendirdiği toplum ve ailede erkek kamusal alanda çalışan, kazanan ve bu özellikleri ile aile reisliğini üstelenen tarafken kadın özel alanla kısıtlanan, ev içi emek ve bakım hizmetlerini karşılıksız yürüten ve aile reisine tabi olan taraftır. Bu yapı, yeni kadının eş ve anne olarak idealleştirilmesini, bu rollerin dönüşümünü de beraber getirmiştir. Modernleşme, bizde çağdaşlaşma ile özdeşleşmesinin çoğunlukla çağrıştırdığı olumlu anlamın aksine bir cinsiyetler hiyerarşisine dayanır. Bunun neticesinde ortaya çıkan cinsiyet eşitsizlikleri diğer eşitsizliklerle iç içe gelişir ve sürer. "Modern düşüncenin en önemli karakteristiği, modern öncesi dönemlerden kökten biçimde farklı olarak, kadın ve erkek olmanın biyolojisinin birbirinden çok farklı psikolojik, toplumsal ve davranışsal özellikleri insanlara dayattığına inanmadır. Aslında modern patriarkilerin en önemli ideolojik temeli budur" (Sancar, 2014: 23). Bu durumu özellikle Osmanlı-Türk modernleşmesinin yürütücülerinin kadın hakları konusundaki tutumu ve kadın hareketine karşı tavrı konusunda akılda tutmak gerekir.

Osmanlı aydınları tarafından kadın hakları kamusal bir mesele olarak tartışılmaya başlandığında erken endüstrileşen toplumlarda mezkûr yapı zaten kurulmuştur. Osmanlı-Türk modernleşmesinde kadın hakları meselesi de modernleşmenin tüm diğer gereklilikleri ve adımları gibi bir geç kalmışlık duygusu ile iç içedir. Pek çok kez ortaya koyulduğu gibi, modernleşme ya da dar anlamda Batılılaşma, sömürgeleşme tehlikesi ile iç içedir ve bu yanı sıra kaotik bir gerekliliktir. Bu sömürgeleşme endişesinde en büyük tehlike kadınsılaşmadır. Bu açıdan, her ne kadar kadın hakları konusu

Resim 1. (www.cumhuriyet.com.tr)

ivedilikle çözülmesi gereken bir mesele olarak modernleşme gündeminde daima yer edindiyse de bu erkek merkezli bir düşüncenin ürünüdür.

Tanzimat yıllarında kadın hakları konusunda yazanlar ve konuşanlar şaşırtıcı olmayacak şekilde daha çok erkeklerdir. Zaten tahayyül edilen yeni topluluk ve yeni insan tipleri de erkek merkezlidir. Bu dönemde kadın haklarının gerekçelendirilmesi önemli bir hususiyettir. Eğitim hakkı, toplumsal yaşama katılma hakkı, ekonomik ve medeni haklar kadınların özsel hakları olarak değil kadınlar ideal bir toplumun parçaları oldukları için gerekli görüldüğünden savunulur. Bu dönemde yükselen kadın sesleri arasında en çok bilinen Fatma Aliye Hanım'ın bile kadın hakları konusunda söylediklerinin kadın merkezli bir bakışı yansıttığı söylenemez. Dahası onun kadın hakları söylemi sınıfsaldır; orta ve üst sınıf Osmanlı kadınlarını kapsar. Bu yeni kadının ideal nite-

liklerini belirleyen en önemli değişken İslamiyet'tir. Yani aslında bu süreçte kadın hakları ve kadının toplumsal konumu meselesi yeni bir Müslüman Osmanlı kadınının tarifine dayanır. Modernleşmenin başlangıcından itibaren milliyetçiliğin etkileri elbette belirleyicidir ancak özellikle Tanzimat yıllarında milliyetçiliğin Osmanlı aydınları tarafından yorumlanış şeklinin farklılıklarını da unutmamak gerekir.

Milliyetçiliğin asıl etkileri II. Meşrutiyet yıllarından sonra görülür. Eşit yurttaşlar olarak kabulleri henüz mümkün değilse de kadınlar, eşit yurttaşların eşleri ve yetişecek sadık yurttaşların anneleri olarak yeni bir konumda tahayyül edilmeye başlanırlar. Berktaş'a göre (1994: 20) Türk kadın hareketine özgül karakterini veren Türk feminizmi ve Türk milliyetçiliğinin gelişiminin paralel bir seyir izlemesidir. Bu dönem, kadınların toplumsal hayatın özneleri olarak haklar mücadelesine aktif olarak katılmaları açısından ayrıca önemlidir.

Evrensel anlamı ile söylersek, kadın hareketi bir özgürlük ve eşitlik hareketidir. “Kadın hareketi, kadınların kendilerine yüklenen rol kılıplarına, yaşam tarzına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Bu, toplumun yapısal ve kurumsal değişimler geçirmesiyle, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olmasıyla yakından ilintilidir” (Çakır, 2013: 55). II. Meşrutiyet yıllarında biçimlenen Osmanlı kadın hareketinin bu özellikleri taşıdığı görülür. Kadınlar, özellikle dergiler ve dernekler aracılığıyla haklar mücadelesini yürüten asıl özneler olarak varlık gösterirler. İlaveten pek çok edebî metin, kadın bakış açısından kadınları anlatması sebebiyle önemli veriler sunar.

“19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları, Osmanlı toplumu için hızlı değişim yıllarıydı. Ekonomik baskılar, Batı etkisi, eğitim reformu ve özellikle de 1912-13 Balkan Savaşı ve sonraki I. Dünya Savaşı gibi etkenler nedeniyle, kadınlar evlerinden çıkıp kamusal alana girmeye başladılar” (Berktaş, 1994: 18). Kadınların kamusal alanda üstlendikleri roller ataerkil cinsiyetler hiyerarşisinin onlar için ev içinde tanımladığı rollerin kamusal alana uyarlanması olarak yorumlanabilir. Kadınların kamusal alanda ilk üstlendikleri hemşirelik, hastabakıcılık, öğretmenlik, ebelik gibi meslekler kadının cinsiyetsizleştirildiği ve bakım hizmetleri ile özdeşleştirildiği rollerin devamıdır. Sancar (2014: 192), Türk modernleşmesinin öncü kadınlarının aileden ve annelikten başlayarak yeni toplumun mimarlığını üstlendiklerini, yukarıda anılan mesleklerin annelik ve ev kadınlığı ile bağdaştıkları için devlet politikası olarak da desteklendiğini söyler. “Bu anlamda Türk modernleşmesinin ulus-devlet kurma aşamasında karşımıza çıkan cinsiyet farkları rejiminde erkekler ve kadınlar için farklı görevlerin tanımlandığı, siyasetin erkeklere, sosyal ve kültürel işlerin kadınlara bırakıldığı bir şekillenme olmuş[tur]”.

1919-1922 yıllarında Kurtuluş Savaşı sırasında Osmanlı kadınlarının statüsü yükselmiş ve toplumsal alandaki yerleri sağlamlaşmıştır. Savaş sırasında hem askere alınan erkeklerin görevlerini kadınların devralması hem de kadınların erkeklerle omuz omuza savaşması önemli rol değişimlerine yol açmıştır. İstanbul'un işgali sırasında kadınlar halkı işgalci güçlere karşı harekete geçirmek amacıyla direniş gösterileri düzenlemişler, Anadolu'da Milli Müdafaa için Anadolu Kadın Cemiyeti'ni kurmuşlar ve yer yer savaşa fiilen katılmışlardır (Berktaş, 1994: 21).

Genel anlamda, II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreç, kadın hakları ile ilgili somut taleplerin dile getirildiği, tartışıldığı, şekillendiği bir dönemdir. Cumhuriyet'in kadın hakları ve mücadelesi konusundaki tutumu ise oldukça tartışmalı bir alandır. “1923'ün hemen sonrasında, başlangıçta önemli bir tarihsel derinliğe, birikime ve altyapıya dayanmasa da, genelde zorlayıcı bir nitelik taşıyan kültürel devrim, ister istemez, yeni bir kadın tipi ortaya çıkarmıştır. Bu kadın tipi, yeni sistemin ve ideolojinin kalıplarını ve simgelerini taşımaktadır” (Kırkpınar, 1999: 105).

Modernleşmenin amacının imparatorluğu kurtarmaktan yeni bir devlet kurmaya dönüşmesi, cinsiyet rollerinin tasarımı da dönüştürmüştür. Özellikle Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte bu yeni cinsiyet rolleri ulus devlet ideolojisi ile belirlenir. Ulus, eril bir güç birliği tahayyülü ve bir erkek kardeşler birliğidir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu erkekleri de kadınlardan itaatkâr ve uslu münevver kızlar ve modern ev kadınları olmalarını bekler. “Cumhuriyetin ‘pek de yeni olmayan’ erkeğinin imgelemindeki ‘yeni kadın’, ‘ailevi, içtimai, millî vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan’ bir varlıktır” (Berktaş, 1994: 35). Bu süreçte kadının eğitim hakkı artık kabullenil-

miş gibidir ama hem bu hakkın kullanılmasını hem de kadınların bu eğitimin sonunda meslek sahibi olmalarını belirleyen yine ataerkil yasalar ve uygulamalardır. Arat'a göre (1998: 304) "Kemalist reformlar, kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı değil, Türk kadınlarını, onları daha iyi eş ve anne yapacak eğitim ve becerilerle donatarak, cumhuriyetçi ataerkil düzene katkılarını artırmayı amaçlıyordu".

Durakbaş'da (1998: 278) Cumhuriyet ideolojisinin kadınların kurtuluşu için çabalamadığını, hiçbir zaman her kesimden kadın için bir meslek sahibi olmayı öngörmediğini belirterek "yeni kadın'ları, 'yeni adam'ların eşlerini, yoldaşlarını yaratmak için erkekler tarafından kurgulanmış bir modernleşme ideolojisine dayandığını" söyler. Oysa "Gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifte sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Ancak bu tür önkoşulların var olması durumunda kadınlar, ataerkil sisteme karşı düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler" (Berktaş, 2017: 348).

Ancak kadınların, çalışma hayatındaki varlıkları da hak talepleri de ulus devletinin kuruluşundan sonra sınırlanmıştır. Hakikaten II. Meşrutiyet yıllarındaki kadın hareketi ile Cumhuriyet'in ilanından sonraki kadın hareketi arasında önemli farklar göze çarpar. Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınların kendi adlarına yükselen sesleri kısılmaya ve bu işlev kurucu erkekler tarafından üstlenilmeye başlar. Sesi duyulan kadınlar da çoğunlukla ulus devletinin erkek merkezli ideolojik söylemini yankırlar. Deyim yerindeyse, bu dönemde kadın mücadelesi erkek himayesine girer; II. Meşrutiyet'ten itibaren sesi duyulan, kadın hareketini örgütleyen pek çok kadının

sesinin kısıldığı, mücadelelerinin sekteye uğradığı görülür. Üstelik bu yıllarda, uzunca bir süredir kadın hareketini yürüten kentli kadının karşısında, idealize edilen bir Anadolu kadını tipi konumlandırılmıştır. Osmanlı kadının hareketinin içinde yer alan ve onu devam ettirmek isteyen kadınların Cumhuriyet'in öz evlatları olamadıklarını belirten Toska. "Geçmişle bütün bağlarını koparma ve Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda kendi insanını yetiştirme azminde olan yeni rejim[in], Türkiye Cumhuriyeti'nin 'asıl kadını' olarak yücelttiği Anadolu kadını karşısında onları dışlayan bir tutum izledi[ğini]" (Toska, 452-453) savunur. Buna rağmen, kadın hakları mücadelesinin önemli isimleri -aralarında 5. yıldönümünde Meşrutiyet'i erkeklerin millî bayramı olarak adlandırmaktan çekinmeyenler de vardır- tıpkı Millî Mücadeleyi destekledikleri gibi Cumhuriyet'i de desteklerler ya da alenen eleştirmezler. Kılıç'a göre (1998: 1923-1924) bunda büyük umutlar bağlanan yeni iktidarla iyi geçinme isteğinin payı olabilir".

Özellikle siyasi haklar talebi, Cumhuriyet ile kadın hakları arasında gerilimli bir hattır. Kadınlar Halk Fırkası'nın kapatılması, Kadınlar Birliği'nin dönüştürülmesi yeni rejimin tutumu ile kadınların siyasi talepleri arasındaki farkın sembolik göstergelerindedir. Konuyu Nezihe Muhittin'i merkeze alarak inceleyen Zihnioglu'na göre (2003: 22-23) Cumhuriyet, kadınsız bir kadın hakları inkılabı gerçekleştirmiş, görünüşteki kadın hakları söylemine karşın kadınları ulusun yaratıcıları, etken bireyler, siyasi failler/eyleyiciler olarak görmüştür. Bu dönemde "Kadınlara söylenen 'bekleyiniz, kadınlar olgunlaşıp zamanı geldiğinde yeterli özgürlükleri elde edecekler' söylemi, öte yandan da kadınların sürekli aile ve annelik görevlerine çağırılması ile bir arada gerçekleşmiştir" (Sancar, 2014: 159).

Tam bu noktada, kadın haklarının alınması-verilmesi konusundaki meşhur ve önemli tartışmayı anmak gerekir. Tekeli'nin (1998: 1873), pek çok feminist düşünür ve araştırmacı tarafından da paylaşılan fikrine göre "uzunca bir dönem, Cumhuriyet'in yeni seçkin kadınları Atatürk sayesinde Türkiye'de cins eşitliğinin sağlandığı yanılığını tekrar edegel[mişlerdir]". 1926 Medeni Kanunu, kadın hakları konusunda şüphesiz büyük bir olaydır ve Cumhuriyet'in kadınlara haklar verdiği söyleminin önemli örneklerinden biri olarak anılır. Tekeli, bu kanunun ve yurttaşlık haklarının arkasında birinci dalga kadın hareketinin mücadelesi yer aldığını savlar. Diğer taraftan Abadan-Unat (1998: 1821-1822), kadın derneklerinin faaliyetlerinin, "devlet feminizmi" olmasa, hakların kazanılması için yeterli olup olmayacağını, biraz da Kemalist devrimi ya da Mustafa Kemal'i savunmak için sorar. Bunu berkitmek için de hâlihazırda özgür faaliyet gösteren kadın derneklerinin meclise taşıdığı imzalarla erkeğin aile reisliği meselesini bile çözüme kavuşturamadıklarını örnek verir.

Kırkpınar ise (1999: 122) Türk Devrimi'nin kadın konusuna bakışının reformcu değil bütün karakteri ve yöntemi ile devrimci olduğunu savunur. Ulus devlet ideolojisinin ve milliyetçiliğin ataerkil cinsiyet hiyerarşisini ve kadınlara biçtiği konumunu derinlikli çözümlerle eleştiren Kandiyoti ise (2013: 78) meseleyi "Ortadoğu ülkeleri arasında Türkiye, kadın hakları meselesini erken tarihte, açık ve yaygın biçimde ele alan tek devlettir. Türk kadınlarının yasal eşitliği, ulusal bağımsızlık savaşını (1918-23) izleyen yıllarda yapılan bir dizi yasal reform ve M. Kemal Atatürk'ün Osmanlı devletinin kalıntılarından laik bir cumhuriyet kurmasıyla elde edildi" (s. 74) sözleriyle özetler ve Türkiye örneğinin önemli bir kadın hareketinin yokluğunda politik öncülükle gerçekleştirilen reformların sınırlılıklarını ve potansiyelini gösterdiğini imler.

Akkent'in (1994: 14) isabetle işaret ettiği gibi, Cumhuriyet sonrası literatürün Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketini uzunca süre yok sayması neticesinde, hakların verildiği söylemi yaygınlaşırken "Cumhuriyet döneminin kadın modeli ölçüt olarak alınmış ve Osmanlı kadınlarının Cumhuriyet öncesi etkinlikleri önemsenmemiş ve giderek yok sayılmıştır. Dolayısıyla kadın tarihine, Cumhuriyet'le birlikte başlama meşruluğu kazandırılmıştır.

Kazanımlar, Kayıplar, Kaygılar ve Mücadelenin Devamı

Yukarıdaki eleştirilere rağmen Cumhuriyet, kadın hakları konusunda milat kabul edilecek pek çok değişikliği de gerçekleştirmiştir. 1926'da Türk Medeni Kanunu ile aile kurumu laikleştirilmiş, çok eşlilik yasaklanmış, medeni nikâh zorunlu kılınmış, iki tarafa da boşanma ve velayet hakkı tanınmış, mirasta eşitlik sağlanmıştır. 1930 yerel seçimleri ve 1934 genel seçimleri ile kadınlar, aslında uzunca zamandır talep ettikleri, eşit yurttaşlığın önemli göstergelerinden seçme ve seçilme hakkına kavuşmuşlardır. Ancak bu çok önemli hamlelere rağmen, daha önce de işaret edildiği gibi önemli bir alan yitirilmiş, kadın hareketi erkeklerin himayesine girmiştir. "1935-1975 arasında artık bir kadın hareketinden söz etmek olanaksızdır" (Tekeli, 2004). Cumhuriyet'le yasalaşan kadın haklarının olanaklarından, ne yazık ki geniş kadın kitleleri yararlanamamıştır. Ataerkil gelenekler ve kapitalizm tüm kadınlara teşmil edilecek olumlu bir dönüşümü imkânsız kılar. Kadınlar her anlamda toplumun en ezilen kesimidir.

Kadınlar buna rağmen Türkiye'de laikliğin ve cumhuriyet rejiminin en inanmış destekçileridir. Bu uzun dönemde üniversite eğitimi ve meslek edinme olanaklarından yararlanabilen seçkin bir kadın azınlığı, Türkiye'nin

"vitrini"ni oluşturur. Ancak, bu ayrıcalıklara sahip olmayan geniş kadın kitleleri, ataerkil geleneklerin kırılmaması sonucu, tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışırlar, mülkiyet, eğitim, gelir, sosyal güvenlik haklarından yoksun kalırlar. Toplumun en ezilen kesimi kadınlardır. "1975'te İlerici Kadınlar Derneği'nin kurulmasıyla, sol kesim kadınları bu tabloyu sorgulamaya başlarlar. Ancak onları harekete geçiren motif sınıf mücadelesidir ve işçi sınıfı kadınlarını örgütleyen bu militan kadınlar, sol hareketlerin erkekleri kadar "feminizm" karşıtıdır" (Tekeli, 2004).

Bu yıllarda Batıda ortaya çıkan yeni feminist dalga Türkiye'de 1980'lerde etkili olmaya başlamıştır. Yasalarla tanınan hakların hayata geçmesini talep eden bu hareketin en önemli özelliği erkek egemen sisteme ve kadının sömürülmesine açıkça karşı çıkmasıdır. 1980'lerin önemli kazanımları arasında, 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen, 1985 yılında Türkiye tarafından imzalanan, Türkçeye "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" olarak çevrilen "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women" (CEDAW) sayılmalıdır. Bu sözleşmeye taraf devletler; kadın erkek eşitliğini kendi anayasalarıyla ve yasalarıyla sağlamayı, kadınlara karşı her türlü ayırımı yasaklayan ve gerektiğinde bu çerçevede yaptırımlar koyan yasaları düzenlemeyi ve uygun önlemleri almayı, kadın haklarının erkeklerle eşitliğini ulusal mahkemeler ve diğer kamu kuruluşları aracılığıyla da sağlamayı, kadınlara karşı herhangi bir ayrımcı hareket yapılmasından veya uygulanmasından kaçınmayı ve kamu kuruluşlarının da buna uygun davranmasını sağlamayı, herhangi bir kişi, kuruluş veya teşebbüsün kadınlara karşı ayırım yapmasını önlemek için bütün uygun önlemleri almayı, kadınlara karşı ayrımcılık teşkil eden mevcuttaki yasaları değiştirmek ve düzenlemek

de dahil olmak üzere bütün önlemleri almayı, kadınlara karşı ayrımcılık teşkil eden bütün ulusal cezai hükümleri yürürlükten kaldırmayı taahhüt ederler. Kadınların, bu sözleşmenin uygulanması, hayata geçmesi için yürüttükleri imza kampanyası da uzunca zaman sonra gerçekleşen ilk kitlesel eylemdir. 1980'ler aynı zamanda yürüyüşler, bilinç yükseltme grupları, sempozyumlar, dergiler, çeviriler, dernekler, yayınevleri ile feminist hareketin yükselmeye başladığı dönemdir.

1990'larda kadınlar isteklerini, amaçlarını ve sözlerini duyurmak istedikleri hem kurumsal hem de sistematik bir şekilde işlemeye başlamıştır. Bu dönemde kadın hareketi sokak eylemlerinden çok kamusal hareket alanına dönüştürerek kurumsallaşmıştır (Şevenk, 2022). Tekeli'nin (2004) deyiimiyle "baskı altında tutulan ve şiddete maruz bırakılan kadın bedeni", 1980'lerin sonundan itibaren kadın hareketinin önemli gündemlerinden biridir. Bekâret kontrolü, aile içi şiddet, tecavüz, cinsel taciz ve namus cinayetleri bu mücadelenin odaklandığı ciddi sorunlardır. 1990 yılında kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, bu konudaki en önemli kazanımlardan biri ve kadın sığınakları modelinin ilk örneğidir. Bu yılların önemli kazanımları arasında 1998 yılında kabul edilen Aileyi Koruma Yasası da sayılmalıdır. Bu yasayla devlet, şiddete uğrayan kadınları koruma gereğini tanımıştır. Aynı yıl, Anayasa Mahkemesi zina konusundaki ayrımcı cezalar öngören 440. Maddeyi iptal etmiştir. Böylece Ceza Kanununun Medeni Kanunun köklü revizyonu gündeme gelmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışma ve taleplerin neticeleri ise 2000'li yıllarda alınmıştır.

2001 yılında Medeni Kanun'da yapılan değişiklikler ile kadının aile birliği ya da evlilik içindeki yardımcı konumu ve erkeğin asli özne konumu değişmiş, çocukların velayetinden evlilik süresince edinilen iktisadi kazanımla-

ra kadar pek çok husus yeniden düzenlenerek görece eşit hale getirilmiştir. Ceza Kanunu'nda "ırz" kavramının belirleyiciliğinin kaldırılması önemli bir zihniyet dönüşümünün, zihniyet dönüşümünün değilse de kadınların bu zihniyeti kabul etmediklerinin ispatıdır. Zira ırz, erkeğin egemenliğini vurgular, kadını erkeğe ait sayar bu sebeple eski kanunda evli bir kadına cinsel saldırının cezası, bir erkeğin malına saldırı anlamına da geldiğinden daha ağırdır. Bekâr bir kadına cinsel saldırı daha az ceza getirirken seks işçilerine yönelik cinsel saldırılar 1/3 oranında indirim tabidir. Kadınların uzun mücadelesi sonucunda yapılan düzenlemelerle seks işçilerine saldırılarda uygulanan indirim kaldırılmış, ayrıca yeni düzenlemede cinsel özgürlüğe karşı suçlarda fail ve mağdur açısından kadın-erkek ayrımı kaldırılarak cinsel saldırı terimi benimsenmiştir.

Evlilik içi tecavüz, bu adlandırma bile hâlâ çoğunlukla yadırgansa da, cinsel saldırı kapsa-

mına alınmıştır. Bu alanda zorlu bir mücadelenin ürünü olarak cinsel saldırı suçunda failin suçun zarar göreni ile evlenmesi durumunda aldığı cezanın ertelenmesi uygulamasının kaldırılmasının ve töre cinayeti kavramının insan öldürme suçunun nitelikli haline dönüşmesinin, zinanın -adının hala zina olması ayrı bir tartışma olmakla birlikte- kanunla düzenlenen bir cezadan boşanmada ağır bir kusur sayılmasına kadar pek çok değişiklik kadın hareketinin ve mücadelesinin önemli kazanımları arasındadır. Ceza Kanunu'nda fiziksel ve psikolojik şiddet ve cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar konusunda yapılan bazı düzenlemeler de kadınların önemli kazanımları arasındadır. Kürtajın, ilk 10 hafta içerisinde olması koşulu ile yasal bir hak olması çok önemli bir kazanımdır, bu süre kadının mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kalması halinde 20 haftaya çıkabilir. Her iki durumda da kadının rızası ve kürtajın tıbbi koşullarda yapılması esastır.

Resim 2. (www.cumhuriyet.com.tr)

Bugün kaldırılması sık sık gündeme getirilen ve 8 Mart 2012 tarihinde yasalaşan 6284 sayılı “Ailenin Korunmasına ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” bu uzun soluklu mücadelenin önemli kazanımlarından biridir. Bu kanun, şiddet gören yahut şiddet görme tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve söz konusu kişilere yönelik şiddetin engellenmesi amacıyla başvurulabilecek tedbirleri düzenler.

11 Mayıs 2011’de imzalanan “İstanbul Sözleşmesi”, evrensel kadın hakları mücadelesinin ve dayanışmasının sembolik kazanımları arasındadır. Bugün bu sözleşmeden çekilen tek ülkenin Türkiye olması alelade bir kayıp değil, siyasi iktidarın kadın hakları konusundaki tutum değişikliğinin ispatıdır. İstanbul Sözleşmesi’nin amacı; kadınları her türlü şiddetten korumak, kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak, kadına yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınların güçlendirilmesi yolu dâhil kadın ve erkek arasındaki temel eşitliği teşvik etmek, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet mağdurlarının korunması ve bu mağdurlara yardım edilmesi için kapsamlı bir çerçeve, politikalar ve tedbirler geliştirmek, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik etmek, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet ortadan kaldırmak üzere bütüncül bir yaklaşım benimsemek amacıyla etkili işbirliğini sağlamak için kuruluşlara ve kolluk kuvvetlerine destek ve yardım sağlamaktır.

Kadınların uzun ve ısrarlı mücadeleler sonucu elde ettikleri önemli bir yasal kazanım olarak kendi soyadını kullanma hakkından da söz etmek gerekir. Türk Medeni Kanunu’nun 187. Maddesindeki "Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memu-

runa veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruya kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir" hükmü Anayasa Mahkemesi tarafından eşitliğe aykırı bulunarak iptal edilmiş ve karar 28 Nisan 2023 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Kadınların kamusal alanda var olma çabaları ve iktisadi bağımsızlıkları, hakları, varlıkları için mücadele etmeleri kadın hareketinin çok önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda, Türkiye’de de kadınların talepleri ve mücadeleleri sonucunda 2003 yılında İş Kanunu’nda değişikliğe gidilmiş; eşit davranma ilkesi, doğum izni, analık izni, iş yerinde cinsel tacizin iş akdinin feshinde haklı neden sayılması gibi hususlar kadının lehine düzenlenmiştir.

Yukarıda sayılanlar, kadın hareketi kazanımlarının bir kısmı ya da önemli satırbaşlarıdır ancak Cumhuriyet’in 100. yılında kadın hakları bir kazanımlar alanı değil bir kaygı alanı olarak tanımlansa daha doğru olur zira kazanılan hakların bir kısmı yasal olarak yitirildi ya da yitirme tehlikesi taşıyor. En az bunun kadar önemli olan bir başka konu, kadın mücadelesinin ve kadın hareketinin şeytanlaştırılmasıdır. Kadın hakları konusunda dinî ve millî referanslarla yaratılan olumsuz toplumsal algı da tüm bunlara uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Yukarıda anlatıldığı gibi, kadın-erkek eşitliği yurttaşlık ve insanlık hakkı olarak yasal zeminde tanımlanan bir haktır. 2010 yılında dönemin başbakanının “kadın-erkek eşitliğine inanmıyorum” sözleri, İslami ve kültürel ataerkinin yeniden belirleyici olacağı ve kadınların kazanımlarını yitirmeye başlayacakları bir dönemin sembolik başlangıcı olarak okunabilir. Zira kadın-erkek eşitliği bir inanç meselesi değildir. İstanbul Sözleşmesi’nin imzalanmasının ama hiçbir zaman tam anlamıyla etkin uygulanmamasının nedenleri bu zihniyette

aranabilir. Aynı yıl, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na dönüştürülmesi, bakanlığın adından "kadın"ın çıkarılması ve kadınlığın aile içinde tanımlanması önemli bir gerilemedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü gibi devlet içindeki mekanizmaların işlevsizleştirilmesini de bu kapsamda düşünmek gerekir.

Türkiye'de 1983 yılında yürürlüğe giren 2827 sayılı Nüfus Planlaması Yasası ile kürtaj üzerindeki yasal sınırlandırma kaldırılmış, isteğe bağlı durumlarda 10 haftaya kadar olan gebeliklerin kürtajla sonlandırılmasına izin verilmiştir. Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programının uygulanmasına ilişkin 2012 Uluslararası Parlamenterler Konferansı oturumuna katılan dönemin başbakanı kürtajı bir cinayet olarak gördüğünü söylemiş; 25 Mayıs'ta bunu söyledikten sonra 26 Mayıs'ta "Her kürtaj bir Uludere'dir" diyerek sözlerini bir adım ileri taşımıştır. Başbakan aynı konuşmada sezaryen ile doğuma karşı olduğunu da belirtmiştir.

Şahsi inanç ve fikirleri ifade eden bu sözler Sağlık Bakanlığı tarafından da kabul görmüş ve yasal değilse de fiili kürtaj yasağı özellikle devlet hastanelerinde başlamıştır. Bununla beraber sezaryenle doğum da kadının tercihi durumunda zorlaştırılmıştır. 2013 yılında dönemin başbakanının üniversite öğrencilerinin kızlı-erkekli aynı evlerde kalmalarını ahlaki bulmadığını söylemesi üzerine yine yasal bir zemin olmaksızın Kabahatler Kanunu'na göre işlemler yapılmış, barınma ve ulaşım da cinsiyet ayrımının gündeme getirilmesi ise yoğun tepkilerle karşılaşmıştır. Aynı dönemde "Kadın İstihdamı Yasa Tasarısı" geçici, kısmi, esnek, sendikasız, güvencesiz, evden çalışmayı içerdiği için yoğun tepkilerle karşılanarak geri çekilmiştir. Ancak kadını ötekileştiren ve ikincilleştiren, yasal değil dinî ve geleneksel ahlak temelli görüşlerle inançların dillendirilmesine

ve toplumsal yaşamı bunlarla düzenleme çabalarına devam edilmiştir.

2014 yılında dönemin başbakanı kadın erkek eşitliğini fitrata ters bulduğunu ifade etmiştir. Üstelik 25 Kasım'dan bir gün önce yapılan bu konuşmada inançlı bir insanın kadına şiddet uygulamayacağı inancının dile getirilmesi de yasal kazanımlar yerine inancı önemseyen bir başka söylemdir. Şaşırtıcı olmayan şekilde "dinimiz" referansı ile anneliğin kutsallaştırıldığı bu konuşmada, feministler anneliği kabul etmemeleri nedeniyle ötekileştirilmişlerdir. Böylelikle kadını ancak annelikle değerli ve tam gören erkek merkezli söylemin Cumhuriyet'in ilk dönemindeki millî referanslı ataerki yerine dinî referanslı ataerki ile yeniden üretildiği görülebilir. 2015 yılında Sağlık Bakanı bu söylemi tekrarlamış ve kadının en önemli kariyerinin annelik olduğunu söylemiştir.

Bunlar, ortak yasaları değil kişisel inançları işaret etmeleri açısından olduğu kadar devleti yöneten kişilerin ağızından dökülmeleri ve kadını yeniden özel alana hapsetme tehlikesini işaret ettiklerinden ayrıca vahimdir. Uzun zamandır dile getirilen en az üç çocuk talebini de bu kısma eklemek gerekir. Aynı yıllarda Meclis'te Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması Komisyonu, kadın ve çocukların hakları ve hayatlarını tehdit eden, mevcut yasal kazanımlarını yok sayan taslak raporunu yayınlamıştır. Bu raporda da yer alan Ceza Kanunu'nun 103. maddesinde değişiklik yapılarak çocuk istismarcılarına af getirilmesi ve kadınların yoksulluk nafakasının süreye bağlanması gibi öneriler tepkilere rağmen sık sık gündeme getirilmektedir.

2016 yılında OHAL kapsamında 8 Mart Feminist Gece Yürüyüşü ve Onur Yürüyüşü gibi sokak eylemlerine getirilen yasak OHAL bitse de devam etmektedir. Yine 2016 yılında, ço-

Resim 3. (sarkac.org)

çocukların cinsel şiddet ve istismarında cezalar çocuğun yaşına göre kademelendirilmiştir. Aynı yıl, evlilik halinde istismar ve tecavüz failine af getirilmesini içeren yasa tasarısı kadınların tepkileri ile geri çekilmiştir. Kadınların ekonomik olarak giderek güçsüzleştirildiği uygulamalar arasında nafaka hakkının engellenmesi ve kısıtlanması da sık sık gündeme gelmektedir.

2020 yılı, kadın hakları konusunda pek çok kazanımın tehlikeye girdiği bir tarih sayılabilir. Pandemi gerekçesiyle İnfaz Yasası'nda yapılan değişiklikle şiddet eğilimlerine bakılmadan ve zarar verilmesi muhtemel kadınlara haber verilmeden kadına karşı şiddet suçu failleri serbest bırakılmıştır. 103. madde affı, yani yaş farkının 15'in üzerinde olmadığı durumlarda evlilik halinde istismarcıya af getirilmesi tekrar gündeme gelmiş ancak kadın örgütlerinin tepkisi ile karşılaşıncaya mümkün olmamıştır. Bu tarihte, İstanbul Sözleşme-

si'nin kaldırılması gündeme getirilmiş; özellikle cinsiyet ve cinsel yönelim kavramlarının millî değerlerle uyuşmadığı, sözleşmenin aile birliğini parçaladığı, eşcinselliği teşvik ettiği söylemleri yaygınlaştırılmıştır. Verilen mücadeleye ve gösterilen tepkilere rağmen 2021 yılında gece yarısı peş peşe Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanı kararları ile İstanbul Sözleşmesi'nin "Türkiye Cumhuriyeti bakımından feshedilmesine" karar verildiği açıklanmıştır. Bu feshin, hukuki olup olmadığı tartışmaları bir yana, hem iktidarın kadın hakları konusundaki tutum ve eylemlerinde hem de kadınların mücadelesinde bir dönüm noktası olduğu ortadadır.

Sonuç

Osmanlı Türk modernleşmesinin başlangıcından itibaren kadının konumunun yeniden düzenlenmesi ve kadın hakları çağdaşlaşma ve Batılılaşma çabalarının önemli gereklilik-

leri arasındadır. Bu bağlamda, Tanzimat yıllarında aydınlar daha doğrusu birkaç istisna dışında erkek aydınlar tarafından dile getirilen, tartışılan kadın hakları meselesi II. Meşrutiyet yılları ile birlikte kadınların asıl özneler olarak seslerini yükselttikleri, mücadelelerini örgütledikleri bir alan haline gelmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte kadın hakları ve mücadelesinin belirleyeni ulus devlet ideolojisi olmuştur. Cumhuriyet, kadın hakları konusunda pek çok kazanımı ve milat kabul edilebilecek dönüşümü gerçekleştirmiştir ancak bu dönemde kadın hareketinin sekteye uğraması, kadınların sesinin kısılması önemli eleştiri kaynaklarıdır. Cumhuriyet'ten sonra oluşan söylemin kadınların uzun ve anlamlı mücadelelerini yok sayarak Cumhuriyet ile yapılan yasal düzenlemeleri milat kabul etmesi 1970'lerden sonra yeniden yükselen feminist bilincin ve kadın hareketinin haklı eleştirileri ile karşılaşmıştır. 1980'ler pek çok anlamda ve alanda kadınların seslerini yükselttikleri ve örgütlendikleri dönemin başlangıcıdır. Kadın hareketi ve mücadelesi bugüne kadar geçen sürede çok önemli kazanımlar elde etmiştir.

Kadın hareketi bugün, neredeyse tüm kolektif eylemlerin engellendiği ve sekteye uğradığı bir dönemde dirençle devam etmesi itibarıyla ayrı bir mücadele alanı da açmaktadır. Bununla beraber, tüm eleştirileri akılda tutarak, Cumhuriyet'in kadın hakları mücadelesi için sağladığı yasal zemini ve bunun güvencesini teslim etmek gerekir. Bu durumda 100. yıl muhasebesinde kazanılmış haklar kadar bu haklara saldırılara ve yitirilen kazanımlara bakmak gerekir. Çünkü özellikle son 10 yıldır sistematik ve dozu artan şekilde bu kazanımlara saldırılmakta ve uzun mücadeleler sonucu elde edilen haklar yitirilmektedir. Genel siyasetin, dinî ve geleneksel ataerkinin esaslarını yeniden belirleyici kabul etmesi, neoliberal bir sistem/toplum yaratma çabası ile birleştiğinde, üstelik milliyetçi pratiğin eril kodları ses-

sizce bu birlikteliğe dâhil edildiğinde kadınlar bugün geçmişte mücadele ettikleri her şeyle bir anda mücadele etmek zorundalar.

Kaynakça

- Abadan-Unat, Nermin. (1998). "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 1789- 1867. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Akkent, Meral. (1994) "Osmanlı Büyükannelerin Feminist Talepleri Geçmişe Kısa Bir Bakış". Kadın Hareketinin Kurumlaşması Fırsatlar Ve Rizikolar içinde. Meral Akkent (çev.). İstanbul: Metis. s. 14-18.
- Arat, Zehra F. (1998). "Kemalizm ve Türk Kadını". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 297-421. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Berber, Nacide. (2017a). "1980'ler Feminist Hareket Yeniden..." ". Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. <https://tr.boell.org/tr/2017/09/18/1980ler-feminist-hareket-yeniden> Erişim Tarihi: 14.10.2023
- Berber, Nacide. (2017b). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Kadın Hareketi". Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. <https://tr.boell.org/tr/2017/09/18/osmanlidan-turkiye-cumhuriyetine-kadin-hareketi> Erişim Tarihi: 14.10.2023
- Berktaş, Fatmagül (1994). "Türkiye'de Kadın Hareketi Tarihsel Bir Deneyim". Kadın Hareketinin Kurumlaşması Fırsatlar Ve Rizikolar içinde. İstanbul: Metis, 18-28.
- Berktaş, Fatmagül. (2017). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm". Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi içinde. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (ed.). s. 348-362. İstanbul: İletişim.
- Çakır, Serpil. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis.
- Durakbaşı, Ayşe. (1998). "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 177-295. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kadıoğlu, Ayşe. (1998). "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 519-592. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kandiyoti, Deniz. (2013). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. İstanbul: Metis.
- Kılıç, Zülâl. (1998). "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 1917-1981. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kırkpınar, Leyla. (1999). Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın. İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.
- Sancar, Serpil (2014). Osmanlı Modernleşmesinin Cinsiyeti. İstanbul: İletişim.
- Şevenk, Gülçin. (2022). "1990'larda Türkiye'de Kadın Hareketi". Akademik Araştırma Enstitüsü. <https://akademikarastirma.org/1990larda-turkiyede-kadin-hareketi/> Erişim Tarihi: 14.10.2023.
- Tekeli, Şirin (2004) "On Maddede Türkiye'de Kadın Hareketi". Bianet. (<https://bianet.org/haber/on-maddede-turkiyede-kadin-hareketi-43145>) Erişim Tarihi: 14.10.2023.
- Tekeli, Şirin. (1998). "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Makale". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 1869-1916. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Toska, Zehra. (1998). "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar". 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (ed.). s. 423-518. İstanbul: Tarih Vakfı.
- <https://esikplatform.net/2010-dan-bugune-kadinlarin-yasal-haklarina-saldirilar-ve-mucadelemiz/> Erişim Tarihi: 14.10.2023.
- <https://rm.coe.int/1680462545> Erişim Tarihi: 14.10.2023.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİM VE GENÇLİK POLİTİKALARI

Elif ÜÇERLİ

Arş. Gör. İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
elifucerli@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9280-3780

Giriş: Bir Kimlik Olarak Gençlik

Gençleri, geleceğin yurttaşları olarak nitelendirmek pek de yanlış sayılmaz. Gençlik, modern devletin ortaya çıkışından bu yana toplumsal hayatta önemli bir aktör rolüne sahip olmuş, gençlik politikaları da geleceğin yurttaşlarını yetiştirme perspektifiyle şekillenmiştir. Tüm iktidarlar ve siyasi partiler genç nüfusla bağ kurmaya ve genç nüfusu kendi safına çekmeye çalışmıştır. Türkiye’de yaşanan pek çok toplumsal hareketliliğin ve dönüşümün içinde gençler aktif olarak yer almış, sözünü söylemekten çekinmemiştir. Gençlere memleketin kurtarıcısı gözüyle bakılmış, 2. Abdülhamit eğitim almak üzere gençleri yurt dışına gönderirken onlara aldıkları eğitimle vatani kurtarma misyonunu yüklemiştir; Atatürk, Gençliğe Hitabede Cumhuriyet’i koruma görevini gençlere vermiştir. Lüküslü bu bağlamda gençliğe yüklenen misyonu ve toplumsal rolü açıklarken “gençlik miti” ifadesini kullanır (Lüküslü, 2009). Anayasada gençlik ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır.” (TC Anayasası, Md. 58).

Peki kimdir bu gençlik ve neden bu kadar önemlidir? Türkiye’de resmi veriler, gençliği 15-29 yaş arasında olan insan grubu olarak nitelendiriyor (TÜİK, 2021). Ancak sosyolojik açıdan bakıldığında gençlik kategorisini sadece yaş grubu ile sınırlandırmak pek doğru değil. Gençliğin en temel ayırıcı özellikleri, eğitilmiş olması, dinamizme sahip olması ve üniversite gibi bir kurumda mekânsal biraradalığa sahip olmasıdır. Bu üç özellik gençliğin memleket meselelerine duyarlılık göstermesinin yanı sıra, müdahale edebilme kapasitesine sahip olmasını sağlamaktadır. Gençlik hareketlerinin, talebi ne olursa olsun üniversite

merkezli ilerlemesi ve kimi zamanlar güncel siyasete yön verebilecek çapta güce erişebilmesi üniversite gençliğini kayda değer kılan bir unsur. Bu nedenle gençlik kategorisini ekseriyetle üniversiteli/öğrenci gençlik olarak ele almak, bu nüfus grubuna biçilen toplumsal rolü anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır. Bu yazıda da gençlik, üniversiteli/öğrenci gençlik olarak ele alınacak, erken Cumhuriyet döneminden günümüze dek gençlik-siyaset ilişkisi, uygulanan yükseköğretim politikaları ve gençlik hareketleri dâhilinde incelenecektir. Tarihlendirme Cumhuriyet’in ilanının hemen öncesinden başlatılacak ilk etapta milli gençlik oluşturma süreci ele alınacak ardından gençlik kimliğinin formunu bulduğu 50’li yıllar işlenecek ve sonrasında 1960-80 arası üniversiteli öğrenci hareketine değinilecek ardından ise 1980 sonrası üniversite politikalarında yaşanan kırılmaya değinilecek ve sonuç bölümünde bugün gelinen durum analiz edilecektir. Çalışmada gençlik hareketinde yaşanan önemli kırılmalar olarak erken Cumhuriyet dönemi, 1950’li yıllar ve 80 sonrası ele alınmış bu dönemin politikaları üzerinde durulmuştur.

19. Yüzyıl ve Osmanlı Dönemi

Türkiye’de gençliğin inşası 19. yüzyıla dayanmaktadır, ilk figürler ise Jöntürklerdir. Nitekim Jöntürk kelimesi de Fransızca genç anlamına gelen “jeune” (jön diye okunur) ve “turc” kelimelelerinin birleşimiyle meydana gelmiştir anlamı da genç Türkler demektir. 18. yüzyıl sonunda modernleşmeye ayak uydurma çabalarının bir parçası da eğitim politikalarıydı. Bu dönemde önce Hendesehane, Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmış ardından 19. yüzyıl boyunca tıp, eczacılık, orman ve maden, ziraat, veterinerlik, mülkiye alanlarında yüksekokullar açılmıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi olarak bilinen Darülfünun da bu dönemde açılmıştır. Yine bu süreçte hem yurt dışından hocalar getirilmiş hem de yurt dışına öğrenci gönderilmiştir (Aytekin, 2015: 84). Bununla beraber, II.

Abdülhamit'in modernleşme projesi, yurt dışına Batı'nın ilerici yanlarını almak için giden öğrencilerin liberal fikirlerle tanışıp bu fikirleri memlekete getirmeleri ve Abdülhamit'e karşı örgütlenmeleriyle sekteye uğradı. Modern Türkiye'nin ilk gençliği aynı zamanda ilk büyük muhalif grubunu da oluşturmuş oldu.

Erken Cumhuriyet Dönemi

Erken Cumhuriyet dönemi, ulus devletini formunu aldığı ve gençlik politikalarının resmi ideoloji ile bütünleşerek sistematik hale geldiği bir süreç olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Gençliğe Hitabe'de doğrudan Türk gençlerine seslenmiş ve memleketi kurtarma, koruma, Cumhuriyeti ve Cumhuriyet değerlerini yaşatma görevini doğrudan Türk gençlerine vermiştir. Yine bugün varlığı tartışmalı olan Bursa Nutku'nda da, Atatürk gençlere seslenerek onları devrimcilerin ve Cumhuriyetin sahibi ve bekçisi olarak tanımlamış, gerektiği durumda bu değerlere sahip çıkmak için kimseyi beklemeden bedel ödemeyi de göze alarak hareket etme görevini vermiştir. Sınırların ulusal bazda yeniden çizildiği bu dönemde "geleceğin yurttaşları", sahip olduğu dinamizm ve ilerici ruhla, gericiliğe karşı örnek vatandaş figürüne sahip olmuştur.

Beden Eğitimi Politikaları

Gençlik politikalarının önemli bir yanını da beden politikaları oluşturmuştur. Modern devletler, kapitalist üretim ilişkilerine ve nüfus artışı gibi gerekliliklerine uyum sağlayabilecek sağlıklı bedenlere sahip yurttaş yetiştirmeyi hedef edinmiş, bu hedefe en uygun kesim olarak da gençleri görmüştür. Yurttaşlık kavramının geliştiği bu dönemde her bir yurttaşın maksimum düzeyde verim alınmak istenmiştir. Beden eğitimi aynı zamanda yurttaşların beden vesilesiyle terbiye edilmesi işlevini de görmüştür. Bu bağlamda ilki 1912 yılında açılan ancak 1920'li yıllarda yaygınlaşan, 1928'de ise sayısı 260'ı bulan Türk Ocakları

önemli bir tarihsel figürdür (Korkmaz ve Biçer, 2018: 3). Uzun süre beden politikalarını resmiyete dökmeyen Türk Ocakları 1926 itibariyle Terbiye-i Bedeniyye programı ile spora ilişkin politikalarını ilan etmiştir. Metinde geçen "Jimnastik mümâreselerinde hiçbir alet kullanılmaz, vücudumuz âletlerin en mükemmelidir. Onu lâıykıyla işletmesini bilmek her Ocaklının vazifesidir." ifadesi beden politikalarına yaklaşım açısından kayda değer bir detaydır (Korkmaz ve Biçer, 2018: 5). Beden eğitimi politikalarını bu kadar önemli kılan bir diğer unsur da, ordudakine benzer şekilde, topluluk olarak tekrarlanan beden hareketlerinin milli bilinç oluşmasında oynayacağı roldür. Yine askerlik ve beden eğitiminin iç içe geçmesi de bu bağlamda tesadüf değildir.

Beden eğitimi politikaları sadece Türk Ocaklarıyla sınırlı kalmamış, bugün Gençlik ve Spor Bakanlığı olarak bilinen Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1938 yılında kurulmuş, 1969'da ise Spor Bakanlığı kurulmuştur (Gençlik ve Spor Bakanlığı). İmparatorluğa isyanın tarihi olan 19 Mayıs'ın, gençliğe armağan edilip Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanması da yine gençliğin görevleri ve gençlik-beden eğitimi ilişkisine dair ipuçları taşımaktadır.

Yükseköğretim Politikaları

Eğitimde yaşanan reformların başında ise Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin kurulması gelmektedir. (Darülfünun bugün İstanbul Üniversitesi olarak bilinen kurumdur ancak isim değişikliği yerine Osmanlı'dan kalma bu kurum kapatılmış ve ertesi gün İstanbul Üniversitesi açılmıştır). İstanbul Üniversitesinden önce 1925'te Ankara'da Hukuk Mektebi, 1926'da Gazi Eğitim Enstitüsü, 1930'da da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştu ancak İstanbul Üniversitesi'nin özgüllüğü üniversite kurumu olmasıydı (Baskan, 2001: 25-26). 1950 yılına kadar İstanbul Üniversitesi'nin yanında İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi olmak üzere iki büyük şe-

hirde iki üniversite mevcutken 1950 sonrasında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ege, Atatürk ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi olmak üzere 4 yeni üniversitenin açılmasıyla Türkiye'nin farklı coğrafyalarında gençliğin bir araya geliş alanları da yavaş yavaş genişlemiştir (Göney, 2006: 8).

Savaş Sonrası Gençlik Hareketi

Bu süreçte üniversiteli gençlik hareketinin ilk siyasal saflaşma nüveleri de gerçekleşmiştir. Erken cumhuriyetten 1940'lara kadar resmi devlet ideolojisinden bağımsız düşünülemeyen gençler 1940'ların ortalarından itibaren siyasal saflaşmanın ilk adımlarını atmış Ankara'da, Türkiye Gençler Derneği ve İstanbul Yüksek Tahsil Gençler Derneği gibi dernekler siyasal hayatta aktif yer almaya başlamıştır (Kabacalı, 2007: 101). Sol derneklerin yanı sıra, gençlik hareketinin merkezi esas olarak Milli Türk Talebe Birliği çatısı altında antikomünist ve milliyetçi bir eksendedir.

Demokrat Parti, gençlik politikalarında Cumhuriyet Halk Partisi'nden farklı bir eksene kaymamış ancak devletle özdeşleşen Cumhuriyet Halk Partisi gençlik politikalarını ulus-devlet oluşumu projesinin merkezine koyarken Demokrat Parti için gençlik, kendi safına katılması gereken toplumsal bir grup niteliği teşkil etmiştir. Gençlik hareketinin Demokrat Parti döneminde yükselmesi ise iki temel gerekçeyle açıklanabilir. Birincisi, gençlik Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hak mücadelelerinin bir yerinde yer almış olsa da kuruluş yıllarında henüz oturmakta olan siyasal istikrar, savaş sürecinde sekteye uğramış ve siyasetin sürekli olağanüstü seyirde izlemesi toplumsal hareketlerin oluşumunu geciktirmiştir. İkinci olarak, toplumsal hareketler genellikle anti-demokratik uygulamaların arttığı dönemlerde bir soruna çözüm talebiyle ortaya çıkmaktadır. Demokrat Parti ilk yıllarında her ne kadar Tek Parti iktidarına karşı geniş bir toplumsal kesimin desteğini almışsa da, özellikle 1955 sonrasında ekonomik krizi bastırmak için uyguladığı anti-demokratik

uygulamalar geniş bir toplumsal muhalefetle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 10 yıllık sürecin bir diğer önemli özelliği de 2. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş'ın başlaması ve Türkiye'nin iki kutuplu dünyanın batı kutbunda yer almasıdır. Türkiye-ABD ilişkilerinin sıcaklaştığı ve Türkiye'nin Kore'ye asker yolladığı bu dönemde gençlik politikaları da ana akım siyasal hattan bağımsız olmayan bir seyir izlemiştir.

Üniversite Özerkliği: 1946 Üniversiteler Kanunu

1950'li yıllar ulus devlet formunun oturduğu, devletin kuruluş yıllarına nazaran istikrarlı bir yapının oturduğu ve buna bağlı olarak da gençlik politikalarının eğitim politikaları ile paralel hale geldiği bir süreçti. Bu durumun sebebi eğitimde modernleşme adımlarının belli ölçüde atılmış olması ve mekânsal olarak gençliğin buluşma noktasının üniversiteler olmasıdır. Türkiye'de üniversite özerkliği 1930'ların başından beri tartışılan bir konu olmuştur. Ancak resmi olarak hayata geçmesi 1946 Üniversiteler Kanunu ile gerçekleşmiştir (Resmi Gazete, 1946). Kanun dönemin şartları baz alındığında son derece ilerici ve özgürlükçü niteliklere sahiptir. Demokrat Parti programında da "Üniversiteler ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdır" ifadesi yer almaktadır (Altuğ, 1970: 5).

Bunun yanında Demokrat Parti, erken cumhuriyet dönemi izlenen politikanın aksine politikleşen gençliği siyasetten uzak tutmak istemiştir. Bu durumun sebebi olarak; kendilerine bizzat Cumhuriyetin kurucusu Atatürk tarafından yüklenen vatani kurtarma misyonuna sahip gençlerin, üniversitelerin de yaygınlaşmasıyla siyasete örgütlü şekilde müdahale edebilecek toplumsal forma erişmesi yani potansiyel tehdit unsuru haline gelmesi olarak görülebilir. Yine üniversitelerin ilerici-demokrat kimliğinin oturması da bu döneme tekabül etmektedir. Nitekim Demokrat Parti ikti-

Resim 1. (phebusmuzayede.com)

darının ilerleyen yıllarında özerkliği zedeleyecek adımlara teşebbüs etmiş, bu durum akademik kadro ve öğrencilerin yanı sıra, meclisten de tepki almıştır (Kabacalı, 2007: 101). Özellikle 1956 sonrası Demokrat Parti ve üniversite bileşenleri arasında adeta savaş başlamış 28 ve 29 Nisan eylemleri ise tüm bu gerilimli sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Demokrat Parti'nin gençliğe olan bakışına Menderes'in demeçlerinde rastlamak da mümkün. Menderes 1956 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada üniversiteleri günlük politikanın dışında tutma kaygılarının olduğunu söylerken bir yandan da üniversitede parti gençlik teşkilatı kurmadıklarını ve bunu kasıtlı yaptıklarını vurgulamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1956).

1960-80 Arası Süreçte Üniversiteler ve Gençlik

Türkiye'de tarihsel dönemlendirme yapılırken genellikle 1960-80 arasındaki 20 yıl bütün halde

ele alınır. Nitekim 60 Darbesinin yarattığı dönüşüm ithal ikameci ekonomi ve sosyal devlet politikalarıyla 70'li yıllarda da belli bir istikrar çerçevesinde ilerlerken 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında uygulamaya konan 24 Ocak Kararları, ekonomik ve siyasal açıdan önemli bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir.

1960 Darbesi, Menderes iktidarının sonunu getirirken üniversite ile yakın temaslarda bulunmuş, üniversiteli gençlik, orduyu desteklemiş akademisyenler de yeni Anayasanın oluşum sürecine destek olmuştur (Kılıç, 2022). Darbenin 1 ay öncesine gidersek Menderes Hükümetine yükselen öfkenin üniversitelerden biriktiğini ve buradan taşıdığını da söylemek mümkün. İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde gerçekleşen 28-29 Nisan eylemleri, gençliğin toplumsal bir duruma dair ilk kez üniversitelerden kitlesel biçimde ses yükseltmesi bakımından önemlidir. Darbe sonrası, yeni Anayasanın getirdiği kimi demokratik haklar, pek çok alanda olduğu gibi gençlik politikaları ve gençlik hareketi konusunda da çeşitli dönüşüm-

leri beraberinde getirmiştir. Üniversitelere ilişkin atılan en önemli adımların başında 147 öğretim elemanının üniversiteden uzaklaştırılması gelir. Diğer yandan ise 1946 Üniversiteler Kanunu'na eklemeler yapılarak üniversitelerin özerklik alanı artırılmıştır. (Resmî Gazete, 1960: 114-115).

1960-80 arası dönem Türkiye'de gençliğin, siyasal mücadele alanında aktif bir özne oluşuna tanıklık etmiştir. Gençlik politikası ekseriyetle üniversiteler üzerinden ilerlerken gençliğin siyasallaşmasının önünde durulamadığı da bir gerçektir. Ankara'da Hacettepe, İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi, Adana'da Çukurova Üniversitesi, Diyarbakır'da Diyarbakır Üniversitesi, Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi, Malatya'da İnönü Üniversitesi Elazığ'da Fırat Üniversitesi, Samsun'da 19 Mayıs Üniversitesi, Bursa'da Bursa Üniversitesi bu tarih aralığında kurulmuştur (Kılın ve Kalaycı, 2020: 106).

1960-1980 arasında hem yükseköğretime hem de memlekete damga vuran önemli bir olgu da 68 öğrenci eylemleridir. Fransa'da başlayıp neredeyse tüm Avrupa'ya yayılan 68 gençlik hareketi, Türkiye'de de bugün 68 kuşağı olarak adlandırılan bir nesli meydana getirmiştir. Gençliğin politik bilincinin arttığı ve memleket meselelerine yönelik reaksiyoner tepkisinin yükseldiği bu süreç, 71 Muhtırasıyla kısa süreli bir kesintiye uğramış ancak üniversiteli gençlik hareketi siyasetin aktif bir parçası olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır. Bu dönem gençliğin siyasallaşmasında; 61 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamın, sosyal devlet politikaları gereği eğitimin görece erişilebilir ve nitelikli olmasının etkisi vardır. Üniversitelerde yükselen eylemlilikler ve öğrencilerin politikaya açıktan taraf olması, yükseköğretim politikasında çeşitli düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Anayasanın 120. maddesindeki 'üniversite özerkliği' teminatını kaldırmaya yönelik değişiklik çalışmaları, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun sert tepkisi sonucu rafa kaldırılmış,

ancak Adalet Partisi'nin öncülüğünde, bakanlar kurulunun gerekli gördüğü hallerde üniversite yönetimine el koyabileceği maddesi anayasaya eklenmiştir. 1973 tarihinde ise üniversitelerin özerkliğini sınırlayan 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu kabul edilmiştir (Kılın ve Kalaycı, 2020: 199-200).

1980 Sonrası: Neoliberalizm ve Üniversiteler

12 Eylül 1980, Türkiye'de sadece ordunun yönetime el koyarak hükümetin değiştirildiği değil, Türkiye'nin tüm siyasal sosyal ve ekonomik yapısının değiştirildiği bir milattır. 1970'li yıllarda keynesyenizmin ve ona bağlı olarak sosyal devlet politikalarının güç kaybetmesi; neoklasik iktisadın yeniden gündeme gelmesi ve neoliberalizm olarak adlandırılan sürecin tesis edilmesiyle sonuçlandı. Keynesyen sistemde uygulanan yüksek ücret ve yüksek kamu harcamaları politikası, toplumsal refahı neoliberal döneme kıyasla üst düzeyde tutmaktaydı. 70'li yılların ortalarından itibaren, kamu refahını önceleyen sosyal devlet politikalarının yerini neoliberal piyasa ekonomisi almaya başladı. Bu süreçten Türkiye de nasibini aldı ve o güne kadar kamusal kaynaklardan karşılanan pek çok hizmet özelleştirildi.

Yeni düzende eğitim de piyasanın bir parçası oldu. Eğitimde eşitliğin yerini fırsat eşitliği aldı, üniversitelerin işlevi, özgür bilim üretiminden piyasaya kalifiye eleman yetiştirmek şeklinde değişti. 1981 yılında kurulan Yüksek Öğretim Kurulu, üniversitelerin o güne kadar var olan görece özerkliğini elinden alarak kendi çatısı altında topladı. Üniversiteye yüklenen misyonda yaşanan bu değişim, sadece piyasa-eğitim ilişkilerini değil, gelecek kuşakların bilim ile kurduğu bağı da dönüştürecek bir potansiyeli beraberinde getirdi.

Neoliberalizm, kendini gençlik politikalarında da gösterdi ve gençlik-siyaset bağına koparmak, neoliberalizmin uzun vadede en temel görevle-

Resim 2. (upload.wikimedia.org)

rinden biri oldu. Teknoloji ile bilim birbirine eş kabul edildi, piyasaya çıktı sağlayamayan sosyal bilimler birer birer tasfiye edildi ve üniversiteler devasa meslek yetiştirme kurslarına dönüştü. Üniversitenin dönüşümü, üniversiteli gençlik kimliğini dönüştürme, memleket meselelerine duyarız, bireyci nesiller yetiştirme amacı da taşımaktaydı. Gençliğin siyasetle olan bağı kısa vadede koparılmasa da 1980 öncesinde memleket sorunlarına odaklanan üniversiteli gençlik hareketi, 80 sonrasında eğitim hakları ve üniversite özerkliği gibi kaybedilen hakların kazanımına odaklanarak, tıpkı 50'li yıllardaki gibi üniversite sınırları içerisinde geri döndü.

Sonuç Yerine: Gelinen Son Nokta

2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi, eğitim alanında yeni uygulamaları da beraberinde getirdi. Bugün Türkiye'de 81 ilde toplam 208 üniversite bulunmaktadır (YÖK, 2023). Pek çok kamu ve vakıf üniversitesi açılırken nitelikli eğitime erişim ile eğitime erişim arasındaki açığı artırmıştır. Bu açığı artıranın artışı genç işsiz nüfusun yükselmesine ve üniversite mezunu olmanın giderek daha az anlam ifade etmesine neden olmaktadır.

Neoliberalizmin üniversiteyi piyasalaştırırken gençliği baştan aşağı dönüştürme projesinin so-

nuçları bugün yeni yeni görülmektedir. “Z kuşağı” olarak adlandırılan nesil, memleketin kur-tarıcısı olarak görülürken bireysel hezeyanlarla sosyal medyaya sıkışıp kalmıştır. Bunun yanın-da eğitimde artan dinselikleştirme politikaları da gençliği muhafazakârlaştırma ve o güne kadar marjinal kalan muhafazakar gençliğin özellikle sosyal medya gibi gençlerin bulunduğu kitle ileti-şim araçları kapsamında popülerleşmesine imkan vermiştir. Gençliğin politikadan uzak tutulma projesi bir taraftan da ikircikli bir yan taşımakta-dır. Neredeyse tüm siyasi partilerin, parti gençlik teşkilatları bulunmakta ve programlarında genç-liğe mutlaka yer verilmektedir. Özellikle 2023 se-çimleri sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı adayları Kemal Kılıçdaroğlu, İyi Parti Genel Başkanı Meral Ak-şener ve diğer partilerin genel başkanları sıklıkla gençlere hitap etmiş, gençlerle bir araya gelmiştir.

Gençlik hareketine bakıldığında ise 2002’den bu yana tam bir sönümlenme olmasa da eylemsellik formunun değiştiği ve talep odaklı ilerleyen genç-lik hareketinin güncel siyasete dâhil olduğu ko-nularda bile tepkisini kampüs sınırları dâhilinde ifade ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Tür-kiyede gençlik hala toplumsal muhalefetin etkin öğelerinden biridir.

Kaynakça

- YÖK. (2023). URL: <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>, (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023)
- Meral Akşener Gençlere Seslendi: Ne Bıraktık Biz Sizlere? Yuh Olsun Bize. (2023). Sözcü Gazetesi. URL: <https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/aksener-genclere-seslendi-ne-biraktik-biz-sizlere-yuh-olsun-bize-7651602/>
- Kılın, T. ve Kalaycı, İ. (2020). İki Darbe Arası Dönemde Türkiye'de Üniversiteler (1960-1980). *Kafdağı*, 5(2), 191-211.
- Resmî Gazete. (1960). Sayı 10641. URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10641.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021). İstatistiklerle Gençlik. URL: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_genclik_2021.pdf
- Lüküslü, D. (2009). Türkiye'de "Gençlik Miti": 1980 Sonrası Türkiye Gençliği. B. Güzeli & K. Ünüvar (Eds.), *Türkiye'de Siyasal Hayat içinde*. İstanbul: İletişim.
- Kılıç, A. (2022). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Yükseköğretime Etkileri. URL: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/07-AzizKilic.pdf>
- Atilla, A. (2015). Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu: 1703-1908 Kapitalistleşme ve Merkezleşme Kavşağında. G. Atılğan, A. Uslu, & C. Saraçoğlu (Ed.), *Türkiye'de Siyasal Hayat*. Yordam Kitap.
- Korkmaz, S. & Biçer, T. (2018). Erken Cumhuriyet Döneminde 'Türk Ocakları' ve Spor. *İstanbul Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 8(2), 77-87.
- Başkan, G. A. (2001). Türkiye'de Yükseköğretimin Gelişimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1).
- Göney, S. (2006). Anılarda Elli Yıllar ve Üniversite. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(12), 1-15.
- Kabacalı, A. (2007). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*. Güner Yayınları.
- Resmî Gazete. (1946). Sayı 6336. URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf>
- Altuğ, A., Arısan, A., Köknel, A., & Saran, A. (1970). Öğrenci Hareketlerinin Bilimsel Yönden Araştırılması. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. (1956). URL: <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TU-TANAK/TBMM/d10/c015/tbmm10015018.pdf>
- Gençlik ve Spor Bakanlığı. (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023). Tarihçe. URL: <https://gsb.gov.tr/tarihce.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). URL: <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/turkiye-cumhuriyeti-anayasasi>

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK EDEBİYATI

Ali TAŞTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üni., FEF, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, alitastekin@arel.edu.tr, ORCID:
0000-0001-8303-9880

Resim 1. (image.hurimg.com)

Giriş

Tarihe altın harflerle geçen ve bağımsız yaşamak isteyen birçok ulusa örnek olan Kurtuluş Savaşı; Türk milletinin, ordusu ile birlikte Atatürk'ün önderliğinde yazdığı kahramanlık destanıdır. 30 Ağustos 1922'de kazanılan büyük zafer, harbin önemli bir aşaması olarak tarihteki yerini almıştır. Kurtuluş savaşının başarıya ulaşmasında en önemli etken, bu büyük zaferin her aşamasında milletimizin istiklal ve hürriyet aşkı ile kahraman ordumuzun cesaret ve fedakârlığının yanında yer almasıdır. Zira bu millî hasletler, Cumhuriyet'in doğmasına ve yeni bir ulus bilincinin dal budak salmasına zemin hazırlamıştır.

Türk Milletinin maddî ve manevî varlığının aynası olan Türk edebiyatında Millî Kurtuluş savaşımız ile 30 Ağustos Zaferimizin hak ettiği yeri aldığı; şiir, roman, makale, anı vb. edebî türlerde bu konuyla ilgili eserler verildiği bilinmektedir. Batı medeniyetine yönelişimizle birlikte kılık kıyafetten, düşünce dünyamıza; sosyal ve siyasal ha-

yatımızdan ümit ve hayal âlemlerimize kadar her alanda değişim ve gelişimin yansımaları edebiyatımıza yeni bir ruh kazandırmıştır. Bu çalışmada Cumhuriyet'in 100. yılında Türk edebiyatının önemli gelişmeleri ana hatlarıyla sunulmaktadır.

“Büyük edebiyat adamları toplumun vicdanıdır, namusudur ve Aristotalyen anlamda söylersek, bir toplumun “katarsisi”dir, boşalımıdır. Yani bir toplumda güzelliklerin, estetik unsurların ön plana çıkması için edebiyat adamları kötü ve çirkin şeyleri söyler, altını çizer, ortaya koyar. İnsanların beyinlerine ve vicdanlarına bunları kazırlar ki ortaya güzel şeyler çıksın. Bunu yapanlar hakiki edebiyat adamlarıdır.” (Ortaylı ve Küçükkuş, 2012).

Türk Edebiyatı, en çarpıcı ve karmaşık dönemlerinden birini Cumhuriyet öncesinde idrak etmiştir. Cumhuriyet'ten sonraki edebî oluşumlar, düşünce akımları ve şiirin gelişmesi; önceki kazanımların yeni bilgi ve birikimlerle güçlenmesi ve çağdaş değerlerin topluma yansımalarının doğal

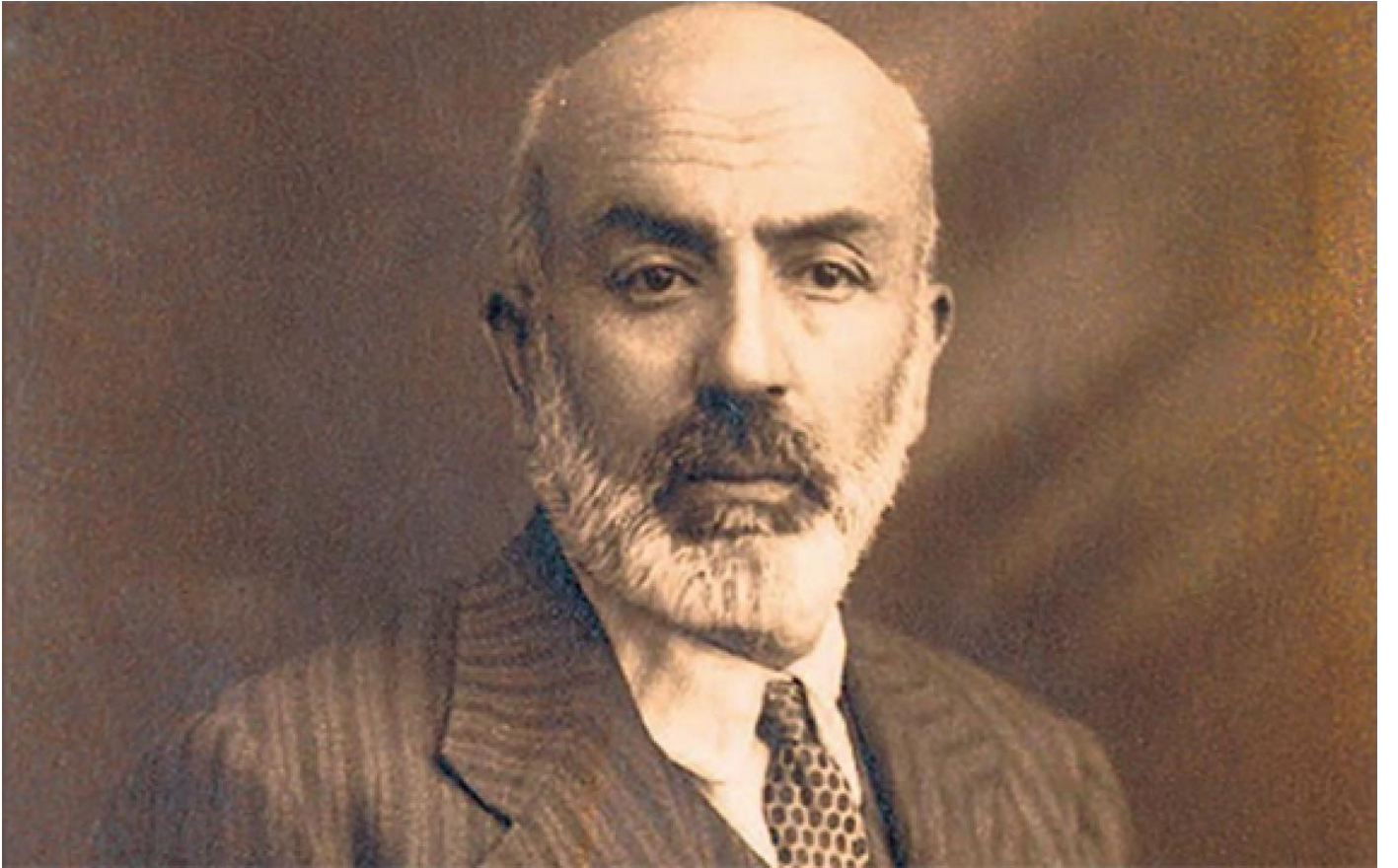
sonuçlarıdır. Yeni yüzyılda devletin, toplumun ve bireyin değişim ve dönüşüm faaliyeti edebi eserde ölümsüzleşmektedir. Millî Mücadele Cumhuriyet döneminin en etkili toplumsal gerçeğidir. Bu nedenle şair ve yazarlar bu konuya bigâne kalamazlar.

Millî Mücadele'ye değinen tanınmış romanları Abidin Daver'in Mülâzimin Romanı; Aka Gündüz'ün Dikmen Yıldızı; Burhan Cahit Morakaya'nın Nişanlılar; Ercüment Ekrem Talu'nun Kan ve İman; Esat Mahmut Karakurt'un Allahaismarladık; Güney Halim'in Gökmen; Halide Edip Adivar'ın Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Zeyno'nun Oğlu; Kâmil Yazgıç'ın Türk Yıldızı Emine; Mehmet Rauf'un Halâs; Mükerrerem Kâmil Su'nun Dinmez Ağrı; Peyami Safa'nın Bir Akşamı, Sözde Kızlar, Biz İnsanlar; Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece, Eski Hastalık; Sıtkı Şükrü Pamirtan'ın Toprak Mahkûmları; Şukûfe Nihal'in Yalnız Dönüyoruz; Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve

Gomore, Yaban, Ankara olarak yazar adına göre sıralayabiliriz.

Edebiyatımızda Millî Mücadele'yi konu alan romanlardan başka pek çok şiir de yer almaktadır. M. A. Ersoy'un yazdığı İstiklal Marşı, bu konuda yazılmış bir şaheserdir. Yine "Bülbül" adlı şiir, Millî Mücadele'nin en zor koşullarında bile halka moral ve ümit vermesi bakımından önem taşımaktadır.

Gazetelerde çıkan yazılar ile çeşitli toplantılarda yapılan hitabet türünün güzel örnekleri de bu dönemin önemli edebi ürünleri arasında sayılmaktadır. Edebiyatımızın Cumhuriyet dönemindeki bütün eserlerini, yazar ve şairlerini sıralamak bu yazının amacını ve boyutunu aşacak durumda olduğundan, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı münasebetiyle literatürü tarayarak bazı tanınmış yazar ve eserleri anarak Millî Mücadelemizin edebî dünyasına kısa bir yolculuk yapmakla yetineceğiz.

Resim 2. (www.trthaber.com)

İnceleme

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, Millî Mücadele dönemi öncesi ve sonrası olaylar ile toplumsal gelişim, değişim ve dönüşümün harflerle çizili resmi gibidir. Bu tabloda düşünce ve duygu dünyamızın bütün renk, şekil ve çizgilerini görürüz. Cumhuriyet nesri, Yeni Lisan ve Millî Edebiyat hareketi sonucu oluşan nesrin devamıdır. Bu nesri belirleyen temel faktörleri Türkçedeki değişim ve gelişmeler oluşturur. Harf Devrimi yapılması ve Türk Dil Kurumu, Türkiyat Enstitüsü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi kurumların kurulması ve bu kurumların çalışmaları, basın-yayın olanaklarının gelişmesi sayesinde okuma-yazma ve okullaşma oranının artması, dilde özleştirme çalışmalarının meyvelerini vermeye başlaması gibi yenilikler, Cumhuriyet Devri'nde dilin ve nesrin gelişmesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyet döneminde poetik anlayışları, üslup özellikleri ve getirdikleri yeniliklerle öne çıkan hem kendi dönemlerinde etkili olan hem de kendinden sonra gelen şiiri etkileyen eğilimler, gruplar ve kişiler vardır. Örneğin “Nev Yunani” şiir anlayışından “Saf Şiir” anlayışına uzanan Yahya Kemal, Divan şiiri ile Milli Edebiyat şiiri arasında, gerçek anlamda yeni bir biçime ve üsluba ulaşan şair olarak Türk şiirinde oldukça etkilidir. Nazım Hikmet, şiirlerindeki Marksist ideoloji ve serbest ritimli, çok sesli şiiriyle Türkiye'deki “Toplumcu Şiir”in öncüsüdür. Yedi Meşale hareketi içinde görülen Ziya Osman Saba, Türk şiirinde birlikte yola çıktığı gruptan daha etkili izler bırakır. Necip Fazıl Kısakürek, modern Fransız sembolizminin hem poetik anlayışını hem de modern şehir ve insan problemini Türk şiirinde işleyen şair olarak değer gördüğü gibi, yeni bir dini duyarlılığı şiirin merkezi haline getirmekle de öncü bir şair olmuştur (Andı, Daşcıoğlu ve Narlı, 2018: 182).

Türk kültür tarihine kronolojik olarak baktığımızda, Türk nesrinin her devirde farklı özelliklere sahip olduğunu görürüz. İslamiyet öncesi, İslami-

yet sonrası ve Tanzimat sonrası, Türk nesrinin üç ana dönemini oluşturmaktadır. Dilin sade, süslü ve orta nesre göre şekillenmesi edebiyatımızı da etkilemektedir. Tanzimat sonrası nesirdeki sadeleşme, Yeni Lisan ve Millî Edebiyat hareketiyle gerçekleşmiştir. Türkçeyi yabancı dil kurallarından temizlemek, mevcut konuşma dili ile yazı dili arasındaki ikilik ve uçurumu ortadan kaldırmak ve konuşma dilini yazı dili hâline getirmek bu hareketin temel amaçlarındandır. Nitekim bu düşünceler 3-5 yıl gibi kısa bir süre içinde dönemin edebiyat eserlerinde meyvesini verir (Çetişli, Balcı ve Kolaç, 2018: 50).

Kurtuluş Savaşı Edebiyatı, “Mondros Mütarekesi'ne dayanan İtilaf Devletleri'nden Fransızların Urfa, Adana, Maraş; İngilizlerin Erzurum, Trabzon, Samsun'dan başlayıp İzmit'e kadar uzanan bölgeyi, güneyde İtalyanların Muğla, Isparta, Antalya'yı işgali ve dış güçlerin desteği ile 15.05.1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e çıkmaları karşısında Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde, Anadolu'da başlatılan teşkilatlanmanın, yapılan mücadelenin konu edildiği hikâye, roman, anı, şiir, destan gibi edebî ürünlerin oluşturduğu Türk Edebiyatının bir dönemidir.” (Zülfikar, 2022: 1). 1922'den günümüze kadar Millî Mücadele'yi konu edinen pek çok roman yazılmış, bu romanlarla ilgili çeşitli kronolojik listeler yapılmıştır. Tarık Buğra, Küçük Ağa adlı eseriyle bu dönemin önemli bir temsilcisidir. Kemal Tahir'in Esir Şehrin İnsanları ve Esir Şehrin Mahpusu adlı romanları ile Samim Kocagöz'ün, Kalpaklılar ve Doludizgin adlı romanları, İzmir'in işgaliyle başlayıp Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan milli mücadele dönemini belgeler ve anılardan yararlanarak anlatan edebî eserlerdir. Talip Apaydın, Toz Duman İçinde ve Vatan Dediler adlı romanlarında Millî Mücadele'yi, köy ortamından sahnelerle gözler önüne sermiştir. Hasan İzzettin Dinamo, Kutsal İsyân adlı sekiz ciltlik belgesel romanında, Millî Mücadele'yi öncesindeki olaylardan başlayarak kronolojik ve edebi (Yağcı 2003, 316) bir öyküleme tekniği içerisinde sunar.

Millî Mücadele'ye daha çok "milliyet" kavramı açısından yaklaşan İlhan Tarus, Var Olmak ve Vatan Tutkusu adlı romanlarında, Millî Mücadele'nin Türk olmayan iç düşmanlarla savaşılan yönünü anlatmaktadır. Yüzbaşı Selahattin'in Romanı'nda İlhan Selçuk, "Kuva-yı Milliyeci tipi"ni ortaya koymaya çalışır. 1980 sonrasında ise Attilâ İlhan'ın romanları Millî Mücadele'ye farklı bir soluk getirir. Gerek bakış açısı gerek konuyu işleyiş tarzı açısından Kurtlar Sofrası, Sırtlan Payı, Dersaadet'te Sabah Ezanları ve Allah'ın Süngüleri-Reis Paşa; alışlagelmiş Millî Mücadele romanlarından farklıdır (Sevinç, 2016, 2017). Dönemin diğer romanları: Ayla Kutlu, Bir Göçmen Kuştı O, Emir Bey'in Kızları; Hasan İzzettin Dinamo, Anadolu'da Bir Yunan Askeri; Celal Hafifbilek, Ankara 1920; Yılmaz Karakoyunlu, Üç Aliler Divanı, Çiçekli Mumlar Sokağı; Ferzan Gürel, İzmir'in İşgalinden Kurtuluşa; Hıfzı Topuz, Gazi ve Fikriye, Çamlıca'nın Üç Gülü; Mustafa Yıldırım, Ulus Dağına Düşen Ateş; Mehmet Coral, İzmir:13 Eylül 1922; Turgut Özakman, 19 Mayıs 1919, Şu Çılgın

Türkler; Ayşe Kulin, Veda / Esir Şehirde Bir Konak'tır.

Bu listeye pek çok roman daha eklemek mümkündür. Ancak bunlar arasında, Turgut Özakman'ın Şu Çılgın Türkler'i son dönemde adından çokça söz edilen bir belgesel romandır. Türk halkına, tarihini, "milliyet" bilincini tekrar hatırlatan, kendine dönük bir muhasebe yaptıran roman, didaktik bir gayeyle yazılmıştır (Sevinç, 2009: 2017-2021).

Bekir Büyükarkın'ın Bozkırda Sabah romanı Anadolu'nun Millî Mücadelede verdiği çabayı, sıkıntıları başarılı şekilde açıklar. Kahramanların hikâyesiyle şekillenen olay örgüsü işgalci devletlerin yapmış olduğu yıkımları bir bir gözler önüne serer. Gece Yarısı romanı da İstanbul'un o dönemdeki savaş halini ayrıntılı bir şekilde verir (Şireci, 2013: 105). Toz Duman İçinde ve Vatan Dediler (Talip Apaydın) romanlarında Millî Mücadele'nin içeride gerici ve zorbalar sınıfının oluşturduğu bir ittifaka dışarıda ise emperyalist emeller taşı-

Resim 3. (im.haberturk.com)

yan batı devletlerine karşı yapıldığı tezi vurgulanmıştır. Savaş sonucunda yapılacak devrimle ülke içerisinde ilk olarak bunlardan kurtulmak gerekmektedir. Bunun için sol söyleme uygun olarak kurtuluş hareketi ezilen halkın başkaldırısı şeklinde tarif edilmiştir (Çil, 2013: 148).

Savaş dönemlerinin edebî ürünlere tesirini yahut edebî ürünler üzerine döneme dair yapılan tespitleri içeren tezler, bibliyografya çalışmaları dışında bir de dönemin içerisinde müstakil olarak seçilmiş edebiyatçılar üzerine araştırmalar da mevcuttur. Orhan Söylemez tarafından hazırlanan “Peyami Safa’nın Romanlarında Millî Mücadele” adlı Yüksek Lisans tezi ile Gökhan Tunç tarafından hazırlanan “Millî Mücadele’nin Türk Romanına Yansıması” başlıklı doktora tezi, bu konuda anılmaya değer çalışmalardır. Araştırmacı Doktora tezinde “Kemalist, Marksist, Milliyetçi, İslâmcı ve popüler olarak nitelendirilen bazı yazarlardan eserler seçerek geniş bir çerçevede değerlendirme yapmayı amaçlamıştır. Bu açıdan tez Türk romanında Millî Mücadele devresinin aldığı konumu çeşitli cephelerden sunması bakımından oldukça önemlidir (Güldürmez, 2018: 224, 225).

Türk edebiyatının en önemli yazarlarından sayılan Yakup Kadri, yazdığı roman, hikâye, piyes ve makaleleriyle başta Kurtuluş Savaşı olmak üzere yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel meselelerine de ışık tutmuştur. Onun Kurtuluş Savaşı öncesi Osmanlı devrini, Kurtuluş Savaşı’nı ve Cumhuriyet dönemini anlatan romanları vardır. Devlet-i Âli’nin yıkılış devrinin psikolojisini ve sosyal kurumlarda yaptığı tahribatı işlerken, okuyucu sadece yıkılışı görmez, yıkılanın ardında doğan yeniyi de sezer. Yıkılışın verdiği kötümserlik yerini bu suretle iyimserliğe bırakır (Öztürk, 2007: 126).

Cumhuriyet’ten önce tanınmış şairlerin bu dönemdeki ve Cumhuriyet dönemindeki şiirsel etkinlikleri, modern Türk şiirinin kurucusu sayılan Mehmet Âkif, Yahya Kemal ve Ahmet Hâşim’in

şiirlerinin özellikleri, Hecenin II. kuşak şairlerinin yetişmesinde katkısı olan Dergâh dergisi ve etkisi, edebiyat tarihlerinde “Beş Hececiler”, “On Hececiler” gibi adlarla anılan şairler kuşağının özellikleri, II. Hece kuşağının temsilcileri ve edebiyatımızdaki yerleri, Anadoluculuk düşüncesinin Cumhuriyet döneminde şiire yansıması, Memleket Edebiyatı’nın temsilcileri ve ayırt edici nitelikleri, Cumhuriyet döneminin ilk edebiyat topluluğu olarak kabul edilen Yedi Meşale şairleri ile bu ilk dönemdeki yönelimler ve kaynak arayışları edebiyat ağacımızın şiir dalında açacak çiçekler için önemli kökler sayılmalıdır. Orhan Veli ve arkadaşlarının başlattığı şiir hareketi, Garip veya Birinci Yeni adlandırması, Garip Önsözünde ileri sürülen poetik görüşler, edebiyatta modernizm ve Türk şiirine yansıması, şiir dilinin yalınlaştırılması, şairânelikten kaçınma, dizeyi geleneksel yapısından ayırma, şiirin bütününe önem verilmesi, devrik cümleler kurulması, vurgunun öne çıkması, az sözle çok şey ifade etme çabası, öyküleme, alıntılama ve duygusal söyleme başvurma gibi özellikler Cumhuriyet şiiri adına bir hayli dikkat çekicidir.

Fazıl Hüsnü Dağlarca, Bağımsızlık Savaşı’nı eserlerine konu edinirken bunu sadece eyleme dönük bir durum olarak ele almaz. İnsanlardan tabiat unsurlarına, eylemden düşünce boyutuna, genel görünümünden ayrıntılara, işin akıl boyutundan duygusal boyutuna varıncaya kadar konuyu çok farklı yönleriyle kaleme alır. İnsan-doğa, insan-mekân, insan-olay, insan-nesne ilişkisini sürekli canlı tutmaya çalışır (Baş, 2010: 24). Nâzım Hikmet, yazdığı ilk şiirlerinden itibaren ritmik ve zengin ses yapısının peşinde olmuş, 1922’de yazdığı “Açların Gözbebekleri”yle Türk edebiyatında bir öncü olmuştur. Kuvayı Milliye adlı şiiri Türk kahramanlığının ender ifade biçimlerinden biridir. Necmettin Halil Onan’ın Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın / Bu toprak bir devrin battığı yerdir dizeleriyle başlayan şiiri okul ders kitaplarında yerini almıştır. Orhan Şaik Gökyay’ın Bu

vatan Toprağın Kara bağrında / Sıradağlar gibi duranlarıdır diye başlayan ve Ülkü dergisinde yayımlanan Bu Vatan Kimin? adlı şiiri de gönüllerde taht kurmuştur. Yusuf Ziya Ortaç'ı, İbrahim Alaattin Gövsay'ı, Kemalettin Kamu'yu ve Ceyhan Atıf Kansu'yu da unutmamak gerek. Mustafa Necati Karaer'in 30 Ağustos adlı şiiri de bu alanda dikkate değer niteliktedir (Zülfikar, 2022: 3).

Garip şiirine karşı çıkan Mavi hareketi, Orhan Veli ve arkadaşları ile 40 kuşağı toplumcularını eleştirmesi sayesinde adından söz ettirebilmiştir. Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde metafizik eğilimler taşıyan Necip Fazıl, Âsaf Hâlet, Fazıl Hüsnü gibi şairlerin birbirinden çok farklı şiir metinlerindeki metafizik ve mistik nitelikler ile Âkif, Yahya Kemal, Hâşim, A. Hamdi Tanpınar, A. Muhip Dıranas, Necatigil, Sedat Umran, Hilmi Yavuz, Ali Günvar gibi şairlerin metinlerinde görülen motifler ve fizikötesi âlemi varlığın özü olarak gören Sezai Karakoç, C. Zarifoğlu, E. Eroğlu gibi şairlerin eşya, tabiat, toplum algısını bu perspektife yerleştiren söyleyişleri edebiyatımızın birbirinden güzel örneklerini içermektedir (Andı, Daşçioğlu ve Narlı, 2018: VIII).

Şairlerimiz, Milli Mücadele edebiyatı kapsamında Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'nda Anafartalar Gurubu Kumandanlığı sırasında, 10 Ağustos, 1915'de düşmanı bu cebheden geri püskürtmesi kahramanlığından başlayarak, 2 Eylül, 1938'de Hatay devleti'nin kuruluşuna kadarki tarih vak'alarını işlemişlerdir; bu arada, annesinin ölümü, hususi hayatiyle ilgili ba'zı hadiseler, ba'zı ayaklanmalar, esirlik ve savaş günlerinin acıları, kazanılan zaferlerin sevinci, yapılan inkılaplar, seyahatleri, heykelleri, resimleri, nutukları dolayısıyla hatiblik kudreti, sesinin te'sir ve âhengi, savaş meydanlarındaki kumanda emirleri, veciz ve güzel cümleleri şairlerimiz için bitip-tükenmez ilham kaynağı olmuştur (Tansel, 1988: 1186-1193).

Millî Mücadele'yi konu alan şiirlerin başında M. A. Ersoy'un yazdığı İstiklal Marşı gelmekte-

dir. M. A. Ersoy'un O zümrüt tahta kondun bir semavi saltanat kurdun / Cihanın yurdu hep çiğ-nense, çiğnenmez senin yurdun dizelerinin yer aldığı Bülbül şiiri ve Ordunun Duası gibi bazı şiirleri Türk'ün Anadolu'da var oluş mücadelesini işlemekte, halkın moral ve motivasyonunu yükseltici nitelikler taşımaktadır (Kayhan, 2013: 196). Çoğumuzun ezberinde olan Samih Rıfat'ın "Akdeniz Kıyılarında" adlı bestelenmiş ve marş hâline de getirilmiş şiiri, Yaslı gittim şen geldim / Aç koynunu ben geldim / Bana bir yudum su ver / Çok uzak yoldan geldim dizeleriyle başlamaktadır. Millî Mücadele şiiri denince ilk akla gelen şairlerden biri de Mehmet Emin Yurdakul'dur. 1921 yılında Yusuf Akçura ile birlikte Ankara'ya gelmiş, Atatürk onu Samih Rıfat ile birlikte halkın moralini yükseltmek için Anadolu'ya göndermiştir. Onun Bir Ses yahut Cenge Giderken adlı şiiri o günlerin duygu dünyasını yansıtmaktadır.

İkinci Yeni şiir anlayışının 1950'lerin ortalarında ortaya çıkışı ve bu hareketin öncüsü sayılan şairlerin bu yıllarda (1953-55) yeni tarz şiirlerini yayımlamaları, "1956'dan sonra bu hareketin Pazar Postası'na demir atması, hararetle tartışmalar, şiirlerin ortak özellikleri (dil üzerinde deformasyonlara, alışılmamış imajlara ve soyut insan anlayışına bağlı olmak, sürrealist çağrışımlara, imaj ve anlam bakımından türlü arayışlara yer vermek, yer yer nesir cümlesine yaklaşan dizeler kurmak, bilinçaltı serpintilerin şiirleştirilmesi, dilin şaşır-tıcı ve anlamsızlığa varan bir kapalılıkla kullanılması, Sezai Karakoç pratiğinde modern Batı şiirinin yapısal özellikleriyle geleneksel ifade ve imaj imkânlarının bir araya getirilmesi), 1960'dan sonra sessizliğe çekilen hareketin etki süreci" duygu dünyamızın edebiyat aynasında yeni tarz ve biçimlerle yansımalarıdır. Andı, Daşçioğlu ve Narlı'ya göre "60'lı yılların şairlerinden kapitalist sistem eleştirisi ve uygarlık eleştirisi bağlamında temsil niteliği taşıyan (İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Refik Durbaş, Güven Turan gibi şairlerle) şiirde dinî duyarlılığın modern görünümü olarak kabul edilen ve modern Türk şiirinin dili ve hayal gücü-

nü en çok zorlayan şairlerinden birisi olan Cahit Zarifoğlu'nun ortaya koyduğu şiir dili, şiirlerinde önce maddeci dünya görüşüne karşı bir çığlık iken giderek durgun bir söyleyişe yönelen Erdem Bayazıt'ın şiir çizgisi edebiyatımıza ayrı bir zevk katmakta, metafiziksiz şiir olamayacağına inanan şairlerin yaptığı atılımlar” inanç dünyamızı şiir dizeleriyle dize getirme çabası gibi bir izlenim bırakmaktadır. 1970-1980 yılları arasında oluşan şiir ortamı, “toplumsal ve ideolojik atmosferin şiir dünyasını etkilemesi ve şiirde mesaj kaygısının öne çıkması, dönem havasına rağmen kendi şiirini kurma yolundaki bireysel çabalar, poetik tutumun saf şiire yönelmesi, 1970 ve 1980 kuşağı şairleri ve şiirlerinin özellikleri, şiirde ideolojinin veya politik duygu ve düşüncenin bulunup bulunmamasının önemi, şiiri belirleyen ögenin poetik tavır olup olmaması; Türk şiirinde slogana yaklaşan bir söyleyişin öne çıkması, sosyalist şair-

lerin şiire Marksist, devrimci kavram ve ifadeleri sokması, şiirde içeriğin biçimin önüne geçmesi, şiirin araçlaştırılması, şiirin siyasal mücadelenin bir aracı olarak görülmesi, şiirde ses ve imgenin yerini doğrudan söyleyişin alması” gibi gelişmeler (Andı, Daşcıoğlu ve Narlı, 2018: IX) zihin dünyamıza farklı pencereler açmıştır.

Millî devlet oluşturmak, Cumhuriyet rejiminin temellerini sağlam zeminlere oturtmak ve dolayısıyla psikolojik bir alt yapı hazırlamak amacıyla yeni rejimin de isteği çerçevesinde çoğu zaman sanatsal bir değer taşımayan, özellikle romantik bir bakışla 29 Ekim, 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos gibi millî bayram ilan edilen günlerle ilgili yazılan, vatan ve bayrak sevgisi alt motif olarak kullanılan şiirlerin sayısı birkaç cilde sığmayacak kadar çoktur (Kurt, 2009: 118- 120). Millî mücadelenin tüm hızıyla devam ettiği yıllarda dönemin basını ve edebiyatı da bütün bu olaylardan etkilen-

Resim 4. (upload.wikimedia.org)

Resim 5. (www.iienstitu.com)

miş ve çeşitli değişiklikler göstermiştir. Edebiyat, içinde yeşerdiği toplumun dinamiklerine göre şekillenmekte, toplumun duygu ve düşüncelerine göre yarattığı şeyler de edebiyatı oluşturmaktadır. Dönemin ruhu Millî Mücadele ruhu olduğu için haliyle dönemin edebiyatı ve edebi metinlerin konusu da Millî Mücadele olmuştur (Sağır, 2013: 95, 96). Bütün bu metinleri hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Zira pek çoğu zamanın ruhuna göre toplum için sanat anlayışında kaleme alınmış olup, üsluptan ziyade verilmek istenen mesajın güçlü olmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle bazı eserler saman alevi gibi birden parlayıp kısa sürede sönmüştür. Günümüz Türk edebiyatı ve sanatı için de benzer endişeleri dile getirmenin eleştirmeden öteye gitmeyeceği düşünülmekte, dünya çapında eserler üretme şevk ve heyecanına sanatçıları itmesi için çok güçlü motivasyon kaynaklarına ihtiyaç duyulmakta olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç

Cumhuriyet döneminde hem içerik hem de şiirsellik bakımından farklı kaynaklardan ilham alan şairler vardır. Örneğin Bedri Rahmi Eyuboğlu, folklorik malzemeden yararlanarak halkın yüksek zevkini dikkate sunan ve halk kültüründen beslenen bir şair olmuştur. Behçet Kemal, Arif Nihat Asya gibi şairlerde destansı söyleyiş ve millî bilinç öne çıkmakta, Garip Hareketi ve Orhan Veli ise kendisinden önceki bütün şiir birikimine, anlayışına itiraz ederek yeni bir duruş dikkate sunmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar; sezgiciliğin, farkındalığın ve gizemin büyümlü atmosferinde saf şiir anlayışının izlerini taşıyan entelektüel bir ifade biçimi yakalamaya çalışmıştır.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in yeni kazanımları her yönüyle hem savaşın yaşandığı dönemde hem de savaştan sonraki süreçleriyle sanata ve

edebiyatın hemen bütün türlerine yansımıştır. Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen bütün kalem sahipleri söz, yazı ve davranışlarıyla hem halkı bu mücadeleye hazırlamışlar hem de millî birlik içinde zafere ulaşılmasının ortamını zihin ve gönül planında sağlamışlardır.

Eserlerinde Kurtuluş Savaşı'nı konu alan sanat, bilim ve edebiyat öncüleri, zaferden sonra kaleme aldıkları eserlerle Millî Mücadele'yi genç kuşaklara aktararak ölümsüzleştirmişlerdir. Tarihini bilmeyen genç nesiller başka ulusların avı olurlar, gerçeğinden hareketle günümüzde de bu çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir. Genç kuşaklarda tarih bilincinin ve vatan sevgisinin oluşması, ulusal birlik ve bağımsızlık duygusunun gelişmesinde edebiyat ve sanat etkili olmaktadır.

Halide Edib, Millî Mücadele'yi konu aldığı roman ve hikâyelerinde gelen felakete işgallerin Anadolu'ya verdiği zararın boyutlarının ne kadar korkunç olduğunu okurun gözünde de canlandırmaya çalışmıştır. Eserlerdeki insan manzaraları ise korkutucudur. İşgale uğramış yerlerde aklını kaçırmış pek çok kız, erkek, çocuk vardır. Kimileri işgal bitmesine rağmen kâbuslar görmeye devam etmektedirler.

Falih Rıfki Atay, Millî Mücadele'yi destekleyen gazetecilerin başında gelir. Her zaman Mustafa Kemal'in yakınında olan yazar, anılarını "Çankaya" adlı kitabında toplamıştır. Şevket Süreyya Aydemir'in yazmış olduğu üç ciltlik "Tek Adam" dizisi, bu konuda yapılan çalışmaların başında gelmektedir.

Mustafa Kemal'in 15-20 Ekim 1927'de CHP'nin kurultayında okumuş olduğu "Nutuk", Kurtuluş Savaşı'nı ilk ağızdan belgelerle ortaya koyan en önemli eserdir. "1919 senesi Mayıs'ının on dokuzuncu günü Samsun'a çıktım." cümlesiyle başlayıp "Gençliğe Hitabe" ile biten "Nutuk", 1919-1927 yılları arasını kapsamaktadır.

Şiir türünde; Kemalettin Kamu'nun Dumlupı-

nar Önünde, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Üç Şehitler Destanı, Nâzım Hikmet'in Kuvayımilliye Destanı ve Cahit Külebi'nin Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda adlı şiirleri gibi ölümsüz eserler hem edebiyatımızın hem de İstiklal'den istikbale ulusal varlığımızın manevi besin kaynaklarıdır. Millî Mücadele; halk edebiyatına da konu olmuş, yerel halk kahramanlarının mücadelesini anlatan anonim şiirler yazılmış; maniler, ağıtlar, destanlar söylenmiş, türküler yakılmıştır.

Atatürk Dönemi olarak da adlandırılan 1923-1938 yılları arasında kaleme alınan Millî Mücadele romanları ile hikâyeye, tiyatro, hatırat, hitabet vb. edebî eserler ile şiirlerin içerikleri genellikle Atatürk'ün söylemleri ile uyum içindedir. Özellikle Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin romanlarında Atatürk'ün vurguladığı noktalar ön plândadır. Bu eserlerde Türk halkının millî kurtuluşa ikna edilmesinden, zaferin kazanılmasına; devletin kurulmasından sistemin kök salmasına kadar her tür mücadelenin aklî, kalbî ve vicdanî muhasebeleri yapılmakta, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temellerinin sağlam atılmasına çalışılmaktadır.

Denilebilir ki biraz da Türk edebiyatçılarının bu azmi ve fedakârca çabaları sayesinde Türk ordusunun hem morali güçlenmiş hem de Türk halkının başarıma becerisi birlik bilinciyle ortak hedefe yönelebilmiştir. Ve yine denilebilir ki Türkiye Cumhuriyeti, bir eliyle kalbini ve zihnini kaleminin ucuna süngü gibi takan, diğeriyle de bütün insanlığa barış ve kardeşlik için zeytin dalı uzatan yurt sever aydın ve sanatçıları sayesinde nice yüzyıllara meydan okumayı şair ve yazarlarının omuzlarında yükselişle sürdürecektir.

Kaynakça

- Andı, F., Daşçioğlu, Y., Narlı, M. (2018). Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, AÖF Yayınları.
- Baş, S. (2010). Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Epik Şiirlerinde Millî Mücadele, Erdem. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/669957> (e.t: 14.07.2023).
- Çetişli, İ., Balcı, Y., Kolaç, E. (2018). Cumhuriyet Dönemi Türk Nesri, Anadolu Üniversitesi yayınları.
- Çil, H. (2013). Roman Sosyolojisi Açısından Millî Mücadele Romanında Kurtuluş Söyleminin Farklı Yansımaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Güldürmez, S. (2018). Savaş ve Edebiyat Araştırmaları, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 58(1), 217-227.
- Kayhan, M. (2013). Millî Mücadele Ve Mehmet Akif Ersoy, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Kurt, A. (2009). Tanzimat'tan Günümüze Türk Şiirinde Vatan Temi, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 1, Ocak-Haziran. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ytea/issue/28268/300168>. (e.t: 19.07.2023).
- Ortaylı, İ. ve Küçükkaya, İ. (2012). Cumhuriyetin İlk Yüzyılı 1923-2023, Timaş Yayınları.
- Öztürk, D. S. (2007). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Metinleri Çerçevesinde Millî Mücadele'nin Yorumlanması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağır, M. T. (2013). Gazetecilik Yönüyle Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sevinç, C. (2009). Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Millî Mücadele, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4(1-II).
- Şireci, Ş. (2013). Bekir Büyükarkın'ın Romanlarında Milli Mücadele, Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, KKTC.
- Tansel, F. A. (1988). Atatürk Hakkında Şiirler (1915- 1938) Bunların Tarih Ve Edebiyat Bakımından Değerlendirilmesi, Belleten, 52(204), 1169-1194.
- Zülfikar, H. (2022). Kurtuluş Savaşı Edebiyatı, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kurtulus-savasi-edebiyati/> (e.t: 16.07.2023).

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE GÜZEL SANATLAR

Ceyhun BERKOL

Doçent Dr, İstanbul Arel Üniversitesi, Güzel Sanatlar
Fakültesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü,
ceyhunberkol@arel.edu.tr, 0000-0002-8430-628X.

Giriş

Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasıyla birlikte, laik devlet kurulumu; anayasası, işleyen kurumları ve kültürel alt yapısıyla birlikte dünya üzerindeki yerini buldu. 29 Ekim 1923 tarihi öncesinde Gazi Paşa'nın öngörülleri doğrultusunda, devlet olmanın tüm unsurları ayrıntıları ile düşünülmüş ve ünlü vecizesinde; "... bir millet ki resim yapmaz, heykel yapmaz, bilimin gerektirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Oysaki bizim ulusumuz gerçek nitelikleriyle uygarlığa erişmeye layıktır. Uygarlığa erişecek ve ilerleyecektir..." diyerek düşüncesini ortaya koymuştur (Evcin, 2011: 524).

Atatürk çok başarılı ve deneyimli bir asker olmasının yanı sıra; geniş açılı bir ön görüşü olan kişiliktir. Zekâsının ve yeteneğinin ötesinde engin kültürel yapısı; dünyada gelişen olay ve sorunlara bakış açısıyla ilgili bir durum olmalıdır. Atatürk, "çözmesi gereken olaylara bakmak için değil; görmek için bakan" bir liderdir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının kültürlü bireyler olması konusundaki ısrarcı tutumu; bir devletin bilimsel çalışmalarının sanat ile taçlanmadığı durumlarda evrenselleşemeyeceği konusundaki tutarlı görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, halkının uygar toplumlar arasında yer alabilmesinin; özgün sanat dallarında çağdaş bakış açısıyla ilerleyerek varlığını tüm dünyaya kanıtlayıp kabul ettirmesi ile olacaktır. Bu bağlamda sanatçının özgür olabilmesi en önemli olgudur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetimizin kuruluş dönemindeki kısıtlı maddi şartlara rağmen, sanata önemli bir bütçe ayırmış ve sanatçılara büyük destekler sağlamıştır. Desteklenen sanatçılar ise; Ata'nın heyecanını algılamış, zengin sanatsal miraslarına yasal olarak özgün Türk sanatını hayata geçirmişlerdir.

Cumhuriyet Öncesi Sanat

Abdülaziz Dönemi sonlarında yabancı sanatçıların çoğunlukta kalması nedeniyle sanat eğitiminin, eğitim politikaları içinde ele alınması gündeme gelmiştir. Bu dönemde hukuk eğitimi almak üzere Paris'te bulunan Osman Hamdi Bey'in resim sanatına ilgi duyması ve bir resim atölyesinde çalışmaya başlaması 3 Mart 1883'te Sanayi-i Nefise Mektebi Ali'sinin kurulmasına yol açmıştır. Eğitime başlanıldığı dönemde ilk öğrenciler azınlıklara mensup erkekler olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde dini inanışların baskısı altında kalan sanatsal anlayış, Batı sanatı ile farklılaşmış, hatta ondan kopmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi sonrasında, Sanayi-i Nefise Mektebi Ali'sinin ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin, Türk resim sanatına olumlu katkıları olmuştur.

1914 ressamı gurubunda Batı'nın empresyonist akımından etkilenmiş olan; İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Namık İsmail, Avni Lifij ve Nazmi Ziya Güran gibi ünlü sanatçılar bulunmaktadır. Bu sanatçılar, Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyit Bey gibi öncüllerinden sonra; Türk resmine yeni bir bakış açısı getirmişlerdir. Anadolu manzaraları ve Anadolu insanını konu alan resimler Türk resminde büyük değişime yol açmıştır. Ancak bu değişim, anılan sanatçıların Cumhuriyet Dönemi'nde, Anadolu seyahatlerine çıkıp resim yapmaları ile gerçekleşmiştir (Özfirat; 1994: 35-36).

Atatürk ve Sanat

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen "Türk İnkılâbı" bir bağımsızlık ve çağdaşlaşma hareketidir ve Türk toplumunun geçmişte kalan sanat algısının değiştiği, ancak köklerinden kopmadan Batı anlayışı ile sentezlediği bir sanat tarzıdır. Bu tarz, özgür düşünce tarzına yasal, bağımlılığı kabul etmeyen, onurlu ve hümanist bir oluşumdur.

Aslında bu dönem ve dönemin sanatsal anlayışı gerçek anlamda Türk Rönesansı olarak adlandırılabilir nitelikte bir “Yeniden Doğuş” öyküsüdür (Giritli, 1992: 67). Bu hareketin sonuçları ise; yeni, çağdaş, bir ulus devlet oluşturma ve toplumun yaşam anlayışını değiştirmek olmuştur. Bu değişimin temelinde milliyetçilik, lâiklik ve halkçılık anlayışı en güçlü haliyle bulunmaktadır. Devrim niteliğindeki bu devrim, özellikle ulusçuluk ve lâiklik ilkeleri ile halkın düşünce tarzını şekillendirerek, dogmadan kurtularak, kadercilik anlayışı yok etmeye yöneliktir. Özellikle eğitim alanındaki devrim niteliğindeki atılımları, Türk halkının çağdaşlaşma yolunda ilerlemesini sağlamıştır (Kili, 2003: 135).

Atatürk yazılı kaynakları okuyan ve edindiği bilgileri akıl süzgecinden geçirerek uygulamaya koyan bir liderdir. “Tarih tekerrürden ibarettir” deyiminin bilincine varmıştır. Sadece kendi deneyimlerinden dersler çıkarmakla kalmamış, üstün zekâlı bir insan olarak, başkalarının deneyimlerinden de yararlanmayı becerebilen az sayıdaki bilgeler arasında yerini almıştır. Atamızın düşünce ve eylemlerinde, Fransız Devrimi’nin büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. “...Onun düşüncelerinde ve gerçekleştirdiği Türk Devrimi’nin temellerinde, bir Descartes akılcılığının (rasyonalizm) ve bir Aguste Comte olguculuğunun (pozitivizm) izleri görülmektedir. Özgürlük anlayışının temelinde ise, doğal haklar kavramına dayanan Jean Jacques Rousseau bulunmaktadır...” (Turan, 1989: 11).

Atatürk’ün; “Benim manevî mirasım bilgi ve akıldır. Zaman hızla dönüyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek yargılar getirdiğini ileri sürmek, aklın ve bilimin gelişmesini yadsımak olur,” sözleri tam bir pozitivist felsefenin yansımasıdır (Kocatürk, 1984: 342). Atatürk’ün bilim ve sanat konusundaki duyarlılığı; “Dünyada her şey için, medeniyet (uygarlık) için, muvaffakiyet (başarı) için, en hakiki (gerçek) mürşit (yol gösterici-aydınlatıcı), ilimdir, fendir,” sözü ile kanıtlanmakta-

dır (Kongar, 1981: 51).

Atatürk’ün dinamik düşünce tarzı, siyasal çalışmalarından çok, çağdaş uygarlık yönünde toplumun düşünce tarzını değiştirmek için aynı anda birçok dalda yenilikleri istikrarlı bir şekilde hayata geçirmek olmuştur. Bu yolda öncelikle yurdu işgalden kurtarmış ve bağımsız bir ulus oluşturmuştur. Laik sistemi kurarak toplumsal vicdan özgürlüğünün yolunu açmıştır. Tüm bunları gerçekleştirirken eğitime büyük önem vermiş, gelecekte ülkeyi emanet edeceği nesillerin düşünce devrimini gerçekleştirmiştir. Eğitim denildiğinde ise; Türk dilinin bağımsız olmasını sağlamıştır. Sonuçta onun en önemli arzusu; köklerinden kopmamış bir ulusu çağdaşlaştırmak olmuştur (Akarsu, 1991: 8).

Atatürk Devrimi’nin iki önemli yönü vardır: Çağdaş toplumu oluşturabilmek için kurumsal yapıyı sağlam bir şekilde kurmak ve işlerliğini sağlamak; toplumsal değişim için ekonomik kalkınmayı sağlayacak alt yapıyı oluşturmak. Kısa bir zaman diliminde her iki değişimi de başarı ile halkıyla el ele vererek gerçekleştirmiştir (Kili, 2003: 136).

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün ağır koşulları, geri kalmışlık ve maddi imkânsızlıklarına rağmen; Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti sayesinde; var olan müzik ve resim sanatlarında az sayıdaki sanatçılara destek olunmuş, yeni sanatçılar yetiştirmek üzere büyük emek verilmiştir. Bu sanatçılar arasında Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin, Necil Kazım Akses, Namık İsmail, Cemal Tollu, Sedat Eldem, Seyfi Arkan, Zühtü Müridoğlu, Eşref Üren, Bedri Rahmi Eyüboğlu o dönemde Batı’ya eğitime gönderilen sanatçılar bulunmaktadır (Mutlu, 1984: 76).

Atatürk ve Müzik Sanatı

Atatürk sadece sanatın bir dalıyla değil, hemen hemen tüm dallarıyla ilgilenmiş ve alanlarında

Resim 1. Ahmet Adnan Saygun (upload.wikimedia.org)

gelecek vadeden sanatçı adayları öne çıkarılmıştır. Örneğin müzik alanında Adnan Saygun bu adaylardan biridir.

Ulu Önder Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası kabul görmesinin ve dünya devletleri arasında saygın yerini almasının ön koşulu olarak, çağdaş sanat anlayışını algılaması gerektiğini görebilmiş bir liderdir. Bu bağlamda Cumhuriyet devrimlerinin ve çağdaş Türk toplumunun tanıtılması amacıyla, Ahmet Adnan Saygun tarafından bestelenen "Özsoy Destanı Operası"nın temsilinin gerçekleştirilmesini "bir inkılâp hareketi" olarak nitelendirmiştir. Bununla beraber Batı ile Doğu motiflerinin Türk sentezi ile yorumlandığı Özsoy Operası, "...Batı ile Doğu arasında coğrafi bir köprü olmaktan öte, Türkiye Cumhuri-

yeti devletinin yeni kişiliğinin ve kimliğinin de sergilendiği bir başkaldırı eseri olmuş ve ulusal operamızın bir başlangıç eseri olarak Türk müzik tarihindeki saygın yerini almıştır..." (Tunçdemir; 2015: 737)

Büyük Önderimizin müzik alanındaki devriminde hedefi, ulusal Türk ezgilerinin öne çıkarılması ve evrensel müzikte çağdaş dinletiler arasına girmesidir. Bu yüzden yurt dışına göndererek eğitim alan müzisyenlerin, Anadolu seyahatlerine çıkarak derlemeler yapmalarını sağlamak ilk çalışmalarından biri olmuştur. (Uçan, 1992: 66).

Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli bestecilerinden Ahmet Adnan Saygun; 7 Eylül 1907'de İzmir'de doğmuştur. Dönemin müzik eğitmeni

ve etnomüzikoloğu olarak anılmıştır. Çok sesli müzik kültürümüzün başat sanatçısı Saygun; "... Sanat her zaman, kökü içinden çıktığı toprağa bağlı kaldıkça gelişmiştir. Sanat kökünden ayrılınca ölür... Çoksesliliği, müziğe tabiat ve fizik kanunları getirmiştir. Halk musikisinde, ilkel olarak çoksesliliği ve armoniyi benimseyen bir arayış sezilir... Edebiyatımız nasıl bir değişime girmişse, musikimiz için de değişme kaçınılmaz olmuştur..." diye düşüncelerini ve görüşlerini dile getirmiştir. (Mimaroğlu, 1987: 147).

Türk müzik tarihinde "Türk Beşleri" olarak anılan gurubun bir üyesi olan Saygun, sanatçılara destek vermek, onları onurlandırmak üzere hazırlanan "Devlet Sanatçısı" unvanı verilen ilk sanatçı olmuştur. "Türk Beşleri" grubunda, Ulvi Cemal Erkin, Cemal Reşit Rey, Hasan Ferit Alnar ve Necil Kazım Akses bulunmaktadır.

Adnan Saygun 1925 yılında Fransızca "La Grande Encyclopedie"den, müzik ile ilgili makaleleri tercüme ederek "Musiki Lügati" isimli kitabın ya-

Resim 2. (upload.wikimedia.org)

zarıdır. Müzik öğretmenliği yaparken 1928 yılında, devletin yetenekli müzisyenler için açtığı sınavı kazanarak Paris'te eğitim bursu aldı ve burada eğitimi devam ederken Opus 1 Numaralı Divertissement adlı opera eserini besteledi. Bu eserle 1931 yılında ödül kazandı ve eser Avrupada birçok şehirde seslendirildi. Böylece ata'mızın arzu ettiği ve ulaşmak için büyük çaba harcadığı hedef yani uluslararası kabul görme hedefine bir anlamda ulaşılmış oldu. Eser, Cemal Reşit Rey'in Paris'te seslendirilen "Anadolu Türküleri" (1927), "Bebek Efsanesi" (1928) ve "Türk Manzaraları" (1928) adlı eserlerinden sonra, yurt dışında icra edilen dördüncü Türk Orkestra eseri olmuştur.

İlerleyen zaman diliminde, öncelikle "Türk Beşleri" ve onların yetiştirdikleri sanatçılar dünya müzik kültürü içindeki yerlerini almışlar ve birçok ülkede eserler icra edilmeye devam etmiştir. Günümüzde de Atamızın açtığı yolda, çağdaş sanatçılarımız prömiyerlerini yapmakta ve tüm dünya müzik kültürü içinde övgüyle anılmaktadırlar. Bu sanatçılar arasındaki Fazıl Say, birçok ülke tarafından kabul gören ve övgüye layık olan çağdaş bir klasik müzik bestekârı piyanistimizdir.

Atatürk ve Resim Sanatı

Cumhuriyet Dönemi Ressamları arasında en önemli sanatçılarımızdan olan İbrahim Çallı (1882-1960), 1910 yılında Maarif Vekâleti'nin verdiği burs ile Fransa'ya eğitime gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yurda dönerek Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'nin kurucusu olan Osman Hamdi Bey'in asistanlığını yapan Çallı'nın öğrencilerinin arasında Bedri Rahmi Eyüboğlu da bulunmaktadır. Çallı ve onun döneminin ressamı Türk Resim Sanatı Tarihi içinde, Meşrutiyet'ten önceki geleneksel anlayışı benimsemiş kuşak ile Cumhuriyet Dönemi resim sanatı anlayışına sahip ressamlar arasında köprü görevi görmüşlerdir. Bu kuşağın önemli temsilcileri arasında Hikmet Onat, Avni Lifij, Feyhaman

Duran, Namık İsmail, Mehmet Ruhi gibi ressamlar bulunmaktadır. Dönem sanatçıları Batı Resim sanatında figürün ne kadar önemli yer tuttuğunun farkında olan ressamlar olduklarından; figür, natürmort ve peyzaj çalışmalarına alışılmışın dışında farklı yorumlar getirmişlerdir. Yurt dışında eğitim gören bu kuşak ressamı duygunun ön plana alındığı ve daha özgür bir anlayış içinde eserler vererek; Türk Resim Sanatı'na yeni ve farklı bir bakış açısı sunmuşlardır (Altınölçek, 1994: 1-2).

Resim sanatının bir başka açılımı da karikatür çalışmalarındadır. Cumhuriyet Dönemi'nde yayınlanmakta olan dergilerde başarılı karikatür sanatçıların karikatürleri yer almıştır. Bu döneme yönelik olarak sanatçılara verilen özgürlük dikkat çekicidir. Konservatif Osmanlı sanatından sonra Cumhuriyet Dönemi'nde sanatçılar özgürce ve tam bir Batılı anlayışla dekolte giysileri ile kadınları çizmekten çekinmemiş, karikatür altlarında eleştirilerini sansürsüz bir şekilde dile getirebilmişlerdir. Yayınlanan karikatürlerde siyasi figürlerin dikkat çekici yönleri abartılı bir şekilde yansıtılmış olmasına rağmen, sanatçı yapısından ötürü sorgulanmamıştır.

Atatürk ve Heykel Sanatı

Heykel sanatı, henüz sanat niteliğini almadığı dönemlerde yani insanlık tarihinde figürinlerle başlamıştır. Özellikle amulet (muska) niteliğinde figürinler ve daha sonraları tanrılara adanmış figürinler, günümüzde müzelerde sergilenmektedir.

Asırlar boyu gerçekleştirilen bu sanat, Türkiye'de 1883 yılında kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nden mezun olan İlhan Özsoy, İsa Behzat, Mahir Tomruk, Nijat Sirel gibi sanatçılarla başlamıştır. Yurt dışına eğitim bursları ile gönderilen gençler, eğitimlerini tamamladıktan sonra yurda dönmüş ve çağdaş anlayışla heykel sanatı eğitimi vermişlerdir. 20. yüzyılda endüstrinin gelişimi ile plastik sanatlarda form anlayışı farklılaşır. Yıllar-

ca Natüralist ve Gerçekçi anlayışla verilen eserler, deformasyon ağırlıklı veya geometrik soyutlama yöntemleriyle gerçekleştirilmeye başlandı. Ancak 1950'li yıllarda Akademi'de eğitim veren heykel sanatçıları aldıkları eğitimin etkisiyle doğa ve gerçeklik olgusundan tamamen ayrılmamış olmakla birlikte Batı modernist bakışını heykel çalışmalarına yansıtmışlardır (Yağcı, 2019: 1049).

Atatürk ve Tiyatro Sanatı

Cumhuriyet Dönemi öncesinde 1914 yılında İstanbul Belediye Başkanı Cemil Topuzlu Dönemi'nde Türkiye'de Batılı anlamda müzik ve tiyatrodaki gerçekleştirilen reformlar kapsamında; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulmuş olan Darül Bedayi-i Osmani, 1934 yılında İstanbul Şehir Tiyatroları adı altında çalışmalarına başlamıştır. Muhsin Ertuğrul yönetiminde çalışmalarına başlayan sanatçılar, günümüz sanatçılarının hocaları niteliğindedir.

İstanbul'dan sonra Ankara'da Devlet Konservatuvarı açılması ile güçlenen tiyatro sanatının en önemli işlevi Cumhuriyet ilkelerini ve birliğin gücünü halka aktarmak olmuştur. Geleneksel tiyatro bilindiği üzere; "Karagöz-Hacivat ve Orta Oyunu"dur. Çağdaş tiyatro geleneğinden kopmadan, epik tiyatro ve absürd tiyatro türlerinden de yararlanarak yeni eserler üretmeye başlamıştır. Metin yazarlarının hedefi, Büyük Atatürk'ün çizdiği yoldan ilerlemek ve halkı düşünmeye yöneltmek olmuştur. Bu dönemin ünlü eserleri; Halit Fahri Ozansoy, Vedat Nedim Tör, Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet Ran tarafından kaleme alınmış ve klasik niteliği kazanmış eserlerdir. Dolayısıyla bu dönemde tiyatronun siyasi, ekonomik ve düşünsel hareketlere bağlı gelişim göstermiştir. 1927 tarihinde Darül Bedayi-i Osmani'nin yönetiminde görevlendirilen Muhsin Ertuğrul, yerli yazarları eser vermeye ikna etmiş onları cesaretlendirmiştir. Üstelik bu yazarlar sadece eserler vermek ile kalmamış, batı tiyatrosunun önemli eserlerini tercüme edip, topluma sunmuşlar ve

günümüz çağdaş tiyatrosunun temellerini atmışlardır.

1930 yılında Halkevleri önemli bir atak yaparak, tiyatro gösterileri hazırlayıp, halka sunarak, eğitime ve kültürün yaygınlaşmasına büyük katkıda bulunurlar. Bu dönemde açılan yeni tiyatro binaları, kurulan yeni tiyatro toplulukları, yetiştirilen yeni oyuncular Türk tiyatrosunun alt yapısını hazırlarken; gazete ve dergilerde yazılmaya başlayan eleştiriler tiyatroya büyük katkılarda bulunmuştur. İlk dönemde verilen eserler, tarihsel kökenleri, efsaneleri kapsar iken; ilerleyen zaman içinde millet olmanın ana koşulu olan toplumsal olayları da ele alarak, halkın değer yargıları konusunda değişimin gerekliliğini vurgulamaya başlamışlardır. Hedef halkı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına düşünsel olarak hazırlamaktır (Buttanrı, 2006: 203).

Türk tiyatrosunu destekleyen, güçlendiren ve kurumsallaşmasını sağlayan önemli adımlar arasında; 1934 yılında Ankara'da Musiki ve Temsil Akademisi'nin kurulması, 1936 yılında Devlet Konservatuvarı Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılması; 1940 yılında Ankara Konservatuvarı yasasının hazırlanması ve aynı yılda Köy Enstitüleri'nin açılması bulunmaktadır. Özellikle Köy Enstitüleri, sanatın ve bilimsel bilginin ülke sathında en uzak noktalarda yaşayan gençlere ulaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Dönemi'nde tiyatro gösterilerinin izlenmesi elitlere özgü bir aktivite iken; Cumhuriyet Dönemi'nde güldürürken düşündürdüren, eğiten vazgeçilemez bir kültür unsuru olmuştur. Bu konuda yine; Atamızın oldukça yoğun yaşam temposuna rağmen, Darülbeydi ve Halkevleri'nin tiyatro gösterilerinde yer alarak sanatçıları desteklemesi, onurlandırması, görüşlerini bildirmesi tiyatro sanatının ilerlemesi konusunda çok önemli adımlara neden olmuştur. Bu atımlardan biri, yeni sanatçıların yetiştirilebilmesi için okullar açılması önerisidir. 1940'lı yıllarda Devlet Konservatuvarı ilk mezunlarını vermiş, yeni sanatçıları yetiştirilmiş, şehir tiyatroları geliştirilmiş,

özel tiyatrolar Anadolu turnelerine çıkmış, çocuk tiyatroları kurulmuştur. Büyük Devlet Adamı Atatürk'ün engin görüşleri sayesinde tiyatronun önemli ve halkın eğitimi konusunda çok ciddi bir sanat dalı olduğu bilincine varılmıştır (Buttanrı, 2006: 204).

Atatürk ve Bale Sanatı

Henüz konuşmaya yetkin olmayan İnsanlık tarihi ile başlayan dans olgusu, 16. yüzyıldan günümüze ulaşan, başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde gelişim gösteren bir sahne sanatına; Bale adıyla dönüşmüştür. Bale Türkiye'de Avrupadan iki yüz yıl sonra varlık göstermiştir. Bale dram sanatının müzik ve dans eşliğinde sunumudur. Bale ilk olarak Rönesans İtalyası, Ortaçağ Rönesans tiyatrosu gösterilerindeki dans adımları ile başlamış, daha sonraki tarihlerde bağımsız "Bale Sanatı"na dönüşmüştür (Özhancı, 2019: 197-198).

Medici ailesi, İtalya tarihinin sanatsal hamisidir. Aslında banker olan baba Medici, özellikle resim ve heykel sanatını İtalya'da maddi ve manevi olarak desteklemiş bir sanatsever kişiliktir. Böylesi bir sanat ve sanatçı ortamında gelişimini sürdüren kızı Caterina de Medici, Fransa kralı ile evlendikten sonra, sanatsal görüş ve kültüre yastı bilgi birikimini Fransa'ya taşımıştır. Diğer sanat dallarıyla ilgilenmesinin yanı sıra, bale sanatında da girişimlerde bulunan de Medici; 1581 yılında "Beaujeyeux" adlı "Ballet Comique de la Reine" tarafından sahnelenen gösteri ile Fransa'da gündeme gelmesini sağlamıştır. Daha sonraki tarihlerde, kendisi de yetenekli bir dansçı olan Kral XIX. Louis Dönemi'nde bale popülerleşmiş ve artık eğitilmiş profesyonel dansçılar tarafından icra edilmeye başlanmıştır. 18. Yüzyılda bale sanatı, artık yetkinliğini ispatlayarak opera sanatından soyutlanıp, bağımsız bir sanat dalı haline dönüşmüştür (Özhancı, 2019: 199).

Bale sanatının Türkiye'deki serüveni, 1924 yılında Saray Orkestrası'nın Ankara'ya gönderilerek

günümüz Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası adını almasıyla başlamıştır. İlk bale okulu 1948 yılında İstanbul'da kurulmuş, 1950 yılında Ankara'ya taşınmış ve Devlet Konservatuvarı'na bağlanmıştır. Ankara Devlet Konservatuvarı Bale Bölümü ilk gösterisini 1950 yılında gerçekleştirmiş ve Ulvi Cemal Erkin'in bestelediği müzik üzerine John Newton'un koreografisini yaptığı "Astoral Suit" ile "Keloğlan" baleleri sunulmuştur. 1970 yılına gelindiğinde İstanbul ve Ankara operaları, Devlet Opera ve Balesi olarak iki ayrı kurum haline getirilmiştir. Böylece 1982 yılında İzmir, 1990 yılında Mersin ve 1999 yılında Antalya Devlet Opera ve Baleleri kurulmuştur. (Özhancı, 2019: 202)

Cumhuriyet döneminin toplum üzerindeki olumlu etkileri, özgürlükçü düşünce ve yaşam sistemi, Türk halkını çok etkilemiştir. Dışavurumsal olarak, insanlar sosyalleşmişler ve toplum içerisinde farklı organizasyonlar ile Büyük Atatürk'ün de teşriyiyle danslı toplantılara katılmışlardır. Dans etme özgürlüğü, ev ortamlarında da yansısını bulmuş ve çiftler profesyonel dansçılardan dersler almışlardır. Bu olgu, dans kurslarını yoğunlaştırmış ve bu yenilik gazeteciler için magazinsel haberleri oluşturmuştur. Sonuç olarak, Rönesans İtalyasından itibaren yapılmakta olan müzikli partiler ve toplantılar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının da gündemine girmiştir.

SONUÇ

Türklerin kadim tarihlerine yastı olarak çok önemli sanatsal mirasları vardır. Köklü eğitimi, vizyoner ve proaktif yapısı sayesinde Atatürk, dünya sanatını da irdelemiş ve Türkiye Cumhuriyeti sanatçılarının geleneksel kalıpların dışında, milli sanatlarından kopmadan çağdaş bakış açısıyla Türk sanatını icra etmelerini arzu etmiştir. Kısıtlı devlet olanaklarına rağmen sanat dallarında umut vadeden gençleri, Batı eğitimiyle donatarak hedefine ulaşmış bulunmaktadır.

Sanatın pek çok alanından tüm sanatçılar dogmalardan arınmış ve eserlerini vücuda getirmiş-

lerdir. Atamızın “...Türk Ulusu zekidir. Türk Ulu- su çalışkandır,” sözünden esinlenerek uluslararası boyutta imzalarını miras bırakmışlardır. Bu başarıları ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödülle- nerek taçlandırılmışlardır.

Cumhuriyet Dönemi sanatçıları Gazi Mustafa Kemal Atatürk sayesinde, sanatlarını icra etmeleri açısından özgür bırakılmışlardır. Günümüzde o dönem sanatçılarının eğitiminden geçmiş, onla- rın sanat eserine bakış açısını içselleştirmiş çok

kıymetli sanatçılarımız olmasına rağmen; Türkiye Cumhuriyeti Sanatçılarının büyük çoğunluğunun en büyük problemi özgür olamadıklarını düşün- meleridir. Sanat, düşünsel baskı altında icra edi- lemez.

Büyük Önderimize Sonsuz Sevgi ve Saygıları- mızla. Ne Mutlu Biz Sanatçılara...

Ne Mutlu Türk'üm Diyene!

Kaynakça

- Akarsu, B. (1991). Atatürk Devrimi ve Yorumları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altınölçek, S. (1994). İbrahim Çallı, Türk Resim Sanatı içindeki Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi Ana- bilim Dalı, İstanbul.
- Buttanrı, M. (2006). Türk Edebiyatında Tiyatro: Cumhuriyet Devri, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 4(8).
- Evcin, E. (2011). Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı. Atatürk Yolu Dergisi, (47).
- Kili S. (2003). Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kocatürk, U. (1984). Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.
- Kongar, E. (1981). Atatürk ve Devrim Kuramları. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mimaroglu, İ. (1987). Müzik Tarihi, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Mutlu, A. (1984). Atatürk Devri Başlarında Bir Türk Ressam Hanım, İstanbul: DGSA Yayınları.
- Özfiat, M. (1994). Atatürk'ün Sanat Anlayışı ve Türk Sanatçısından Bekledikleri. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı. İstanbul.
- Özhancı, E. (2019). Türkiye'de Opera, Bale, Devlet Opera ve Balesinin Evrimselliği. Atatürk Üniversi- tesi Güzel Sanat Enstitüsü Dergisi, (23), 197-203.
- Tunçdemir, İ. (2015). “Cumhuriyet'in Kurulmasından Sonra Bestelenen İlk Türk Operası: Özsoy Des- tani”. İcanas uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, (2), Ankara.
- Turan, Ş. (1989). Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Uçan, A. (1992). Atatürk ve Türk Müzik İnkılabı, Atatürk Haftası Armağanı. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yağcı, N. (2019). Cumhuriyet Sonrası Türk Heykel Sanatı Eğitimini Etkileyen Faktörler ve Heykel Eği- timinde Soyutlama. İdil Dergisi, (60), 1049-1062.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA SAĞLIK POLİTİKALARI VE TIP EĞİTİMİ

Enver DURAN¹, Mustafa Cem UZAL², Himmet ŞİRİN³

¹Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Etiği Ana Bilim Dalı, enverduran@arel.edu.tr, ORCID:0000-0001-9479-8102

²Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Radyasyon Onkolojisi Ana Bilim Dalı, mustafauzal@arel.edu.tr, ORCID:0000-0002-5227-6960

³Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İmmünoloji Ana Bilim Dalı, himmetsirin@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8072-2705

Giriş

Orta Asya'dan günümüze tıp eğitimi öncelikle ordunun ihtiyaçları için planlanmış olsa da II. Mahmut döneminde 14 Mart 1827'de açılan Tıphane-i Amire ülkemizde modern anlamda eğitim veren ilk tıp okulu olarak kabul edilmektedir. Viyana'daki Josefinum Askeri Tıp Fakültesi örnek alınarak eğitim programı yeniden düzenlenmiş ve 17 Şubat 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını almıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

Tanzimatla birlikte 1841 yılında okula azınlıklar alınmaya başlamıştır. Okulun Fransızca olan diline Türk ve Müslüman öğrencilerin uyum sağlamakta zorlanması üzerine 1867 yılında Askeri Tıbbiye'nin bir odasında Türkçe eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmış, 1870 yılında da Askeri Tıbbiye'de de eğitim dili Türkçe olarak kabul edilmiştir. Eğitim dilinin Türkçeleşmesi ile birlikte okuldan mezun olan hekim sayısı artmaya başlamıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

Bu süreçte 1845 yılında Haydarpaşa Asker Hastanesi ve Bezm-i Âlem Gureba-i Müslimin Hastanesi, 1847 yılında Bahriye Merkez Hastanesi, 1862 yılında Zeynep Kamil Hastanesi kurularak sivil ve askeri sağlık hizmetleri verilmiştir. Cumhuriyete kadar olan süreçte de 1899 yılında Şişli Etfal Hastanesi ve 1910 yılında da Cerrahpaşa Hastanesi kurulmuştur (Aydın E. , 2021).

Tıbbiye bünyesinde 1887'de Daülkelp Tedavihanesi (Kuduz Müessesesi), 1892'de Telkikhane (Çiçek Aşısı Enstitüsü) kurulmuştur (Aydın E. , 2021).

Cumhuriyet dönemi itibariyle Türk Tıbbı'nın gelişmesine büyük katkı sağlayacak kadroları yetiştirecek olan Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi ile Gülhane Seririyat Hasta-

Resim 1. GATA (ia

nesi 1898 yılında Gülhane Rüştüyesi'nde açılmıştır. Modern tıp mektebi için yeni bir bina arayışı üzerine Haydarpaşa'da bugünkü Sağlık Bilimleri Üniversitesi'nin bulunduğu binada 1903 yılında açılmış ve tıp eğitimi 1903-1904 eğitim-öğretim yılında bu binaya taşınmıştır. Meşrutiyetten sonra sivil ve askeri tıp okulları birleştirilmiş, Osmanlı'nın ilk Tıp Fakültesi olan Darülfünunu Osmanî Tıp Fakültesi ismiyle 1909-1910 yılında eğitim öğretime başlamıştır. Bu okul Birinci Dünya Savaşı sırasında olağanüstü gayret göstermiş, seferberliğin ilan edilmesi ile 1915 yılında tıp fakültesi öğrencilerinin hepsi Çanakkale'de şehit oldukları için okul o sene mezun verememiştir (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

Okul 1922 yılında ilk kız öğrencilerini almış, bu öğrenciler 1927 yılında mezun olmuşlardır. Haziran 1923'te Safiye Ali Türkiye'nin ilk

sbh.tmgrup.com.tr)

kadın doktoru olarak icazetnamesini almış, Amerikan Koleji bünyesinde açılan Kız Tıp Okulu'nda Jinekoloji ve Obstetrik dersleri vererek ilk kadın Öğretim Üyesi olmuştur (Konya, 2018).

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sağlık politikalarının temeli uzun yıllar Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili olan Dr. Refik Saydam tarafından 1925 yılında atılmıştır. Refik Saydam'ın çalışma programında:

- Devletin Sağlık Teşkilâtını islah etmek,
- Fazla sayıda doktor yetiştirmek,
- Numune hastaneleri açmak,
- Ebe ve köy sağlık memurları yetiştirmek,

- Doğum ve çocuk bakımevleri ile
- Verem sanatoryumları açmak,
- Sıtma, trahom, frengi ve diğer hastalıklarla mücadele,
- Sağlık teşkilâtını köylere kadar götürmek,
- Sağlık ve sosyal yardımla ilgili kanunlar yapmak,
- “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi”ni kurmak,
- “Hıfzıssıhha Mektebi”nin açılması gibi Cumhuriyetimizin 100. yılında bile hala devinim halinde olan planlar bulunmuştur.

“Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı” 1946 yılında 9. Milli Tıp Kongresi'nde onaylanmış, kanun tasarısı haline getirilmiş ancak kanunlaşmamıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021). Plan kanunlaşmasa da içerik bakımından sağlık yapılanmasında yol gösterici olmuştur. Bu plana göre:

-Köylere sağlık hizmeti verilmesi amacıyla 40 köy için 10 yataklı bir sağlık merkezi kurularak koruyucu sağlık hizmetleri ile tedavi edici hekimlik uygulamalarının birlikte verilmesi; merkezlere iki hekim, bir sağlık memuru, bir ebe ve bir ziyaretçi hemşire ile on köre bir ebe ve sağlık memuru atanması,

-Ülkenin 7 sağlık bölgesine ayrılarak her bölgeye kurulan tıp fakültesi ile birlikte hekim ve diğer sağlık personeli sayısının artırılması düşünülmüştür.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı bünyesinde 1947 yılında Biyolojik Kontrol Laboratuvarı kurularak ülkemizdeki ilk tüberküloz aşısı 1948 yılında üretilmeye başlanmış-

tır. 1950’li yıllarda anne ve bebek ölümlerini önlemek amacıyla Sağlık Bakanlığı bünyesinde Ana Çocuk Sağlığı Müdürlüğü kurulmuş, çocuk ölümleri ve enfeksiyon hastalıklarının önlenmesine yönelik sağlık politikaları üretilmiştir (Aydın E. , 2021).

1946 yılında kurulan İşçi Sigortaları İdaresi’nce (Sosyal Sigortalar Kurumu) 1952 yılından itibaren işçiler için hastaneler açılmaya başlanmıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

Sağlık Bakanlığı 1954 yılında SSK, MSB ve üniversite hastaneleri hariç kamuya ait hastaneleri kendi bünyesinde birleştirmiştir (Ak, 2022).

Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etütler, Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı’nın devamı niteliğinde olarak 1954 yılında açıklanmış, bu plan ülkemiz sağlık planlamasının ve organizasyonunun temelini oluşturmuştur. Bu programa göre 16 sağlık bölgesi yapılması öngörülmüştür (Aydın E. , 2021).

Ülkemizde 1938-1960 yılları arasında sağlıkla ilgili yapılan çalışmalar sonucunda:

-Hastane ve sağlık merkezlerinin sayısı artırılarak yatak sayısı artırılmış

-Yeni okullar açılarak hekim, hemşire ve ebe sayılarında yüzde 100’den fazla artış sağlanmış

-Çocuk hastaneleri, doğumevleri ve verem hastaneleri açılarak anne ve bebek ölüm hızında önemi düşüşler olmuş ve vereme bağlı ölüm hızı yarı yarıya azalmıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

1953 yılında “Türk Tabipler Birliği Kanunu” kabul edilmiş (Türk Tabipler Birliği Kanunu, 1953), 1960 yılında bu kanuna istinaden “Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi” Resmi Gazete’de

yayınlanmıştır (Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi, 1960).

1960 sonrasında 1961 yılında kabul edilen Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki 224 sayılı Kanun ile birlikte 1962 yılında kabul edilen Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda 1963 yılında Muş ilinde sosyal sağlık hizmetleri uygulanmasına başlanmış, 1883’te ülke geneline yayılmıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

1965 yılında 554 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile birlikte nüfusu artırıcı politikadan nüfus artış hızını sınırlayıcı politikalara geçilmiştir (Aydın E. , 2021).

1960 -1980 yılları arasında Genel Sağlık Sigortası ile ilgili çalışmalar olmuş fakat sonuçsuz kalmıştır (Ak, 2022).

1978’de kamu personeli olan hekimlerin muayenehane açması yasaklanmış, ülke 16 bölgeye ayrılarak sağlık personeli ihtiyaç duyulan bölgelerde görev alması için özendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yasa 1980 yılında yürürlükten kaldırılmıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

1980 yılından sonraki sağlık politikaları neo-liberal akımından etkilenmiş, 1961 yılında çıkarılan 224 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak 1987 yılında Sağlık Temel Kanunu çıkarılmıştır. Buna göre Sağlık Teşkilatı’nın kendi kendini finanse etmesi beklenmiştir. 1982 anayasasına göre “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermelerini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir” ifadesi ile vatandaşların

sağlığının ve sosyal güvenlik haklarının devlet güvencesinde olduğu ifade etmeye çalışmıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1990'lı yıllarda Sağlık Bakanlığı ile ortak olarak "Sağlık Sektörü Master Plan Etüt Çalışması" yapılarak sağlık reformları çalışmalarına başlanmıştır. Buna göre genel sağlık sigortasının kurulması, birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimliği çerçevesinde genişletilmesi, hastanelerin özerk sağlık işletmelerine dönüştürülmesi, Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik veren sağlık hizmetlerinin planlayıp denetleyen bir yapıya kavuşturulması planlanmıştır. 1992 yılında 3816 sayılı kanunla dar gelirli vatandaşların sağlık hizmeti alabilmesi için yeşil kart uygulaması başlatılmıştır. Bu şekilde belirlenen hedeflerden sadece GSS kısmen sağlanmaya çalışılmış, diğer hedeflerle ilgili çalışmalar sonuçsuz kalmıştır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021) (Başer & Şahin, 2017).

1998 yılında "Hasta Hakları Yönetmeliği" Resmî Gazete'de yayınlanmış (Hasta Hakları Yönetmeliği, 1998), sonrasında yapılan düzenlemelerle mevzuattaki son haline kavuşmuştur.

2002 sonlarında 58. Hükümetin Acil Eylem Planı'nda Herkese Sağlık başlığı altında sağlık alanında çeşitli hedefler belirlenmiş (T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP), 2003), 2003 yılı başlarında hazırlanan Sağlıkta Dönüşüm Programı Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur (Akdağ, 2003). Buna göre 90'lı yıllarda yapılmak istenen ancak bir türlü hayata geçirilemeyen Aile Hekimliği Sisteminin kurulması, Genel Sağlık Sigortası'nın kurulması, hastanelerin özerklik kazanması, Sağlık Bakanlığının koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik veren sağlık hizmetlerini planlayıp denetleyen bir yapıya kavuşturulması

gibi çalışmaları da içine alan aşağıdaki hedefler konulmuştur:

- 1- Sağlık Bakanlığının planlama ve denetlemeden sorumlu olması,
- 2- Tüm Sosyal Güvenlik Kurumları'nın (Emekli Sandığı, SSK, Bağ-kur) SGK çatısı altında birleştirilerek Genel Sağlık Sigortası Sistemi'nin kurulması,
- 3- Sağlık hizmet sunumunun yeniden yapılandırılarak genişletilmesi,
 - a) Birinci basamak sağlık hizmetlerinin Aile Hekimliği üzerinden verilmesi,
 - b) Etkili, kademeli sevk zinciri sağlanması,
 - c) Hastanelerin idari ve mali özerkliğe kavuşturulması,
- 4- Bilgi ve beceri ile donanmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü sağlanması,
- 5- Sistemi destekleyecek eğitim ve bilim kurumları oluşturulması,
- 6- Kalite ve akreditasyon sistemleri kurularak nitelikli sağlık hizmet sunumunun sağlanması,
- 7- Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanmanın sağlanması,
- 8- Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi kurulması (Aydın, Buzgan, Demirel, & Gündüz, 2009).

Bu hedeflerden ilk olarak 2004 yılında Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun ile pilot aile hekimliği uygulaması Düce'de başlamış, 11.10.2011 tarihli ve 663 sayılı KHK'nın 58 inci maddesi ile Aile Hekimliği Kanunu olarak değiştirilip tüm ülkede yaygın hale getirilmiştir (5258 Sayılı Kanun, 2004)

Resim 2. (www.goethe.de)

(KHK/663, 2011) (Yayın & Alper, 2023).

2003 yılında Resmî Gazete’de yayınlanan 4947 sayılı “Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilâtı Kanunu” ile Sosyal Güvenlik Kurumları arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı, genel bütçeye dahil Sosyal Güvenlik Kurumu kurulmuştur. 2006 yılında 5502 sayılı “Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu” ile Genel Sağlık Sigortası Müdürlüğü kurulmuş, ardından çıkartılan 5510 sayılı “Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu” ile Genel Sağlık Sigortası hükümleri belirlenmiş. 1 Ocak 2012 tarihinde geçişin tamamlanması kanun ile hüküm altına alınmıştır (4947 Sayılı Kanun, 2003) (5502 Sayılı Kanun, 2006) (5510 Sayılı Kanun, 2006).

Hizmet sunumu sonrasında meydana gelebilecek zararlara karşı 2004 yılı eylül ayında Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Sigortacılık Genel Müdürlüğü tarafından kurulan “Mesleki Sorumluluk Sigortaları İhtisas Komitesi”nin çalışmaları sonucu 2006 yılında Resmî Gazete’de “Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları” tebliğ edilmiştir. Bu karara aynı yıl eylül ayında yayınlanan “Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları Hekim Mesleki Sorumluluk Sigortası Klozu” ile sağlık ile ilgili kısım eklenmiştir. Mesleklerini icra eden tabip ve diş tabiplerinin tıbbi kötü uygulamalarına ilişkin sigortalılık esasları 2010 yılı temmuz ayında yayınlanan tebliğ ile birlikte yürürlüğe girmiştir (TTB Tarafından Tabip Odalarına Yollanan Genelge, 2005) (Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları Hekim Mesleki

Sorumluluk Sigortası Klozu, 2006) (Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları, 2006) (2010/1 No'lu Tebliğ, 2010).

Tam Gün Yasası olarak da bilinen “Üniversite ve Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışmasına ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 30 Ocak 2010 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmış, buna göre kamudaki hekimlerin serbest meslek icrası (muayenehanecilik) kaldırılmıştır. Ayrıca hekim ve diğer sağlık personeline temel maaşın yanında performansa dayalı ek ödeme sistemi getirilmiştir. Aynı zamanda bu kanun ile 1219 sayılı Kanun olan “Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun” ununa eklenen Ek Madde 12 ile birlikte kamu ve özel sağlık kurum ve kuruluşlarında çalışan veya mesleklerini serbest olarak icra eden tabip, diş tabibi ve tıpta uzmanlık mevzuatına göre uzman olan tabiplere Mesleki Mali Sorumluluk Sigortası zorunlu hale getirilmiştir. Aynı zamanda bu yasa ile birlikte kamudaki hekimlerin serbest meslek icrası kaldırılmıştır (Kökcü, 2014) (5947 Sayılı Kanun, 2010).

Bakanlığın teşkilat ve görevleri 2011 yılında 663 sayılı “Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile yeniden tanımlanmış, ayrıca Kamu Hastaneleri Birlikleri kurularak hastaneler idari ve mali yönden özerk hale getirilmiştir. Özel sektörün sağlık alanındaki varlığı gittikçe artmış ve Sağlık Bakanlığının konu ile ilgili regülasyonları büyük ölçüde tamamlanmıştır (Kökcü, 2014). Bu KHK ile birlikte Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü kapatılmıştır. Enstitüde Sağlık Bakanlığı’na ait kadrolar iptal edilmiş, taşınır ve taşınmazlar kurulan Türkiye Halk Sağlığı Kurumu’na devredilmiştir. Bu kurum da 2017 yılında yayınlanan 694 sayılı KHK ile bakanlığa ait bir müdürlük halini almıştır (KHK/694, 2017).

Sağlık Bilimi ve Teknolojisi alanında bilgi üretmek, kamu ve özel kurumlarla AR-GE faaliyetleri yapmak, bunları desteklemek amacıyla 2014 yılında Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) kurulmuştur. Kurulduğu yıl bünyesinde 6 enstitü barındıran kurum bünyesinde 2 enstitü daha kurularak TÜSEB çalışmalarına katkı sağlamaktadır (6569 Sayılı Kanun, 2014).

Sağlıkta Kalite Standartları ve bu standartların uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar Sağlıkta Kalite Sistemi’nin tüm sağlık kuruluşlarında yaygınlaştırılması amacıyla 2015 yılında yürürlüğe girmiştir (Sağlıkta Kalitenin Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik, 2015).

Sağlık Bilgi Yönetim Sistemleri ile akılcı ilaç kullanımı ve malzeme yönetimi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Sağlık Bilgi Yönetim Sistemleri Hakkında Yönetmelik, 2022).

Sağlıkta Dijital Dönüşüm faaliyetleri kapsamında 2019 yılında Kişisel Sağlık Veri Sistemi kurulmuştur (Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik, 2019). Bu sayede ilgili kişilerin yetki verdiği sağlık hizmet sunucuları arasında bilgi akışı sağlanması mümkün hale gelmiş, farklı sağlık hizmet sunucularına muayene olan kişilerin yanlarında kişisel sağlık çıktıları olmadan sistem üzerinden ilgili birimce sağlık durumları, aldığı tanılar, yapılan tetkiklerin takibi kolaylaşmıştır.

Sağlık hizmetlerinin, 2022 yılına Resmî Gazete’de yayınlan yönetmelik ile sağlık hizmet sunucularının hizmet sunumu bakımından basamakları belirlenmiştir (Sağlık Hizmet Sunucularının Basamaklandırılmasına Dair Yönetmelik, 2022).

Tıp Eğitimi

Ülkemizde modern anlamda 1827 yılında başlayan Tıp Eğitimi serüveni ATATÜRK'ün milletimize armağan ettiği en önemli reformlardan biri olan 1933'teki Üniversite Reformu ile seviye yükseltmiştir. Bu reform ile birlikte İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi, İstanbul Tıp Fakültesi adını almış. Reform ile birlikte ayrılan hocaların yerine başta Alman hocalar olmak üzere Avrupadan alanında otoriter hoca transfer edilmiştir. Bu kurumdan mezun olan hekimler ve hocalar ülkemizin köklü tıp fakültelerinin kurulmasında rol oynamışlardır (Ak, 2022) (Aydın E. , 2021).

Yükseköğretim Kurulu'nun 1981'de kurulmasından sonra çok sayıda tıp fakültesi ve sağlık okulları açılarak bu dönemdeki sağlık politikaları doğrultusunda hekim, hemşire, ebe ve diğer sağlık personeli ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde çok fazla tıp fakültesi açılması "Nitelikli" hekim kaygısını doğurmuş, fakültelerin teknolojik olarak yeterli hale getirilip ülkenin gereksinimlerine yönelik nitelikli hekim yetiştirmek için gerekli standardizasyonu sağlamak amacıyla 2001 yılında Tıp Sağlık Bilimleri Eğitim Konseyi tarafından Ulusal Çekirdek Eğitim Programı metni oluşturulmuştur (Başer & Şahin, 2017).

2008 yılında Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Komisyonu (YÖDEK) tarafından getirilen öneriler dikkate alınarak Tıp Dekanları Konseyi inisiyatifinde Ulusal Tıp Eğitimi Akreditasyon Kurulu (UTEAK) kurulmuştur. Kurulun ana amacı; tıp fakültelerinde verilen mezuniyet öncesi tıp eğitim ve öğretiminin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için tıp fakültelerine yol göstermek, gelişimlerini desteklemek, işleyişini ve sürekliliğini izlemek, tıp eğitiminin ulusal ve uluslararası standartlar doğrultusunda yapılabilmesini sağlamaktır. Böylece ülkenin

ihtiyacına uygun, daha iyi eğitilmiş hekimler yetiştirilerek toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesine katkıda bulunmaktadır (Başer & Şahin, 2017).

UÇEP-2001 zaman içinde değişen sağlık politikaları ve toplumun ihtiyaçlarına göre tıp eğitiminin yenilenmesi için 2013'te tekrardan değerlendirilmiş ve UÇEP-2014 oluşturulmuştur (Başer & Şahin, 2017). UÇEP-2014 toplantısında alınan 6 yılda bir tekrardan gözden geçirme kararı gereği tavsiye olarak bildirilen Mezun Yeterlilikleri ve Yetkinlikleri UÇEP-2020'de tanımlanmıştır ve bu son UÇEP çalışmasında Davranışsal, Sosyal ve Beşerî Bilimler'in üzerinde durulmuştur (UÇEP-2020, 2020).

Cumhuriyet'in 100. Yılın İlişkin İstatistiksel Fotoğraf

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından meclise sunulan On Birinci Kalkınma Planı'nda belirtilen sağlık hedefleri ile Sağlık Bakanlığı'nın düzenli yayınlamış olduğu Sağlık İstatistikleri Yıllığı'nın en son baskısı olan 2021 yılı yılıllığına göre aşağıdaki tablo hazırlanmıştır (Birinci & Ülgü, 2023) (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), 2019)

Sağlık İstatistikleri Yıllığının 2021 verilerine göre:

-908'i Sağlık Bakanlığı, 68'i üniversite ve 571'si özel olmak üzere 1547 hastane ve bunlara ait 157.714'ü Sağlık Bakanlığı, 42.978'i üniversite, 53.805'i özel olmak üzere 254.497 yatak kapasitesi mevcuttur.

-Ülkemizde her 100.000 kişiye 217 hekim düşmektedir. Bu sayı OECD'de 365, AB'de 397'dir. Diş hekimi sayısı olarak incelendiğinde de ülkemizde her 100.000 kişiye 47 diş hekimi düşmektedir. Bu sayı OECD'de 78, AB'de 83'tür.

Sağlık Hedefleri			
	2018	2021*	2023
On Bin Kişiyeye Düşen Hasta Yatağı Sayısı	27,9	30,1	56,4
Yüz Bin Kişiyeye Düşen Hekim Sayısı	186	217	230
Yüz Bin Kişiyeye Düşen Hemşire Sayısı	206	343**	280
Aile Hekimliği Biri Başına Düşen Nüfus	3207	3306	2700
Nitelikli Hasta Yataklarının Tüm Hasta Yataklarına Oranı (Sağlık Bakanlığı) (%)	60,3	77,9	84
Bebek Ölüm Hızı (Bin Canlı Doğumda Tüm Haftalar)	9,1	9,1	8,5
Anne Ölüm Oranı (Yüz Bin Canlı Doğumda)	14,6	13,1	13
Obezite Görülme Sıklığı (15 Yaş ve Üzeri) (%) (Araştırmaya Dayalı)	30	21*	29,1
15 Yaş ve Üzeri Nüfusta Tütün Ürünü Kullanım Sıklığı (%)	31,6	28	27
*Sağlık İstatistikleri Yıllığı - 2021			
**Hemşire ve Ebe Sayısı			

Tablo 1. 2021 yılı İstatistikleri ve Kalkınma Hedefleri

-10.000 Kişiyeye Düşen Hastane Yatağı Sayısı'nın tüm sektörler ortalaması 30,1, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastaneler ortalaması 18,6'dır. Bu sayı AB'de 48,4, OECD'de 43,3'tür. Hastane yatak doluluk oranı %55,7'dir. Yatan hastalar hastanelerde ortalama 4,4 gün kalmıştır. Ortalama kalış günü OECD'de 8,3 gün, AB'de 8,0 gündür.

-867 organ nakli merkezinde 13002 organ nakli yapılmıştır (Birinci & Ülgü, 2023).

2021 yılına göre yıllara göre personel sayıları, personelin sektör ve ünvanlara göre dağılımı Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir (Birinci & Ülgü, 2023).

	2002	2017	2018	2019	2020	2021
Uzman Hekim	45.457	80.951	82.894	85.199	88.27	93.517
Pratisyen Hekim	30.900	44.646	44.053	46.843	49.760	53.035
Asistan Hekim	15.592	24.397	26.181	28.768	33.372	37.017
Toplam Hekim	91.949	149.997	153.128	160.810	171.259	183.569
Toplam Diş Hekimi	16.371	27.889	30.615	32.925	34.830	39.851
Eczacı	22.289	28.512	32.032	33.841	35.364	37.211
Hemşire	72.393	166.142	190.499	198.103	227.292	232.442
Ebe	41.479	53.741	56.351	55.972	59.040	57.908
Diğer Sağlık Personeli	50.106	155.417	177.409	182.456	206.103	219.630
Diğer Personel ve Hizmet Alımı	83.964	339.241	376.367	369.660	408.501	481.311
Toplam Personel	378.551	920.939	1.016.401	1.033.767	1.142.469	1.251.922

Tablo 2. Yıllara Göre Sağlık Personeli Sayıları, Tüm Sektörler

	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Toplam
Uzman Hekim	45.672	16.228	31.617	93.517
Pratisyen Hekim	47.216	807	5.012	53.035
Asistan Hekim	14.360	22.667	-	37.017
Toplam Hekim	107.248	39.692	36.629	183.569
Uzman Dış Hekimi	1.077	2.125	3.337	6.539
Dış Hekimi	10.528	362	19.841	30.731
Asistan Dış Hekimi	30	2.551	-	2.581
Toplam Dış Hekimi	11.635	5.038	23.178	39.851
Eczacı	4.033	728	32.450	37.211
Hemşire	155.588	37.021	39.833	232.442
Ebe	54.178	925	2.805	57.908
Diğer Sağlık Personeli	142.712	21.617	55.301	219.630
Diğer Sağlık Personel ve Hizmet Alımı	252.626	73.338	155.347	481.311
Toplam Personel	728.020	178.359	345.543	1.251.922

Tablo 3. Sektörlere ve Unvanlarına göre Sağlık Personelinin Dağılımı

Yıllara göre Tıp Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyeleri Sayısı Tablo 4'te verilmiştir (2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 2023) (Birinci & Ülgü, 2023)

Öğretim Yılı	Fakülte Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretim Üyesi Sayısı
		Yeni Kayıt Yapılan	Toplam	Mezun Olan	
2002-2003	44	4.998	31.966	4.804	7.172
2017-2018	94	14.555	82.865	8.530	14.133
2018-2019	96	15.859	89.356	9.395	14.810
2019-2020	103	17.076	95.035	10.854	15.842
2020-2021	115	18.954	102.549	11.909	16.474
2021-2022	120	20.910	108.786	13.239	17.037
2022-2023	122	21909	117640	14597	17752

Tablo 4. Öğretim Yıllarına Göre Tıp Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyesi Sayıları

Yıllara göre Diş Hekimliği Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyeleri sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir (2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 2023) (Birinci & Ülgü, 2023)

Öğretim Yılı	Fakülte Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretim Üyesi Sayısı
		Yeni Kayıt Yapılan	Toplam	Mezun Olan	
2002-2003	14	975	5.256	813	605
2017-2018	50	4.895	21.285	2.584	1.723
2018-2019	63	6.612	24.896	2.980	1.930
2019-2020	76	7.442	28.941	3.119	2.118
2020-2021	79	8.866	33.875	3.859	2.297
2021-2022	88	10.460	39.573	4.171	2.425
2022-2023	90	11186	46076	4607	2599

Tablo 5. Öğretim Yıllarına Göre Diş Hekimliği Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyesi Sayıları

Yıllara göre Eczacılık Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyeleri sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir (2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri, 2023) (Birinci & Ülgü, 2023)

Öğretim Yılı	Fakülte Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretim Üyesi Sayısı
		Yeni Kayıt Yapılan	Toplam	Mezun Olan	
2002-2003	11	939	4.120	919	354
2017-2018	31	2.613	11.953	1.545	786
2018-2019	35	3.605	13.943	1.723	862
2019-2020	37	3.883	15.880	1.759	949
2020-2021	39	4.613	18.383	2.082	1.037
2021-2022	39	5.195	20.902	2.352	1.106
2022-2023	45	5595	23892	2707	1204

Tablo 6. Öğretim Yıllarına Göre Eczacılık Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyesi Sayıları

2023-2024 Öğretim Yılı başı itibariyle aktif olarak 125 Tıp Fakültesi, 104 Diş Hekimliği Fakültesi, 55 Eczacılık Fakültesi bulunmaktadır (Birim Bazında Genel Bilgiler, 2023).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 31 Temmuz 2023 yayınladığı "Harcama Türlerine Göre Turizm Geliri" istatistiklerine göre turizm gelirlerinde sağlık sektörünün katkısı özellikle her yılın 2. çeyreğinde en yüksek noktayı görse de yıllık bazda ortalama %5-6 bandındadır (Sağlık Turizmi İstatistikleri, II. Çeyrek, 2023)(Tablo 7).

	Turizm Geliri (A)	Kişisel Harcamalar (B)	Sağlık Harcamaları (C)	C/B	C/A
2018	30.545.924	22.865.446	863.307	4%	3%
2019	38.930.474	28.883.128	1.492.438	5%	4%
2020	14.817.273	12.550.883	1.164.779	9%	8%
2021	30.173.587	24.929.275	1.726.973	7%	6%
2022^(r)	46.477.871	34.669.976	2.119.059	6%	5%
2023⁽¹⁾	21.734.366	17.286.496	1.033.942	6%	5%
1: 2023 yılı ilk yarı verileri r: Revize C/B: Sağlık harcamalarının kişisel harcamalardaki payı C/A: Sağlık harcamalarının turizm gelirlerindeki payı					

Tablo 7. *Harcama Türlerine Göre Turizm Geliri, 2018 - 2023 (Bin \$)*

Sonuç ve Tartışma

Ülkemizde sağlık politikaları hedeflerinin tüm safhalarında hekim ihtiyacı her zaman karşılaşılan bir durum olmuştur. Nitelikli hekim ve uzman hekim yetiştirmek için önce çağı yakalayan modern hastaneler açılmış, hocaların gözetiminde asistan hekimler ve hekim adaylarının yetişmesi sağlanmıştır. Tıp Eğitimi sadece 6 yıllık fakülte yaşamı ile sınırlı kalmayan ömür boyu öğrenmeyi ve uygulama yapmayı gerektiren dinamik bir süreçtir. Çağdaş Türk Tıbbı'nın dünya standartlarında kendine yer edinmesinin en önemli özelliği usta-çırak ilişkisi olmuştur. Bu sayede yeni ve güncel olan bilgi/uygulama öğrenilip gelecek nesillere aktarılmıştır.

Tıbbiye her zaman zeki ve çalışkan öğrencilerin bulunmak istediği kurumlardan biri olmuştur. Verilen eğitim, akademik bilgi ile sınırlı kalmayıp Tıbbın doğası gereği insana dokunduğu için Tıp Fakültelerinden mezun olan hekimler sadece hastalıkları tedavi etmekle kalmayıp ulusal politikaların belirlenmesinde de önemli roller üstlenmektedirler.

Ülkemizin son politikası olan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte vatandaşların sağlık hizmetlerine erişimi artmış, Özel ve Tamamlayıcı Sağlık Sigortalarının etkisiyle özel sağlık hizmet sunucularından faydalanma oranı artmıştır.

Zorunlu Mesleki Mali Sorumluluk Sigortası ile birlikte ülkemizde "Malpraktis" kavramı yaygınlık kazanmış, sağlık sistemi tarafından polikliniğin dışında bekleyen avukatlar tanımı gelişmiştir. Böylece hizmet sunumunda bir savunma mekanizması olarak Hekimler sanatını icra ederken risk almamak amacıyla tetkiklere daha fazla başvurmakta ve bununla birlikte sağlık hizmetinin maliyeti artmaktadır.

Aynı zamanda muayene randevu sürelerinin kısalması ile birlikte Bakanlık vatandaşların sağlık

hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaya çalışmış ancak bu sefer de vatandaşların "nitelikli" sağlık hizmeti alma noktasında eksiklikler ortaya çıkmıştır. Muayene odasında hastanın kendini huzurlu hissetmesi, rahatsızlığı ile ilgili şikâyetini rahatlıkla ifade etmesi, muayeneye uyum sağlaması, tetkik ve tedavinin hastaya ifade edilmesi için muayene süresi doğal olarak 20 dakika olmalıdır. Birkaç dakikada bir hasta muayenesi, hastalar açısından yetersiz bir hizmettir. Hastanın sadece kendini ifade etmeye çalışması, muayene masasına geçmesi ile birlikte muayene süresi dolacağı için hekimler yine bir savunma mekanizması olarak hastalarda tetkik isteminde ayırıcı tanıya gitmeyip şikâyete neden olabilecek hususlarla ilgili geniş bir yelpazede tetkik isteyip bu sonuçlarla hastaları tekrardan muayene etmektedirler. Bu da aynı zorunlu mesleki sigorta gibi sağlık hizmet sunumunun devlet bütçesine olan yükünü artırmaktadır.

Cumhuriyetimizin 100. yılında bir diğer önemli husus da toplumumuzda baş gösteren saygısızlık, gerginlik ve benmerkezci yaklaşımın artmasıdır. Bu durumun altındaki sebepler başka bir bilim alanının araştırma konusudur ancak bunun sağlık hizmetine yansımaları her geçen gün hissedilmektedir. Hastanelerde öyle ya da böyle sebeplerle başta hekimler olmak üzere şiddet artmakta, bakanlık tarafından bu konuda yeterli adımlar atılmamakta, medya tarafında da sağlık sistemini hedef gösterici haberler yapılmaktadır. Bundan dolayı hekimler öncelikle özel sağlık hizmet sunucularına geçmekte bir kısmı batılı ülkelere gitmektedir. Bu durum hekimlerle de sınırlı kalmamakta hemşireler, sağlık teknisyenleri de görevlerinden istifa edip batılı ülkelere göç etmektedirler. 2022 yılında sağlıkta şiddet olaylarının katalog suçlara eklenmesi (7406 Sayılı Kanun, 2022) de şiddet olaylarında caydırıcı olmamıştır.

Bakanlık, açılan Şehir Hastaneleri ve kapasite artışı yapılan devlet hastanelerine uzman doktor sağlamak amacıyla Tıpta Uzmanlık kontenjanla-

rında artış yapmıştır. Son yıllarda çokça tıp fakültesi de açılarak hekim ihtiyacı giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak yukarıda bahsedilen sorunların çözülmemesi halinde yeni açılan ve modernize edilen hastaneler cihaz ve ekipman dolu depolarından öteye geçmeyecektir.

Son yıllarda açılan tıp fakültelerinin çoğunun üniversite hastanesinin olmaması üzerine Sağlık Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Hastanelerinin (EAH) bu üniversitelere afilyasyonu sağlanmıştır. Ancak performansa dayalı sağlık hizmetinin en fazla uygulandığı EAH'lerinde özellikle tıp eğitiminin verilmesi ile ilgili yetersizlikler mevcuttur. Üniversite hastanelerinde esas olarak tıp eğitimi ile birlikte nitelikli sağlık hizmeti verilmekte, buna karşın EAH'lerinde sağlık hizmeti ile birlikte tıp eğitimi verilmeye çalışılmaktadır. Öğrencilerinin klinik pratik yapmak amacıyla Vakıf Tıp Fakültelerinin devlet hastaneleri ile iş birliği yapmaları bir diğer problemlerden biridir.

Sağlıkta Kalite çalışmalarının bir meyvesi olarak ülkemize yurt dışından tedavi için başvurular yapılmaktadır. Bu da "Sağlık Turizmi" denen iş kolunu ortaya çıkarmıştır. Bunda hekimlerimizin ve diğer sağlık personellerimizin günün şartlarına ayak uydurabilme yeteneğinin payı büyüktür.

Sağlık Sektörü ile ilgili çalışmalar güncelliğini korumaya devam etmektedir. Milli Teknoloji Hamleleri doğrultusunda çalışmalar yapan kurumlarımızdan biri olan ASELSAN'ın bu konuda farklı çalışmaları mevcuttur. ASELSAN 2022 Faaliyet Raporu'na göre ASELSAN'ın sağlık ile ilgili belirttiği çalışmaları/ürünleri şunlardır (ASELSAN - 2022 Faaliyet Raporu, 2023):

- Aynı anda hem görüntüleme hem de tedavi yapabilecek 'Süperparamanyetik Nanokabarcık' geliştirmeleri kapsamında yapılan çalışmalardan biri ödül almıştır."

- Biyosavunma Teknoloji kapsamında "Kimyasal Biyolojik Radyolojik Nükleer" çalışmaları doğ-

rultusunda TÜBİTAK destekli sensör geliştirme çalışmalarının ürünleştirilme safhasına geçilmiş,

- Yerli ve Milli imkânlarla 2021 yılında geliştirilen Otomatik Eksternal Defibrilatör cihazı yurt içi ve yurt dışında yaklaşık 6000 merkeze yerleştirilmiş,

- Mobil X-Ray cihazı geliştirilerek klinik ortamda kullanılmaya başlamış,

- Kalp-Akciğer Makinesi cihazı için 2023 yılı ortalarında prototipinin çıkarılması hedeflenmiştir.

Sağlıkta Yapay Zekâ ile ilgili çalışmalara son yıllarda ağırlık verilmekte ve düzenlenen festivaller ile birlikte lise ve daha alt düzeyden başlayarak öğrencilerin özendirilmektedir. Bu şekilde hem sektörün ihtiyaçları karşılanmakta hem de çözümler açısından rekabetçi bir ortam sağlanmaktadır.

Sonuç olarak, sağlık sistemi toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Eğitim, sağlık, ekonomi ve hukuk bu bütünün ana bileşenleridir. Gerek ekonomik gerekse hukuki açıdan sağlıklı bir toplum sağlıklı vatandaşlarla inşa edilir. Cumhuriyetimizin 100. yılında son 20 yıldır "Herkesin Sağlık" politikasını izleyen Sağlık Bakanlığı, sağlık sektöründeki sorunların çözümünde hizmet sunumunun her aşamasında görev alan personelin sağlığını korumaya yönelik politikaları da yürürlüğe koyması gerekmektedir. Bununla birlikte başta hekimler olmak üzere yine sağlık hizmet sunumunun her basamağında görev alan personelin özverili çalışmaları sayesinde sağlık sistemimiz, sorunlarına rağmen çağın gerisinde kalmamaktadır.

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "Beni Türk Hekimleri'ne emanet ediniz." demesi yaptığı reformlara olan güveninin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı kutlu olsun. Nice yüzyıllara.

Kaynakça

- 2022-2023 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri. (2023). Eylül 26, 2023 tarihinde Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi: <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden alındı
- 7406 Türk Ceza Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2022, 05 27). T.C. Resmi Gazete, (31848).
- Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun. (2004, 12 09). T.C. Resmi Gazete, (25665).
- Ak, S. (2022). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Sağlık Politikaları. Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 20(1), 28-36.
- Akdağ, R. (Dü.). (2003). Sağlıkta Dönüşüm. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- ASELSAN-2022 Faaliyet Raporu. (2023, Nisan). Eylül 26, 2023 tarihinde ASELSAN: <https://www.asel-san.com/tr/yatirimci-iliskileri/faaliyet-raporlari?s=2023> adresinden alındı
- Aydın, E. (2021). Dünya ve Türk Tıp Tarihi. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.
- Aydın, S., Buzgan, T., Demirel, H., & Gündüz, F. (2009). Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Temel Sağlık Hizmetleri. (R. Akdağ, Dü.) Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı. Eylül 26, 2023 tarihinde <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/189> adresinden alındı
- Başer, A., & Şahin, H. (2017, 03 15). Atatürk'ten Günümüze Tıp Eğitimi. Tıp Eğitimi Dünyası, s. 70-83.
- Birinci, Ş., & Ülgü, M. (Dü.). (2023). Sağlık İstatistikleri Yıllığı - 2021. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü.
- Çavmak, Ş., & Çavmak, D. (2017, 07 02). Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı. Sağlık Yönetimi Dergisi, 1(1), 48-57.
- Fakülteler / Enstitüler / Yüksekokullar / Meslek Yüksekokulları / Araştırma Uygulama Merkezleri Hakkında Genel Bilgiler. (2023). Eylül 10, 2023 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden alındı
- (2023). Harcama Türlerine Göre Turizm Gideri, II. Çeyrek, Nisan - Haziran 2023. Türkiye İstatistik Kurumu. Eylül 26, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=00WOYCXXLxeg6x7kosLbUn4gZ0F1vrGQ4sbw7k4E/Rf8xg3hEDKI7B6LrSorrFi> adresinden alındı
- Hasta Hakları Yönetmeliği. (1998, 08 01). T.C. Resmi Gazete, (23420).
- Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik. (2019, 06 21). T.C. Resmi Gazete, (30808).
- Konya, D. (2018). Türkiye'nin İlk Türk Kadın Doktoru: Safiye Ali ve Çalışmaları. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 19(42), 35-54.
- Kökcü, A. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları. Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History, 22(3), 98-105.
- Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları. (2006, 03 16). T.C. Resmi Gazete, (26110).
- Mesleki Sorumluluk Sigortası Genel Şartları Hekim Mesleki Sorumluluk Sigortası Klozu. (2006, 09 21). T.C. Resmi Gazete, (26296).
- Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi - Ulusal Çekirdek Eğitim Programı 2020. (2020, Haziran). Eylül 25, 2023 tarihinde Yükseköğretim Kurulu: https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Ulusal-cekirdek-egitimi-programlari/mezuniyet-oncesi-tip-egitimi-cekirdek-egitimi-programi.pdf adresinden alındı
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2017, 08 25). T.C. Resmi Gazete, (30165).
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). (2019, 07 23). T.C. Resmi Gazete, (30840 (Mükerrer)).

- Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2011, 11 02). T.C. Resmi Gazete(28103 (Mükerrer)).
- Sağlık Bilgi Yönetim Sistemleri Hakkında Yönetmelik. (2022, 08 25). T.C. Resmi Gazete (31934).
- Sağlık Hizmet Sunucularının Basamaklandırılmasına Dair Yönetmelik. (2022, 02 10). T.C. Resmi Gazete (31746).
- Sağlıkta Kalitenin Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesine Dair Yönetmelik. (2015, 06 27). T.C. Resmi Gazete (29399).
- Sistemi, Y. B. (2023). Eğitim Birimlerine Göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları, 2022 - 2023. Eylül 20, 2023 tarihinde Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi: <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden alındı
- Songur, C., Top, M., & Tekgündüz, S. (2013). Sağlık Sektöründe GZFT (Güçlü-Zayıf Yönler-Fırsatlar-Tehditler) Analizi. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 5(1), 69-99.
- Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu. (2006, 05 20). T.C. Resmi Gazete (26173).
- Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilâtı Kanunu. (2003, 07 24). T.C. Resmi Gazete (25178).
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. (2006, 06 16). T.C. Resmi Gazete (26200).
- T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP). (2003). T.C. Başbakanlık.
- Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi. (1960, 02 19). T.C. Resmi Gazete (104336).
- Tıbbi Kötü Uygulamaya İlişkin Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortasında Kurum Katkısına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Tebliğ. (2010, 07 21). T.C. Resmi Gazete (27648).
- TTB Tarafından Tabip Odalarına Yollanan Genelge. (2005, 11 25). Eylül 26, 2023 tarihinde Türk Tabipleri Birliği: https://www.ttb.org.tr//makale_goster.php?Guid=64aed8b6-9237-11e7-b66d-1540034f819c adresinden alındı
- Türk Tabipler Birliği Kanunu. (1953, 01 31). T.C. Resmi Gazete (8323).
- Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2014, 11 26). T.C. Resmi Gazete (29187).
- Üniversite ve Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışmasına ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2010, 01 30). T.C. Resmi Gazete (27478).
- Yayın, E., & Alper, Y. (2023). Türkiye’de Aile Hekimliği Modeline Geçiş Süreci ve Sosyal Güvenlik Kurumu’nun Aile Hekimlerinin Sosyal Sigortalılık Statülerine İlişkin Uygulaması Hakkında Bir Değerlendirme. Çalışma ve Toplum, 1(76), 121-158.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Deniz ARSLAN BURAK¹, Fatih ERTÜRK²

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, denizarslanburak@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6899-9760

²Öğr. Gör. İstanbul Arel Üniversitesi, MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, fatiherturk@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3696-7558

17. ve 18. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesi yeni üretim modellerine geçiş yaparak sanayi devrimini başlatmışlardır. Sanayi devrimi ile makineleşme ve fabrikalaşma oranlarına paralel olarak üretim ve çalışan istihdamı da artış göstermiştir. Tüm bu yaşanan gelişmelerin sonucu olarak çalışanların geçirdiği iş kazası ve yakalandığı meslek hastalıkları sayısı artmıştır. Çalışanlar açısından çok zorlu olan bu sürecin atlatılması için, İş sağlığı ve Güvenliği bir disiplin olarak ortaya çıkmış ve günümüz modern zamanına kadar birçok farklı bilim insanı bu disiplinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde sanayileşmenin yavaş ve geç olması iş sağlığı ve güvenliği alanında gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiştir. İş sağlığı ve güvenliği ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan bir disiplindir. Sanayinin olmadığı toplumlar iş sağlığı ve güvenliğinin gelişmesine gereksinim duymazlar. Yine de Cumhuriyet öncesi dönemde özellikle madenlerdeki çalışma koşullarını düzenleyen bazı yasaları çıkartılmıştır. Dilaver Paşa ve Maadin Nizamnamesi bunlardan en önemlileridir. Bu nizamnamelerin asıl amacı üretimi artırmak olsa da maden işyerlerine getirdiği sağlık ve güvenlik önlemleri maden işçilerinin daha iyi şartlarda çalışmasına imkân sağlamıştır (Varlık, 1981). 1920 yılında açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi bir yandan vatan toprağını işgal eden yabancı unsurlar ile mücadele ederken bir yandan da ülkenin yeniden kalkınması ve milletin refahını sağlamak adına yasal düzenlemeler yapmıştır. Bunlardan biri de 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'dur. Madenlerde çalışan işçilere yönelik olarak çıkartılan bu kanun yeni Türk devletinin çalışma hayatı ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinin çıkardığı ilk kanundur (URL-1).

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurması ile birlikte modern ve çağdaş bir toplum oluşturmak için özellikle sanayileşme alanında büyük atılımlar yapılmıştır. Türkiye'de gerçek anlamda sanayileşme hareketinin Cumhuriyet döneminde başlamış olması nedeniyle işyerlerinde işçilerin sağlığını ve güvenliğini ilgilendiren düzenlemeler asıl bu dönemde gerçekleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin ilan edilmesinden çok kısa bir süre önce Şubat 1923' te devlet ekonomisinin geliştirilerek milletin refah düzeyinin yükseltilmesine yönelik olarak İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Tarımdan sanayiye kadar birçok farklı sektör grubunun temsil edildiği kongre 15 gün sürmüş ve Avrupa'dandı gözlemcilerin katılmasına imkân sunulmuştur. Kongrede sadece ülkenin ekonomik gelişimini destekleyen konular ele alınmamış, çalışanların sosyal güvenlik hakları, sendikalaşma metotları ile konut ve sosyal yardım ihtiyaçları gibi birçok konu tartışılmıştır. İzmir İktisat Kongresi sayesinde çalışma hayatı ile ilgili olarak alınan kararların en önemlilerinden bazıları "amele" ifadesi yerine "işçi" ifadesinin yer alması ve çalışma saatinin günlük 8 saatte düşürülmesi yönündeki kararlardır (Çelikel, 2019).

1924 tarihinde çıkartılan 394 sayılı Hafta Tatili Kanunu Cumhuriyet döneminin çalışanların hakları ile ilgili ilk kanun olması açısından önemlidir. Bu kanun ile bazı iş kollarında çalışanlar haftanın bir günü tatil yapma hakkı kazanmışlardır. 1925 tarihinde 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un yürürlüğü girmesi ile de ulusal bayramlar tatil edilmiştir. O zamandan günümüze kadar farklı zamanlarda çıkartılan kanunlarla çalışanların resmi tatil günleri düzenlenmeye devam edilmiştir.

1926 tarihli ve 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile işverenler işyerlerinde

yaşanabilecek iş kazası ve meslek hastalıklarından hukuki olarak yükümlü hale getirilmiştir. Bu kanun, işverenlere çalışanlarını gözetme yükümlülüğü getirmiş ve işyerlerinde meydana gelebilecek iş kazası ya da meslek hastalığında, işverenin hukuki sorumluluklarına ilişkin hükümlere yer vermiştir. İşverenler işyerlerinde kendisinin yükümlü olduğu iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini almadığı takdirde çalışanların uğradığı zararları tazmin etmek zorunda kalmıştır. 818 sayılı Borçlar Kanunu 2011 yılına kadar yürürlükte kalmıştır ve yerine 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu getirilmiştir (Sevimli, 2014).

1930 tarihinde 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha ve Belediyeler Kanunu yürürlüğe girmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarının sağlığını bozan her türlü olumsuz durumun bertaraf edilmesinin devletin görevi olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu kanun tüm alanlarda olduğu gibi çalışma alanlarında da milletin sağlığını bozabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmayı amaçlamış ve sıhhatli bir toplum oluşturmak istemiştir. İş yerlerine sağlık hizmetlerinin götürülmesi bu kanunun varlığı ile mümkün olmuştur. Umumi Hıfzıssıhha kanunu her ne kadar toplumun tamamının sağlığının korunmasını sağlamak amacıyla çıkartılmış olsa da özellikle 173 ile 180. maddelerinde işyerlerinde çalışan kişilerin sağlığına ve güvenliğine yönelik hükümlere yer vermiştir (Demir, 2019). Bu hükümler bazıları;

- 12 yaşını doldurmamış olan çocukların, üretim yapan fabrikalarda çalıştırılmasının yasaklanması,
- 12-16 yaş arasındaki çocukların akşam sekizden sonra yapılan gece işlerinde çalışmalarının yasaklanması,
- Yer altında yapılan işler ile gece hizmetleri işlerinde, 24 saatlik süreçte 8 saatten fazla ça-

alışmanın yasaklanması,

- 18 yaşından küçük çocukların kahvehane, gazino vb. işyerlerinde istihdamının yasaklanması.

1936 yılına gelindiğinde ise Türk çalışma hayatında bir devrim gerçekleşmiştir. 3008 sayılı İş Kanunu sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil aynı zamanda Türk toplumunun ilk iş kanunudur. Cumhuriyetin kurulmasından sonra gerçekleştirilen sanayi hamleleri ile istihdam artmış, sosyal güvenlik hukuku gelişmiş ve buna paralel olarak bir iş kanunun çıkarılma ihtiyacı oluşmuştur. Yasa öncelikle 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerini kapsamıştır. Ancak ilerleyen senelerde 4 ile 9 işçi çalıştıran işyerleri de yasanın kapsamına girmiştir. Bu kanun ile işveren ve işçi arasındaki ilişki düzenlemiş ve iş hukukunun temelleri atılmıştır (Güzel, 1986). 3008 sayılı İş Kanunu 1967 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. İlk çıkışından yürürlükten kaldırıldığı yıla kadar, zamanın koşulları göz önünde bulundurularak bazı hükümlerinde değişiklikler ya da genişletmeler yapılmıştır. 1967 yılında 901 sayılı İş Kanunu çıkartılmış ancak Anayasa Mahkemesi tarafından usulü uygun olmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır.

Sanayi devrimi ile işverenler, uluslararası düzeyde rekabete girmiştir ve bununla birlikte çalışma saatlerini düşürerek işgücünde oluşan maliyetlerini azaltmaya yönelik faaliyetler ile daha fazla kar elde etmek istemiştir. Ayrıca 1914-1918 yılları arasında yaşanan 1. Dünya Savaşı da sosyal refahı ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Çalışma hayatında yaşanan tüm bu olumsuzlukların üstesinden gelmesi amacıyla 1919 yılına Birleşmiş Milletler çatısı altında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulmuştur. Evrensel düzeyde ve tamamen kalıcı olan barışın ancak sosyal adalet ile sağlanabileceği prensibi üzerine kurulmuş

olan Uluslararası Çalışma Örgütü kadın ve erkek çalışanların refah düzeyini artırmak, daha sağlıklı ve daha güvenli işyeri ortamları oluşturmak gibi ilkeler benimsemiştir. Kurulduğu andan itibaren çağdaş ve medeni toplumların eriştiği refaha ve sosyal düzene ulaşmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1927 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'ne gözlemci olarak katılmıştır. Uluslararası platformlarda varlığını genişletmek isteyen Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olmuş ve bu sayede Uluslararası Çalışma Örgütü üyeliğini de doğrudan hak etmiştir. Türkiye'nin Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üyeliğinden dört yıl sonra 1936 yılında çıkartılan 3008 sayılı İş Kanunu, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün anayasasındaki temel prensipler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeleri ve direktifleri sadece 3008 sayılı İş Kanununu değil Çalışma Bakanlığının kurulduğu 1945 yılından itibaren günümüze kadar geçen süreçte iş hayatını düzenleyen mevzuatın oluşmasını etkilemiştir.

1945 tarihinde 4763 sayılı Kanun'un çıkarılması ile birlikte Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlığın kuruluşunun hemen sonra 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu ve 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bakanlığın kuruluşundan itibaren ana hizmet birimi olarak "İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü" nün de kurulduğu görülmektedir. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 1945 yılından itibaren iş kazası ve meslek hastalığı primlerini toplamış ve çalışanların geçirebileceği iş kazasına ve yakalanabileceği meslek hastalıklarına karşı sosyal güvenlik ihtiyacını karşılayarak mağduriyetlerin şiddetini azaltmayı amaçlamıştır. 1949 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu çatısı altında kurulan İstanbul Nişantaşı Meslek Hastalıkları Hastanesi ülkemizde kurulan

ilk meslek hastalıkları hastanesidir. Sosyal Sigortalar Kurumu, sigorta kapsamına hastalık, analık gibi sigorta alanlarını da alınca hastane sayısını arttırmış ve söz konusu hastane de hizmet hastanesine çevrilmiştir.

1961 yılına gelindiğinde ise; yeni anayasa ile birlikte çalışanlara verilen haklar ilk defa anayasal bir zemin üzerine kurulmuştur. 1961 anayasası; sosyal hayatta özgürlüklerin önün açılmasının yanında iş hayatında çalışma hakkı, çalışma şartları, ücrette adalet sağlanması, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı gibi iş hayatında çalışanlara ekonomik, sosyal ve sağlık hakları konusunda yeni haklar getirilirken; çalışanların sosyal güvenliğinin sağlanması, verimliliğinin artırılması, iş hayatına yönelik yasal düzenlemelerin yapılması, yaşam kalitelerinin yükseltilmesi ve bunun yanında iş sağlığı ve güvenliğinin de sağlanması görev ve sorumluluğunu üstlenmek gibi devlete de yeni yükümlülükler getirmiştir (URL-2).

İş Hukukunun tarihsel gelişimi içerisinde 1961 Anayasasından önce yürürlüğe giren, 3008 sayılı İş Kanunu'nun zamanın ve iş hayatının duyduğu ihtiyaçları karşılayamaması nedeniyle 28.07.1967 yılında 931 sayılı İş Kanunu çıkarılmış, ancak kanunun şeklen anayasaya aykırı olması gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

931 sayılı İş Kanununun Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmesinden 5 yıl sonra ise; 25.08.1971 tarihinde 1475 sayılı İş Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1475 sayılı İş Kanunu ve daha sonrasında çeşitli maddelerinde yapılan değişiklikler ile birlikte çalışma süreleri sosyal devlet ve iş hukukunun işçi lehine olan hedefleri doğrultusunda, haftalık azami çalışma süresi 48 saatten 45 saate indirilmiştir. Günlük azami çalışma süreleri 8 saatten 7,5 saate

düşürülmüş, ara dinlemelerinin süresi artırılmış, daha önceki iş kanunlarında 8 saat olarak belirlenen gece çalışma süresi 7,5 saate indirilmiş, çocuk ve genç işçilerin çalıştırılma yaşları ve saatleri ile ilgili düzenlemeler yapılmış, analık halinde çalıştırılma konusunda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 1475 sayılı İş Kanunu çalışma şartları dışında ücret ödemeleri ve kıdem tazminatları gibi çalışma hayatındaki ekonomik ve özlük haklarına ilişkin düzenlemelerle değişen ve gelişen iş hayatında işçi haklarını konusunda günün ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.

1961 Anayasası'nın ardından, 10 Ekim 1982 tarihinde kabul edilen ve hâlihazırda yürürlükte olan son anayasamızda da kadın ve çocuk işçilerin korunması, sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı, dinleme süreleri gibi haklar bu anayasada da yerini almıştır. 1982 Anayasası'nda doğrudan iş sağlığı ve güvenliği konusunu ele alan bir düzenleme bulunmamakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı sosyal bir hukuk devleti olduğu ifadesinin yer aldığı 2. maddesi, devletin; çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek ve çalışanları korumak için gerekli tedbirleri almak üzere yükümlülüklerin yüklendiği 49. maddesi; kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı düzenlendiği 50. maddesi gibi bazı hükümlerde iş sağlığı ve güvenliğini ilgilendiren düzenlemeler yapılmıştır.. Ayrıca aynı madde içinde çocukların, kadınların ve bedeni ve ruhi yetersizlikleri olanların bu hususta özel olarak korunması gerektiği düzenlenmiştir (Karaahmetoğlu, 2022).

1475 sayılı İş Kanunu'nun uygulanmasında oluşan zorluklar, gelişen ve değişen iş hayatı ve çalışma koşulları, yeni kurulan iş kolları ve sektörler, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde

ülkemizin üstlendiği sorumluluklar ve taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerin bir sonucu olarak 10 Haziran 2003 tarihinde 4857 sayılı İş Kanunu kabul edilmiştir. 4857 sayılı Kanun'unun 5. Bölümü'nde İş Sağlığı ve Güvenliğine ayrı bir bölüm olarak yer verilmiş; İşverenlerin ve İşçilerin Yükümlülükleri, İşin Durdurulması veya İşyerinin Kapatılması, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulu, İş Güvenliği ile Görevli Mühendis veya Teknik Elemanlar, Ağır ve Tehlikeli İşler, Ağır ve Tehlikeli İşlerde Rapor vb. iş güvenliğini konu alan başlıklar İş Kanunu'nun 77. maddesi ile 89. maddeleri arasında düzenlenmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 5. Bölümü'nde yer alan İş sağlığı ve Güvenliği iş sağlığı ve iş güvenliği maddelerine dayalı olarak; bu kanun maddelerinin uygulanmasını daha kolay hale getirmek amacıyla pek çok yönetmelik çıkarılmıştır.

2012 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında iş sağlığı ve güvenliği konusu tümüyle göz ardı edilmiş olmamasına, iş kanunları ve anayasa içerisinde bazı maddelerde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili düzenlemeler yer almasına, kanunlara dayalı olarak çıkarılan çeşitli yönetmelikler olmasına rağmen; Türkiye Cumhuriyeti'nde iş sağlığı ve güvenliği konusunu düzenleyen temel bir kanuni düzenleme bulunmaması iş sağlığı ve güvenliği konusunda ortaya çıkan ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz kalmıştır.

Türkiye'de yaklaşık doksan yıllık örgütsel bir geçmiş ve çalışma hayatında farklı yıllarda farklı ihtiyaçlara binaen iş güvenliğine yasal düzenlemeler içinde değinilse de, İş Sağlığı ve Güvenliği alanında mevzuattaki dağınıklık ve çeşitli hukuki boşluklar; çalışma hayatındaki uygulamalarında birçok soruna neden olmuştur. Yalnızca büyük işletmelerin kapsam dahilinde olması; ülkedeki çalışan kesimin büyük bir oranının ise büyük işletmelerden çok kü-

Resim 1. (www.politikyol.com)

çük işletmelerde istihdam edilmesi, uygulamaların kapsamının çok dar bir alanda kalmasına neden olmuştur.

Son yıllarda ülkemizin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde birçok alanda sunmuş olduğu taahhütlerden birisi olan İş Sağlığı ve Güvenliği alanında özel bir yasal düzenlemenin bir taahhütten çok 21.yüzyıl Türkiye'sinde çalışma hayatında bir ihtiyaç haline geldiği bir dönemde "6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu" hazırlanmış ve 30.06.2012 tarihinde 28339 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Kılış, 2014). Bu sebeple 2012 yılı, Türkiye'de çalışan ve işveren kesimi açısından İş sağlığı ve güvenliği alanında bir milat olarak ifade edilebilmektedir. 6331 sayılı kanunla, uzun yıllardır süregelen ve tüm mevzuatlarda yer alan "düzenleyici" bakış açısı değişerek, yapılan düzenlemelerde "önleyici" bir bakış açısı üzerinden kurallar konulmaya çalışılmıştır.

İşyerlerinde; çalışma ortamında yaşanması muhtemel olumsuzlukların meydana getireceği maddi, manevi ve hukuki sonuçlarla mü-

cadelenin zorluğu ve maliyeti karşısında, kaza ve hastalıkları önlemeyi ve daha da önemlisi kaynağında yok etmeyi hedef alan, çağdaş standartlarda ve insana değer veren bir yaklaşım hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Korkmaz ve Avşallı, 2012). 6331 sayılı kanunda; "Önleyici" bir yaklaşımın ve "İş sağlığı ve güvenliği kültürünün" işyerlerine yaygınlaştırılarak çalışanlara güven duygusu ve sağlıklı çalışma ortamının sağlanması, iş kazaları, meslek hastalıkları ve ramak kala olayların ortaya çıkmadan önlenmesi amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için ise; işverenlere iş yerlerindeki riskleri tespit ve analiz ederek gerekli önlemleri almak, bu önlemleri uygulamak ve uygulamaları kontrol etmek, çalışanlara ise iş güvenliği konusunda alınan önlemlere uymak ve konu ile ilgili eğitimlere katılmak, devlete ise kanuna uyulması hususunda gerekli denetlemeleri yapma yükümlülüğü verilmiştir (Kılış, 2014).

Sonuç olarak; çalışma ortamındaki iş sağlığı ve güvenliği konusu ilk yüzyıllardan itibaren bilim adamlarının dikkatini çekmesine ve bu konularda birçok çalışma yapılmasına karşın

kuşkusuz ki; bu alandaki en büyük ilerleme ve gelişmeler Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanmıştır. 19. Yüzyıl Avrupa'sında sanayileşme giderek hız kazanmışken gerileme döneminde olan Osmanlı İmparatorluğu iş sağlığı ve güvenliğine gerekli önemi verememiş ve ülkelerin kalkınması yönünden çok önemli bir husus olan çalışan sağlığı ve güvenliği alanında yeniliklerin ve gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise; hızla sanayileşen ve birçok alanda yapılan yeniliklerle çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmayı hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti'nde iş sağlığı

ve güvenliği alanında yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar yapılmaya başlanmış ve hâlihazırda 100. Yılı kutladığımız 2023 yılında dahi daha sağlıklı, daha güvenilir ve daha insana yaraşır bir çalışma hayatını ülkemiz çalışanlarına sunmak için her geçen gün yeni düzenlemeler hayata geçirmektedir (Tülü, 2014).

Kaynakça

- Çelikel Y. S. (2019), Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişim Süreci, Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar, 213-226
- Demir, M. (2019), Umumi Hıfzıssıhha Kanunu Üzerine Bir İnceleme, Çalışma ve Toplum, 3(62), 215-230
- Güzel, A. (1986), 3008 Sayılı İş Yasasını N Önemi ve Başlıca Hükümleri, Journal of Social Policy Conferences, 165-222
- Karaahmetoğlu, A. (2022), Türkiye Cumhuriyeti'nde İş Sağlığı Ve Güvenliği Sisteminin Temel Dinamikleri ve Uygulama Alanı, USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 6(2), 123-147
- Kılıç, İ. (2014), İş Sağlığı ve Güvenliği. Sosyal Politika, Bursa: Dora Basım Yayın.
- Korkmaz, A. ve Avsallı, H. (2012), Çalışma Hayatında Yeni Bir Dönem: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (26), 153-167.
- Sevimli, K. A. (2014), Türk Borçlar Kanunu m.417 ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Işığında Genel Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması, Çalışma ve Toplum, 1(36), 107-148
- Tülü, M. (2014), İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinde İSG Profesyonellerinin Algı ve Beklentileri, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü (İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi/Araştırma), Ankara.
- URL-1 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.151.pdf> / Erişim Tarihi: 27.09.2023
- URL-2 <https://eforosgb.com/is-hukukunun-tarihsel-gelisimi/> Erişim Tarihi: 27.09.2023
- Varlık, M. B. (1981), Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenlerde Çalışma Koşulları Üzerine Bir Derleme/ Deneme, Ekonomik Yaklaşım, 2(4), 191-210.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNUN 100. YILINDA BİLİM VE TEKNOLOJİ: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEĞERLENDİRME

Oben DAĞ¹, Ünal KÜÇÜK², Ali UZER³

¹Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İstanbul Arel Üniversitesi, Elektrik- Elektronik Müh., obendag@arel.edu.tr, ORCID : 0000-0001-8590-7100

²Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İstanbul Arel Üniversitesi, Elektrik- Elektronik Müh., unalkucuk@arel.edu.tr, ORCID : 0000-0001-9099-1570

³Prof. Dr. Öğr. Üyesi, T.C. İstanbul Arel Üniversitesi, Elektrik- Elektronik Müh., aliuzer@arel.edu.tr, ORCID : 0000-0001-5454-2444

Giriş

Bilim antik çağlardan günümüze, insanlığın temel uğraşlarından biri olmuştur. İlk çağlarda, matematik ve fizik alanındaki gelişmeler, kişiler beceriler ile sınırlanmış, iletişimin çok kısıtlı olması ile yaygınlaşamamış ve teknolojik gelişmeler yüzyılları bulmuştur. Bu noktada ortaçağın kâşifler dönemi, iletişimi hızlandırmış, kaynakları çeşitlendirmiştir. Rönesans dönemi ve matbaanın icadını takip eden süreçte, günümüzde bilim ve teknoloji açısından iki büyük kırılma noktası yaşanmıştır: Endüstri devrimi ve Bilgi toplumu. Endüstri devrimi, bilim ve teknolojinin ışığında makineleşmeyi, ülkelerin kalkınmasındaki temel itici güç olarak ifade ederken, bilgi toplumunda kalkınma ve güç bilgi ile mümkündür. 20. yüzyılın 2. yarısından itibaren elektronikteki gelişmeler ile birlikte haberleşmenin çok daha kolay ve zengin olduğu günümüzün “dünya küçük bir köy” metaforuyla küreselleşmiş yaşamına gelen yolda, insanlar arasında artan etkileşim sayesinde geometrik bir hızla çoğalan bilginin, 21. yüzyılın en önemli gücü haline geldiği ve bilgi toplumunu yarattığı ortadadır. Bilgi toplumu ile birlikte, günlük yaşamımızdan, eğitim, sağlık, üretim alanlarına kadar birçok alanı derinden etkileyen sayısız radikal değişim ve kavramlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, son 20-30 yılda üretim ve tedarik alanlarındaki önemli değişimleri tarif eden Endüstri 4.0 (Schwab,2016), sosyal medya, e-ticaret, yapay zekâ, büyük veri, makine öğrenmesi, akıllı şehirler, IoT, giyilebilir teknolojiler ve benzerleri gibi terminolojiler yaşamımızda sıklıkla yer almaktadır. Hatta Japon iş federasyonu tarafından ortaya atılan siber uzayla, fiziksel uzayı birleştirerek, bireyler üzerine odaklanan toplum ve yeni ekonomi modelinin hedeflendiği Toplum (society) 5.0 (Keidanren, 2016; Hass, 2019) gibi kavramlarla da karşılaşıyoruz.

Böyle bir ortamda ülkemizin bilim ve teknoloji alanındaki başarıları çok büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin bilim ve teknoloji alanında bugüne giden yolda önemli deneyimleri ve aldığı dersler bulunmaktadır. Savaşlar ve çeşitli nedenlerle endüstri devrimini yakalamayan Osmanlı İmparatorluğundan, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde genç Türkiye Cumhuriyetine dönüşen ülkemiz 100. yılında, günümüzün bilgi toplumunun getirdiği değişimlere adapte olmak zorundadır. Bu açıdan, ülkemizin bilim ve teknolojiye yeri bu anlamda çok daha kritik hale gelmiştir.

Bu yazıda, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarından, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına ve oradan Cumhuriyetin 100. yılına uzanan ülkemizin bilim ve teknoloji yolculuğu ve günümüzdeki durum üzerinde durum analizi yapılacaktır.

İlk Yıllar ve Atatürk dönemi

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi ve genç cumhuriyetin kuruluşu endüstri devrimini yaşamış, cumhuriyetimizin 100. yılı ise bilgi toplumunu yaşamaktadır.

Avrupa’da aydınlanmanın başlangıcı olarak ifade edebileceğimiz yeniden doğuş (Rönesans) dönemine paralel olarak 15. ve 16. yüzyıllar en parlak çağını yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıldaki duraklama döneminin ardından, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren değişme ve modernleşme anlamında yükselişe geçmiştir. Bu dönemde Kanunname-i Ticaret, “İslah-ı Sanayi Komisyonu” gibi birçok kanun çıkarılmış, ancak, 19. Yüzyıl başlarındaki Tanzimat fermanına rağmen, ne yazık ki eğilim sürdürülememiştir. Sanayileşen Batı’nın karşısında Osmanlı İmparatorluğu, çözümünü batı ülkelerinin ilerlemelerine ayak uydurmakta bulmuştur. Avrupa, 18. yüzyılda

başlayan ve James Watt'ın buhar motoru, Samuel Morse'un telgrafı, Graham Bell'in telefonu, Edison'un ampülü, Benz 'in 4 zamanlı benzinli motoru, Tesla'nın alternatif akım ve transformatörleri gibi bilim ve teknolojiyi ve günlük yaşamı derinden etkileyen teknolojik buluşların birbirinin peşi sıra geldiği, bilimsel gelişmelerle dolu bir dönemi yaşamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde, ülkenin dört bir yanındaki savaşlar nedeniyle, bu gelişmelere coğrafi olarak yakınlığına rağmen bilim ve teknolojide yarışında çok gerilerde kalmıştır.

20. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğunun sanayi devrimi yapmaya yetecek kaynaklarının olmaması, kendi sanayi ürünlerini satabilecek iç ve dış pazarların bulunmayışı, teknik bilgi ve beceri anlamında dışa bağımlı olduğu bir ortamda iktisadi anlamda gelişmişliğini sınırlı bırakmıştır (Kuştemir ve Oktik, 2022).

Birinci dünya savaşı sonrasında savaşlar nedeniyle yorgun, yıpranmış, ekonomisi ve sanayisi çökmüş Osmanlı İmparatorluğu son bulmuş, Kurtuluş Savaşı ile birlikte, 29 Ekim 1923'te Osmanlı İmparatorluğunun küllerinden doğan ve büyük bir dönüşümün başlangıcını simgeleyen Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan bu genç cumhuriyet, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde modern bir ulus devleti olma hedefiyle yola çıktı. Bu hedef doğrultusunda, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler de büyük bir önem taşıdı. Çünkü bu gelişmeler, Türkiye'nin modern bir ulus devleti olarak gelişmesi, ekonomik kalkınması ve ulusal bağımsızlığını güçlendirmesi açısından hayati öneme sahipti. İzmir İktisat kongresinin açılışında, Atatürk şöyle demiştir “Siyasal, askerî zafer-

ler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz, az zamanda söner” (Atatürk'ün S.D.II, s. 107, 1923)

Türkiye'nin bağımsızlığının ve refahının en önemli yolunun bilim ve teknolojiden geçtiğine inanan Atatürk, bilim ve teknolojiye olan inancını “Efendiler, dünyada her şey için; medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir.” sözleriyle ifade etmektedir. Türkiye'nin kuruluş döneminde bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, ülkenin modernleşme ve kalkınma sürecini hızlandırmak, ulusal bağımsızlığını korumak ve vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla büyük bir öneme sahipti. Bu nedenle, Türkiye'nin bilim ve teknolojiye verdiği önem, ülkenin temel stratejilerinden biri olmuştur.

Atatürk döneminde, bu stratejileri etkin bir şekilde uygulamak amacıyla bir dizi devrim ve kanunlar gerçekleştirilmiştir. Eğitim ve öğretimi kolaylaştırabilmek, gelişmiş ülkelerle entegre olabilmek amacıyla Latin alfabesine geçiş (1928), Milletlerarası Takvim ve Saatin, Yeni Rakamların Kabulü ve Ölçülerde Değişiklik (1925), Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması (1931), Üniversite Reformu (1933), Sanayi Teşvik Kanunu (1927), Ticaret ve Sanayi Odalarının Kurulması (1935) bunların en önemlileri arasındadır. Ayrıca, 1 Mart 1922'de "Eğitim Kongresi" toplanmış, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı kanun ile Tevhidi-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında okur- yazarlık oranı oldukça düşüktü. Bunun için önce bu alanda büyük gayretler sarf edilmiş ve yapılan çalışmalar ve gösterilen gayretler sonucunda %10 civarında olan okur-yazar oranı 1935'te %19'a, 1940'ta ise %22'ye çıkarılmıştır (Sezer, 2000).

Osmanlıdan Cumhuriyete geçişte, iki yükseköğretim kurumumuz İstanbul Dârülfünûnu ve Mühendis Mekteb-i Âlîsi'dir. Atatürk döneminde, Dârülfünûn'da reform ve üniversiteyi geliştirme amacıyla, İsviçre'nin Cenevre Üniversitesi'nden Prof. Albert Malche görevlendirilmiştir. Ocak 1932'de çalışmalarına başlayan Prof. Malche ayrıntılı raporunu hükümete ve bir suretini de Atatürk'e verir ve 1933 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Üniversitesi kurulur (Bilsel, 1943).

Bu dönemde kurulan (sonradan Ankara Üniversitesi'ni oluşturacak): Ankara Hukuk Fakültesi (5 Kasım 1925); orta dereceli öğretmen yetiştirmek amacıyla Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1927); Yüksek Ziraat Enstitüsü (10 Haziran 1933); Millî Musiki ve Temsil Akademisi (25 Haziran 1934); Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (14 Haziran 1935); Mülkiye Mektebi (1936); İstanbul İktisat Fakültesi (7 Şubat 1937) ve Ankara Tıp Fakültesi (9 Haziran 1937) en önemli yükseköğretim kuruluşlarımızdan olacaktır (Karagözoğlu, 1985).

Atatürk döneminde hazırlanan birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planları genç cumhuriyetin ilk yıllarına yön verecek stratejik planları oluşturuyordu. 1933 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında kimya, toprak, demir, kağıt ve selüloz, kükürt ve pamuk, mensucat ve kamgarn (merinos) ve kendir sanayi ve sektörleri yer almıştır. Bu plana göre kurulması teklif edilen 20'ye yakın tesisin birkaçı dışında büyük çoğunluğu zamanında faaliyete geçirilmiştir.

1933 yılında Sümerbank kurulmuş ve bez, iplik, demir-çelik, ipek, gübre, porselen, çimento ve kağıt sektörü ile ilgili alanlarda üretim yapılması planlanmıştır. 1935 yılında kurulan Elektrik Etüt Dairesi enerji santrallerini devreye sokmuştur. 1935 yılından itibaren

maden arama ve işletme faaliyetlerini yürüten MTA ve Etibank gibi iki kurum tesis edilmiş, bu kurumların üreteceği demir madenini mamul maddeye dönüştürecek olan Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın temeli 3 Nisan 1937'de atılmıştır. 1939 yılında sanayi hamlelerine yön verecek Karabük Demir-Çelik Fabrikası üretime başlamıştır. Atatürk; teknolojik ilerlemeyi, özellikle havacılığı genç nesillere sevdirmeyi amaçlamış ve bu çerçevede 1925'te dünyada hala bir örneği olmayan Türk Hava Kurumu'nu (THK) kurmuştur (Ayhan, 1998).

Cumhuriyetin kuruluşunda (1923 yılında) 523 milyon dolar olan GSMH, birinci kalkınma planına kadar geçen on yıllık dönemde sadece %20 büyüyebilmiştir. Geçen 10 yıllık dönem savaş sonrasındaki toparlanma, eğitimde, bilimde ve sosyal yaşamda altyapı oluşturma dönemini işaret etmektedir. Birinci beş yıllık planın uygulanması sırasında hayata geçirilen eğitim programları sayesinde, 1934 yılında 4000 olan mesleki ve teknik öğretimdeki öğrenci sayısı, 1938 yılında 16750'ye çıkmıştır. Ayrıca 1933'te 687 milyon dolar olan GSMH, 1938 yılına gelindiğinde 1.5 milyar dolar düzeyine yükselmiştir (Yücel, 2015).

1940 ve 1980 arasında Üniversiteler ve Sanayi

1938-1942 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Plan birincisine göre her bakımdan daha geniş kapsamlı olup, dokuz bölümden ibaretti. Bu planda teklif edilen sanayi dalları şunlardır: Madencilik, maden kömür ocakları, bölgesel elektrik santralleri, ev mahrukatı sanayi ve ticareti, kimya sanayi, makine sanayi ve denizcilik. Ancak, oluşturulan bu ikinci sanayi planı, ne yazık ki İkinci Dünya Savaşı öncesinin ve bu savaş döneminin olumsuz şartları nedeniyle önemli ölçüde hayata geçirilememiştir. (Ayhan, 1998).

Bu dönemde eğitime yönelik bazı faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerden birisi köy enstitüleridir. 1940'lı yıllarda Atatürk döneminde fikirleri atılan Köy Enstitüleri ile büyük bir kısmı köylerde yaşayan ve okuma yazma oranları düşük olan halkın eğitim düzeyinin artırılması ve ayrıca iş ve eğitimin birleştirilmesi amaçlanmıştı (Ata, 2000). Ancak, Köy Enstitüleri, 2. Dünya Savaşı ve sosyo-politik nedenler ile sürdürülememiştir.

Ülkemizin bilimsel alandaki etkinliğini artırmak amacıyla ortaya koyulan bir diğer önemli gelişme 1946 yılında çıkan ve üniversitelerin özerkliğini artıran 4936 sayılı Üniversiteler kanunudur. 1946 ile 1960 yılları arasında, Ankara Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi gibi üniversitelerimiz eğitim hayatına başlamış, mevcut üniversitelerimize yeni disiplinler eklenmiştir.

4936 sayılı Üniversiteler Kanununu takiben, sonraki yıllarda Türkiye'nin bilim hayatına yön vermeyi amaçlayan üniversite reformlarına yönelik birçok kanun da ortaya çıkmıştır. 1960'ta çıkarılan 115 ve 119 sayılı Kanunlar, 07.07.1973 tarih ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ve sonrasında, özerkliği daraltan 06.11.1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu izlemiştir (Dursun, 2009).

1980 yılı başlarında Türkiye'de 19 üniversite, 347 Fakülte ve Yüksekokul, 270.000 civarında öğrenci ve 20.700 civarında öğretim üyesi bulunuyordu (Okçabol, 2007). 1980 yılında, ISI (Institute for Scientific Information-Daha sonra WoS-Web of Science olacaktır.) tarafından hazırlanan atıf indekslerine göre, ülkemizin 439 yayını bulunmaktaydı, bu anlamda dünya bilimine ülkemizin katkısı %0.7 idi (Ak ve Gülmez, 2006).

Resim 1. (cdn.istanbul.edu.tr)

Üniversite-sanayi işbirliği 1963–1977 arasındaki birinci, ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarında vurgulanmasına rağmen bu konuda önemli bir gelişme ya da çalışma sağlanamamıştır (Kiper, 2010).

Bu dönemde, Türkiye'nin bilim ve teknoloji yarışında önemli adımlarından biriside Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) kuruluşudur. TÜBİTAK, 1963'te özel bir kanunla, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer verildiği üzere, başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. TÜBİTAK'ın kuruluşu Türkiye'de bilim, teknoloji ve inovasyonun bir devlet politikası haline getirilmesinin başlangıcıdır denilebilir. Kuruluş aşamasında en temel görevleri, özellikle doğa bilimlerinde temel ve uygulamalı akademik araştırmaları desteklemek ve genç araştırmacıları teşvik etmek, özendirme idi. Sonrasında, 1968'de öncesinde Ankara'da, günümüzde Gebze'de faaliyet gösteren Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü-TÜBİTAK-UEKAE kurulmuştur. 1972'de Gebze'de Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsünün, şimdi Marmara Araştırma Merkezi-TÜBİTAK-MAM kurulmuştur. 1973'te Güzümlü Araçlar Teknolojisi ve Ölçüm Merkezinin, şimdi Savunma Sanayi Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü-TÜBİTAK-SAGE kurulmuştur. 1984'te Ankara Elektronik Araştırma Geliştirme Enstitüsünün, 1995'te Bilgi Teknolojileri ve Elektronik Araştırma Enstitüsü-BİLTEN ve şimdi Uzay Teknolojileri Araştırma Enstitüsü-TÜBİTAK-UZAY kurulmuştur. 1986'da Ulusal Metroloji Enstitüsünün-TÜBİTAK-UME ve 1983'te Milli Eğitim Bakanlığı ile birlikte ortaklaşa kurulan ve 2002'de TÜBİTAK Başkanlığına doğrudan bağlı Enstitü haline gelen Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü-TÜSSİDE kurulmuştur (TÜBİTAK, 2022).

Sanayinin Durumu

İkinci dünya savaşının sonlanması ile birlikte, Türkiye, sanayi ve ticarete daha aktif olabilmek için kuruluşlarından 3 yıl sonra 1947 yılında IMF ve Dünya Bankası'na katılmıştır. Türkiye, 1947'de Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Yardım Programı çerçevesinde Amerika Birleşik Devletlerinden (ABD) yardım almıştır. ABD'li uzmanlar tarımsal ürünlerin artırılmasını ve tarımın dış pazara açılmasını önermişlerdir. Ayrıca, tarımda makineleşmenin ve karayolu yapımının hızlandırılmasının önemini belirtmişlerdir.

İkinci dünya savaşı sonrası dünyada bilim ve teknoloji alanında çok önemli gelişmeler olmuştu. Bilgi paylaşımındaki önemli unsurlar olan iletişim araçları, telefon sistemleri, radyo ve televizyon zaten bulunmuş ve gelişmiş, ilgili sanayiler oluşmuştu. Otomotiv ek olarak Havacılık ve Uzay sanayisindeki gelişmeler, jeostasyon uydu sistemleri, transistörün bulunması, internetin temelini oluşturacak paket haberleşmesi, ilk bilgisayarlar, organ ve doku nakli, gen teknolojisi, endüstriyel tarım uygulamaları ve malzeme bilimi, bilim teknolojinin ulaştığı temel alanlardı. Ne yazık ki ülkemiz bu gelişmelerin birçoğundan mahrum kalmıştı.

1947 kalkınma Planı, tarım, haberleşme, enerji, demir-çelik, çimento, maden ve sanayi alanlarına ağırlık veriyor ama özellikle tarımsal gelişmeyi vurguluyordu (Takım, 2012).

1955-1960 yılları arasında, artan dış ticaret açığını engellemek için kota uygulaması başlamış, bu yolla, özellikle, elektronik sanayi alanında gelişmeler sağlanmış ve radyo alıcıları, teyp kaydedici gibi cihazlar, ayrıca buzdolabı, elektrik süpürgesi, mutfak fırınları vb. gibi elektrikli ev aletleri yerli olarak imal edilmeye

başlanmıştı. Ayrıca sanayide devlet etkisinin azaltılması ve liberalleşme hedeflenmiş ancak tam aksine yeni KİT kurulmuştu. Öte yandan a Şeker ve dokuma sanayilerinin ülke ihtiyacını karşılar düzeye çıkarıldığı, montaj sanayisi şeklinde başlayan tüketim cihazları imalatında oldukça ileri gidildiği söylenebilir. Bunlara ek olarak, Türkiye'nin ilk petrol rafinerisi olan Batman rafinerisi ve 1955'de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kurulmuştur. 1958 yılında ise, Mersin'de Mobil Oil, Shell, Caltex ve B.P. tarafından ATAŞ (Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi) Rafinerisi kurulmuştur (Yücel, 2015).

Bilim ve teknoloji alanında kısır geçen 1950'li yıllar sonrasında, 1961 Anayasası ile Türkiye'de ekonominin karma ekonomik sistem ilkelerine göre yürütüleceği ve bu sistemde kamu ve özel kesimlerin birbirlerini tamamlayacak şekilde yer almaları hükme bağlanmıştı. Bu dönemde Türkiye'nin kalkınma hedeflerini yönetebilmek amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Bu teşkilat 2011 yılında Kalkınma Bakanlığına, 2018 yılında ise Strateji ve Bütçe Başkanlığına dönüşmüştür. 1962 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ile Türkiye, 1963'ten itibaren Planlı Kalkınma Dönemine girmiş oldu. Bu tarihlerde Türkiye, kişi başına geliri 100 dolar mertebesinde, tipik bir tarım ülkesi idi (Yücel, 2015).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1965 yılı programına elektronik sanayisi kurulması ile ilgili fizibilite raporu hazırlanması kararı eklenmiştir. Bu görev evvela Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na (MKEK), daha sonra PTT Genel Müdürlüğü'ne verilmiş; bu teşkilatın bünyesindeki PTT Araştırma Laboratuvarı'na (PTT ARLA) hazırlattığı Rapor Temmuz 1967'de ilgililere teslim edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda elektrik sanayisi

içinde yer alan elektronik sanayisine, ilk kez, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ayrı bir sektör olarak yer verilmiştir (ESİD, 1990).

Bu dönemde özel sektörde PTT-ARLA'nın (daha sonra Teletaş, Günümüzde Alcatel Lucent Teletaş) arkasından 1967'de NETAŞ'ın (Northern Electric Telekomünikasyon A.Ş., (NORTELE NETAŞ) kurulması, Türkiye'de telekomünikasyon sanayisinin kurulma başlangıcı olmuştur. 1960 lı yıllarda petrokimya sanayisi hızla gelişmiş, 1961 yılında İPRAŞ (İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi), 1965 yılında PETKİM kurularak, sanayiye plastik, lastik ve elyaf hammaddeleri ve diğer organik ara mallar sunulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Metal hammadde ve işleme sanayisi gelişmiştir. Sırasıyla 1965 yılında Ereğli demir-çelik, 1970 yılında, İskenderun demir çelik fabrikaları devreye girmiştir. 1967 yılında ise Seydişehir Alüminyum Tesislerinin temeli atılmıştır. Otomotivde ise Koç grubu tarafından 1959 yılında OTOSAN kurulmuş, 1966 yılında Anadol otomobilleri üretilmeye başlanmıştır. Sonrasında 1968 yılda TOFAŞ, 1969 yılında ise OYAK Renault, Türkiye'de, lisanslı otomobil üretimi amacıyla kurulmuştur.

1970'li yılların ortalarında, yarı iletken üretimine yönelik ilk yatırımlar TESTAŞ (Türkiye Elektronik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi) ile yapıldıysa da bunlar hiçbir zaman tam üretime geçememiştir. Ankarada kurulan bu şirketin direnç, kondansatör ve yarı iletkenler gibi elektronik parçaları üretmesi öngörülmüştür. Bunlar için kurulacak fabrikaların Türkiye'nin muhtelif yerlerine yayılması düşünülüyordu. Bu çerçevede, Erzurum ve Pasinler'de bazı tesislerin temeli atılmış, daha sonra Aydın'da direnç ve kondansatör fabrikası kurulmuştur. Yarı iletken imalatı için ise, ABD'li bir firma ile (EXAR) lisans anlaşması yapılarak bir üre-

tim hattı ithal edilmişse de hiç çalıştırılmamış, sonunda bu tesis 1999 yılında ODTÜ Mikroelektronik Üretim Bölgesi ismini almıştır (Yücel, 2015).

Günümüzde Ülkemizde Bilim ve Teknoloji

80'li yıllar sonrasında ülkemiz, bilim ve teknoloji alanında önemli adımlar atmış, liberal ekonomiye geçiş ile birlikte, dünya ile entegre olmaya başlamış, rekabetçi ve teknolojik sanayi alt yapısı oluşturmuş, orta ve düşük teknolojinin yanı sıra, yüksek teknoloji ve katma değerli ürün ve hizmetleri yerel ve küresel pazarlara sunmaya başlamıştır. Buna ek olarak, bilimsel açıdan daha etkin konuma gelmiş, nitelikli iş gücü ve araştırmacı sayılarında önemli artışlar olmuştur.

Son 40 yılda bilgi birikimindeki hızlı artışın en önemli sebepleri arasında elektronik ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmeler yer almaktadır. Bu dönemde kurumla büyük bir küresel rekabet içerisinde olmuştur. Hızla değişen teknolojiler, tüketici tercihleri, kısalmış ürün yaşam döngüleri, küreselleşen operasyonlar ve iş modelleri nedeniyle Araştırma-Geliştirme (AR-GE) bölümleri benzeri görülmemiş bir baskı altına girmiştir (Hidma, Küchler ve Sandström, 2020).

Yerel rekabette sadece yerel pazarlardaki rakipler değil, özellikle 1970'lerden sonra yaygınlaşan çok uluslu şirketler başta olmak üzere, onlarca ülkeden yüzlerce rakip, firmaların karşısına çıkmaktadır (Innovation, 2022). Müşteri odaklı yenilikçilik, teknoloji odaklı yenilikçiliğe baskın hale gelmiştir. Araştırma ve inovasyon açısından dünya bütünsel bir laboratuvar olmaktadır. Bireysel ve merkezi yenilikçilerden çok, evrensel ve işbirliklerine dayalı yenilikçilik anlayışı daha başarılı sonuçlara ulaşılmaktadır. İnovasyon ve AR-GE bir seçenek olmaktan çıkıp zorunluluk haline gelmiştir (Liu, Luo, Geng ve Yao, 2021).

2000'li yılların ortalarından itibaren yenilikçiliğin artırılmasına yönelik olarak çok-teknolojili ve çok-paydaşlı AR-GE çalışmalarında açık inovasyon ve toplam inovasyon yönetimi gibi kavramlar AR-GE süreçlerinde yer almaya başlanmıştır. Açık inovasyon, 2000'li yılların başlarında, inovasyon yönetimi için yeni bir paradigma olarak önerilmiş (Chesbrough, 2003) ve firmaların iç fikirlerin yanı sıra dış fikirleri de kullanması gerektiğini savunan, pazara uzanan iç ve dış yollarda firmaların teknolojilerini ilerletme arayışlarını vurgulayan değerler zinciri olarak tanımlanmıştır (Sivam, Dieguez, Ferreira ve Silva, 2019). Chesbrough'tan (2003) on yıl sonra, AB çatısı altındaki OISPG (The Open Innovation Strategy and Policy Group), Açık İnovasyon 2.0 adı altında kapsamlı bir sunum yapmıştır. Yine AB çatısı altındaki Ufuk 2020 programı AR-GE ve inovasyona bütünsel çerçevede bir bakış sunmaktadır.

Bilim ve Teknoloji Politikaları

Günümüz koşullarını içselleştirmiş dinamik ve sürdürülebilir bilim ve teknoloji politikalarının önemi ortadadır. Bu politikalar eğitim, üniversite, sanayi ve toplumsal hayata yön verici kısa, orta ve uzun vadeli stratejik planları içermelidir.

Genel olarak iki tür bilim ve teknoloji politikası mevcuttur. Bunlardan birincisi ABD, İngiltere ve Fransa'nın temsil ettiği misyon odaklı teknoloji politikası, diğeri ise Almanya ve Japonya gibi ülkelerin temsil ettiği yayılma odaklı teknoloji politikasıdır. Misyon odaklı teknoloji politikaları daha çok askeri amaçlı teknoloji geliştirirken, yayılma odaklı teknoloji politikaları sivil tüketime yönelik mal ve hizmetleri karşılamaya yöneliktir. Zaman zaman bu iki teknoloji politikasının birbirine karıştığı ve yaklaştığı da görülmektedir (Seyrek ve Sarıkaya, 2008).

Ülkelerin teknolojik bilgi seviyeleri AR-GE faaliyetlerine ayırdıkları kaynaklar, uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanan makaleler ve alınan patentlerin sayısı ile ölçülmeye çalışılmaktadır (Yücel, 1997). Bilim ve teknoloji politikalarının temel odak alanları bu kriterler üzerine yoğunlaşmaktadır.

Ülkemizde açık ve serbest ekonomik düzene geçişi izleyen 80'li yıllar sonrasında bilim ve teknoloji politikalarına yönelik birçok çalışma görülmektedir. Bu konudaki ilk adımlardan birisi, TÜBİTAK'ın kurucu genel sekreteri Prof. Dr. Nimet Özdaş'ın devlet bakanlığı döneminde hazırlanan Türk Bilim Politikası 1983-2003 adlı rapordur. Bu raporda, bütün sektörlerde ve ilgili alanlarda yapılması gerekli projeler, eylemler, kurumsal ve yasal değişiklikler sistem yaklaşımına uygun biçimde hazırlanarak politik karar organının dikkatine sunulmuştur. Bu raporda, on bin çalışan nüfus başına araştırmacı sayısının 15'i, AR-GE harcamalarının, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payının %1'i aşması ve ayrıca AR-GE harcamaları içinde özel sektör payının %30'a çıkartılması hedeflenmişti. Fakat bu hedeflere uzunca bir süre erişilememiştir (Acun, 2004).

Takip eden yıllarda, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) 1993 yılında 1993-2004 yılları için Bilim ve Teknoloji Atılım Projesi tesis edilmiş ve bu proje beş yıllık plana bağlanmıştır. Bu proje AR-GE desteğinin artırılmasını, ulusal yenilik ve teknoloji geliştirme bütçesinin oluşturulmasını, kamu harcamalarının teknolojiyi destekleyen bir araç olarak kullanılan duruma getirilmesi ile çeşitli yasal düzenlemeleri içermektedir (DPT, 2000). Telekom A.Ş., TBMM Bilgi Teknolojileri Komisyonu, İnternet Üst Kurulu, Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu, Kamu-Net, Okul-Net, Kobi-Net, vb. kuruluşlar ulusal bilginin alt yapısının oluşturulması amacıyla kurulmuşlardır. Bununla birlikte bu kuruluşlar arasında

koordinasyon ve işbirliği oluşturulamadığından beklenen hedeflere ulaşılmamıştır (DPT, 2001).

Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nın 1995 yılı Bilimsel ve Teknolojik Araştırma-Geliştirme (AR-GE) Faaliyetleri Araştırması sonuçlarına göre; Türkiye'nin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'sının %0,38'ini AR-GE faaliyetlerine ayırdığı tespit edilmiştir. Bu araştırmaya göre AR-GE harcamalarının yüzde 69'unu yüksek öğretim, yüzde 23,6'sını ticari kesim, yüzde 7,4'ünü de kamu gerçekleştirmiştir. (Yücel, 1997).

2001 yılı itibariyle bakıldığında;

- Türkiye'de 23-64 yaş arası gurubun yalnızca %17'si lise ve üniversite mezunu iken bu oran Güney Kore de %61, İspanya da %31, ABD'de %81 ve Almanya da ise %86'dır.

- Bilimsel faaliyetler açısından her yüz bin kişiye düşen makale sayısı Türkiye ve Meksika'da 3, Güney Kore'de 10, ABD'de ise 77'dir.

- Bilişim ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların GSYİH'ya oranı Türkiye de %2.6, Meksika da %3.5, İspanya da %4.1 iken gelişmiş ülkelerde bu oran %6-8 arasındadır.

- Türkiye'nin ihracatında düşük teknolojiye sahip malların oranı %58.2, yüksek teknolojiye sahip malların oranı yalnızca %2.6 iken bu oran Meksika da %19.8'dir (Taymaz, 2001).

BYTK'nın 1993 yılında hazırladığı Bilim ve Teknoloji Atılım Projesinden 10 yıl sonra, 2004 yılında 6. Avrupa Çerçeve Programının içeriğine uyum sağlanması için bir genelge hazırlanmış, buna ilave olarak TÜBİTAK'ın çalışmaları sonucunda jenerik teknolojilerin tanıtımı ve ulusal bilinç oluşturulması amacıyla Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 strateji planı hazırlanmıştır. Bu plana

göre öncelikli faaliyetlerin temelindeki stratejik teknolojiler 8 ana başlık altında toplanmıştır, bunlar: Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Biyoteknoloji ve Gen Teknolojileri, Nanoteknoloji, Mekatronik, Üretim Süreç ve Teknolojileri, Malzeme Teknolojileri, Enerji ve Çevre Teknolojileri, Tasarım Teknolojileri'dir (TÜBİTAK, 2004).

Bilim, teknoloji ve yenilikte yetkinleşebilmek için izlenmesi öngörülen strateji aşağıdaki 3 madde ile açıklanmıştır.

- Ülke için stratejik olan teknoloji alanlarına ve bu alanları destekleyecek bilimsel araştırma alanlarına odaklanma. Burada odaklanmadan kasıt aşağıdaki maddelerde ifade edilmiştir.

o AR-GE için ayrılacak kamu finansman kaynaklarının kullanılmasında önceliğin öngörülen stratejik teknoloji alanlarına ve bu alanları destekleyecek bilimsel araştırma alanlarına verilmesi;

o Araştırmacıların, üniversitelerin ve diğer araştırma kurumlarının bu alanlarda araştırma yapmaya; sanayi kuruluşlarının da, yine bu alanlarda sınıai araştırma ve ortak, rekabet öncesi ürün, sistem ve yöntem geliştirme faaliyetlerine yönelmelerinin ve bu bağlamda üniversiteyle işbirliği yapmalarının özendirilmeleri;

o Beyin gücümüzün geliştirilmesine ilişkin planlamanın, özellikle de, üniversitelerdeki öğretim ve araştırma programları ile doktora ve doktora sonrası burs programlarının bu teknolojiler gözetilerek yapılması.

- AR-GE'ye kaynak ayırma;

- Gerekli insan gücünü yetiştirme ve bunun için kaynak ayırma.

(TÜBİTAK, 2004).

Günümüzde Bilim ve Teknoloji Altyapısını ve Üniversite-Sanayi İşbirliğini Destekleyen Düzenlemeler

Yıllar içerisinde bilim ve teknoloji politikalarına paralel olarak, sanayinin teknolojik altyapısının gelişmesi ve yetkinlik düzeylerinin artırılması, üniversitelerin bilimsel çalışmalarının teknolojik ve ticari sonuçlara evrilmesi, açık inovasyonun özendirilmesi amacıyla, üniversite- sanayi işbirliğini (ÜSİ) ön plana çıkaran kanun ve düzenlemeler ortaya konulmuştur. Bunlardan başlıcaları;

- 15.04.2000 tarihli OSB Kanunu ve 01.04.2002 tarihli Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği ile organize sanayi bölgelerinin oluşturulması.

- 2001 tarihli Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile teknoparkların oluşturulması.

- 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi (AR-GE merkezleri) Kanunu.

- KOSGEB altında kurulan teknoloji merkezleri yönetmeliği.

Bu bölgelerde faaliyet gösteren kuruluşlara çeşitli vergi istisnaları ve indirimler sağlanmakta, işbirliği imkânları kolaylaştırılmaktadır.

Üniversite-Sanayi İşbirliğini Hedefleyen Teknokentler (TGB)

Üniversite- Sanayi işbirliği geliştirmeye yönelik en önemli düzenlemelerinden biri olan teknoloji geliştirme bölgeleri ile ilgili ilk adımlar Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile atılmıştır. Bu düzenleme ile "Bilim-Araştırma-Teknoloji" başlığı altında üniversite-sa-

nayi iş birliğinin teşvik edileceği ve bilimsel araştırma ve geliştirmeye tahsis edilecek kaynaklar sayesinde çeşitli alan ve sektörlerde her yönüyle gelişmiş cazibe merkezleri yaratılması gerekliliği ifade edilmiştir (DPT, 1984). İlk teknopark uygulaması İstanbul Teknik Üniversitesi ile Ticaret Odası iş birliğiyle 1985 yılında başlatılmış ve 1986 yılında faaliyete geçmiştir (Bülbül & Özbay, 2011).

Ardından 1988 yılında İzmir Teknopark, 1990 yılında ODTÜ Teknokent ve 1999 yılında TÜBİTAK-MAM Teknopark kurulmuştur. KOSGEB'in 1990 yılında kurulması ve Teknoloji Geliştirme Merkezi'nin (TEKMER) faaliyete başlaması teknoparkların kuruluş sürecini hızlandırmıştır. Ancak teknoparklar ile ilgili ilk kanuni düzenleme 2001 yılından sonra gerçekleşmiştir. 2001 yılında 4691 sayılı "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu" ile teknoparklar "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB)" adı altında yasal bir yapıya kavuşmuştur (Cansız, 2017). Şubat 2022 itibariyle 92 Teknoloji Geliştirme Bölgesi Bakanlar Kurulu Kararı ile ilan edilmiştir. Nisan 2022 itibariyle teknoloji geliştirme bölgeleri ile ilgili bazı rakamları aşağıdaki gibi verebiliriz

- Ülke genelinde toplam TGB sayısı: 76'sı aktif, 16'sı kurulma aşamasında 92 TGB
- Firma sayısı: 7580.
- Dağılım: %45'i yazılım, bilgisayar ve iletişim teknolojileri sektörlerinde, %7'si mühendislik alanlarında, diğerleri sağlık, enerji, kimya, gıda, savunma, otomotiv, tarım, hayvancılık gibi birçok sektörden firmalardan oluşmaktadır.
- Araştırmacı sayısı: Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde yer alan firmalarda 64 bin 463'ü AR-GE personeli olmak üzere toplam 78 bin

28 kişi.

- Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde tamamlanmış ve devam eden AR-GE proje sayısı Şubat 2022 itibariyle 56 bin 861.
- Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde bulunan şirketlerin ABD, Japonya, İsrail, İngiltere ve Almanya gibi ülkelere yapmış oldukları teknolojik ürün ihracatı 6,9 milyar dolar.
- Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde toplam 322 adet yabancı ve yabancı ortaklı firma yer almaktadır.
- Bölgelerde faaliyet gösteren firmalar tarafından tescil ettirilen ulusal ve uluslararası patent sayısı 1.464'tür (ODTÜ Teknokent, 2023).

Teknoloji Merkezleri (TEKMER)

KOBİ'ler ve teknokentlere oranla TEKMER'ler daha küçük boyutlarda araştırma alanlarıdır. Bu alanların büyük kısmı üniversiteler içinde kurulmuştur. 2023 yılı itibariyle 20 TEKMER bulunmaktadır (KOSGEB,2023).

AR-GE merkezleri

5746 sayılı AR-GE Merkezleri Kanunu, şirketlere herhangi bir özel bölgeye taşınmaksızın kendi araştırma alanlarını oluşturmaları konusunda destek sağlamaktadır. AR-GE merkezleri içinde çalışan personeller ve yapılan projelere ilişkin giderler vergi istisnalarına tabidir. Temel amaç bilim ve teknolojide sürdürülebilir bir ilerleme sağlamasıdır. 2023 itibariyle;

- Faaliyette Olan AR-GE Merkezi Sayısı 1.290
- Toplam Personel Sayısı (Destek personeli dâhil) 79.586

- o Lisans muzunu 47.900
- o Yüksek lisans mezunu 14.608
- o Doktoralı ve üstü 1.369
- Proje Sayısı
- o (Tamamlanan) 58.668
- o (Devam Eden) 14.785
- Patent Sayısı 35.617; tescil sayısı 11.958 ve başvuru sayısı 23.659'dur
- AR-GE merkezi olan yabancı ve yabancı ortaklı firma sayısı 195'tir (AR-GE Merkezleri İstatistikleri-Temmuz 2023, 2023).

Organize Sanayi Bölgeleri

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB'ler) sanayinin uygun olduğu bölgelerin yapılanmasını sağlamak, çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesi amacı ile mal ve hizmet üretimi yapılan bölgeleri ifade eder (Domiosb, 2023). OSB'ler Sanayi ve Teknoloji bakanlığına bağlıdır. 2023 itibariyle OSB'lerden 264 adedi faaliyette olup, 89 adedinde ise proje, kamulaştırma ve inşaat işlemleri devam etmektedir.

Bilim ve Teknoloji Birikimini Artırmak için AR-GE Fonları ve Destek Kurumları

Ülkemizin bilimsel ve teknolojik altyapısının geliştirilmesi için kamu ve özel sektör sanayi ve üniversitelerine AR-GE proje fonları sağlamak, araştırmalar yapmak ve araştırmacı yetiştirmek amacıyla hükümetler tarafından birçok girişimler yapılmıştır. Günümüzde bu

girişimlerin başlıcaları;

- TÜBİTAK
- KOSGEB
- TTGV
- TÜBA
- Kalkınma Ajansı

Bunlardan TÜBİTAK yıllar içerisinde gide- ren artan etkinliği ile Türkiye'nin bilim ve teknoloji alanına yön veren, liderlik eden kamu kuruluşu haline gelmiştir. Araştırma projeleri, girişimcilik, patent, bilimsel etkinlikler gibi konular kapsamında üniversiteler, kamu ve özel sektör şirketlerine ARDEB, TEYDEB ve BİDEB adı altında hibe destekleri sunmaktadır. Öte yandan Ufuk Avrupa Programı, COST, ERANET gibi uluslararası destek programları TÜBİTAK aracılığıyla yürütülmektedir.

İnovasyon ve Girişimcilik Destekleri

Günümüzde Türkiye'de inovasyon ve girişimcilik alanlarına verilen desteklerin artırılması büyük önem taşımaktadır. Yenilikçi fikirlerin teşvik edilmesi, girişimcilerin desteklenmesi ve yeni teknolojilerin ticarileştirilmesi, ülkenin ekonomik büyümesini ve rekabet gücünü artırabilir.

Bu konudaki gelişmelere dair bazı önemli noktalar şu şekilde özetlenebilir:

- Yenilikçi Girişimcilik Destekleri: İnovatif fikirleri olan girişimcileri desteklemek için çeşitli hibe, kredi ve fon programları başlatılmıştır. Genç girişimciler ve yenilikçi projeler, bu desteklerle hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Kubaş, 2018).

- Yatırım ve Finansman: Girişim sermayesi fonları, melek yatırımcı ağları ve benzeri yapılar girişimcilere finansman sağlamak için geliştirilmiştir. Bu tür fonlar, teknolojik ve yenilikçi projelere yatırım yaparak ekosistemi desteklemiştir (Bingöl ve Türkmen, 2016).

- Eğitim ve İnovasyon Merkezleri: Üniversitelerde girişimcilik eğitimleri yapılmış, inovasyon atölyeleri ve kuluçka merkezleri açılmıştır. Bu tesisler, genç girişimcilerin yeteneklerini geliştirmelerine ve fikirlerini hayata geçirmelerine yardımcı olmuştur (Bulut ve Aslan, 2014).

- Araştırma ve Teknoloji Projeleri: Türkiye, stratejik sektörlerde AR-GE ve inovasyon projeleri yürüterek yerli teknolojilerin geliştirilmesine odaklanmıştır. Bu projeler sağlık, enerji, savunma gibi alanlarda ilerleme hedeflenmiştir (Işık ve Kılınç, 2011).

- StartUP Ekosistemi: Girişimcilik ekosistemi desteklemek amacıyla çeşitli etkinlikler, yarışmalar ve organizasyonlar düzenlenmiştir. Böylece genç girişimcilerin ağ kurmaları, fikirlerini paylaşmaları ve destek almaları sağlanmıştır (Duman ve Künü, 2020).

- Yenilikçi Kamu Hizmetleri: Türkiye, e-devlet uygulamaları ve dijital kamu hizmetleri gibi alanlarda da inovasyon ve teknolojiyi kullanmıştır. Bu sayede vatandaşların işlemleri hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirmesi amaçlanmıştır (Çarıkçı, 2010).

- Uluslararası İşbirliği: Türkiye, uluslararası arenada da inovasyon ve girişimcilik alanında işbirlikleri kurmuş, yabancı yatırımcıları ve girişimcileri ülkeye çekmeye çalışmıştır (Ka-raaslan, 2021).

- Endüstri 4.0 ve Dijital Dönüşüm: Endüstri 4.0 konsepti doğrultusunda sanayide dijital

dönüşüm teşvik edilmiş, otomasyon, yapay zekâ ve dijital üretim teknolojilerine önem verilmiştir (Sağbaş ve Gülseren, 2019).

Teknolojik Alanlar ve Altyapı

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin bilim ve teknoloji alanında uluslararası alanda daha rekabetçi olmasını sağlayacak önemli adımlar atılmış durumdadır. Bilim ve teknolojide gücün artması sadece ekonomik kalkınma için değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel kalkınma için de kritik öneme sahiptir. Türkiye'de bilim ve teknoloji konusunu aşağıdaki başlıklar altında detaylandırmak mümkündür.

- Yenilenebilir Enerji ve Çevre Teknolojileri: Rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ve hidroelektrik gibi alanlarda yapılan yatırımlar, sürdürülebilir enerji üretimine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda çevre teknolojileri ve atık yönetimi konusunda da çalışmalar yapılmaktadır (Akdağ ve Gözen 2020).

- Savunma ve Havacılık Teknolojileri: Savunma ve havacılık teknolojileri alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Milli savunma sanayisi projeleri ve yerli üretim çalışmaları, ülkenin savunma kapasitesini artırmak amacıyla yürütülmektedir (Öztürk,2022; Saraçöz, 2018).

- Dijital Dönüşüm ve Bilişim Teknolojileri: Türkiye, dijital dönüşüm alanında da büyük adımlar atmaktadır. Bilişim teknolojileri, yapay zeka, veri analitiği, siber güvenlik gibi konularda çalışmalar yapılmakta ve dijital altyapı güçlendirilmektedir (Aldemir ve Kaya, 2020).

- Uluslararası İşbirlikleri ve Fonlar: Uluslararası bilim ve teknoloji işbirliklerine önem verilmektedir. Avrupa Birliği (AB) projeleri, uluslararası araştırma programları ve bilimsel

işbirlikleri Türk bilim insanlarının uluslararası arenada etkin olmalarına olanak tanımaktadır (Özeroğlu, 2011).

- Genç Yetenekler ve Eğitim Programları: Türkiye'de genç yetenekleri ilgilendiren bilim olimpiyatları, mühendislik ve bilim programları gibi birçok program ve inisiyatifler geleceğin bilim insanlarının yetişmesine katkı sağlamaktadır (Genç, 2016).

- Zorluklar ve Fırsatlar: Türkiye'nin bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemesini sağlamak için üstesinden gelinmesi gereken zorluklar bulunmaktadır. Bu zorluklar, mali kaynakların eksikliği, yerel ve uluslararası araştırmacı işbirliklerinin artırılması gerekliliği, patentleme ve ticarileştirme konularında daha fazla çaba sarf edilmesi gibi noktalardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu, ülkenin bilim ve teknoloji alanında gelecekte büyük başarılar imza atma potansiyelini taşıdığını göstermektedir. (Karaarslan ve Tuncer, 2009).

Türkiye, bilim ve teknoloji alanında büyümeye ve gelişmeye devam eden bir ülke olarak

önemli adımlar atmaktadır. Gelecekteki başarılar, bu alandaki yatırımların ve çabaların bir sonucu olarak şekillenecektir.

Üniversiteler ve Temel Eğitim

Türkiye'de tarih boyunca eğitim alanında önemli değişimler olmuştur. Her değişim sürecinde üniversiteler önemli rol oynamıştır. Türkiye'de devlet ve vakıf olmak üzere farklı türde üniversite bulunmaktadır. Devlet üniversiteleri, devlet tarafından finanse edilen ve yönetilen kurumlar olarak faaliyet gösterirken, vakıf üniversiteleri özel sektör tarafından desteklenen ve işletilen kurumlardır. Her iki tür üniversite de lisans, yüksek lisans ve doktora programları sunmaktadır. Bu üniversiteler mühendislik, tıp, hukuk, sosyal bilimler, fen bilimleri, sanat ve daha birçok alanda öğrencilere eğitim imkânı sağlamaktadır. Ayrıca üniversiteler eğitim kalitesini artırmak amacıyla ulusal ve uluslararası akreditasyon süreçlerine katılmakta, uluslararası işbirliği ve

Ön lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Genel Toplam
2647054	3754095	434485	114508	6950142

Tablo 1. Yükseköğretimde kayıtlı öğrenci sayıları (<https://istatistik.yok.gov.tr/>, 2023)

Profesör	Doçent	Doktor Öğretim Üyesi	Öğretim Görevlisi	Araştırma Görevlisi	Toplam
34280	22462	44216	37039	46569	184566

Tablo 2. Üniversitelerde görevli eğitimci sayıları (<https://istatistik.yok.gov.tr/>, 2023)

Kamu	Vakıf	Vakıf MYO	Toplam
129	75	4	208

Tablo 3. Üniversite sayıları (<https://istatistik.yok.gov.tr/>, 2023)

öğrenci değişim programları ile öğrencilere yurtdışındaki üniversiteleri deneyimleme ve uluslararası ağlar oluşturma şansı sunmaktadır (Sargın, 2007).

2023 itibariyle Türkiye'deki üniversitelerdeki durum Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

Türkiye'de temel eğitim, devlet okulları ve özel okullar olmak üzere iki ana kategoride sunulmaktadır. Eğitim sistemi zorunlu temel eğitim (ilköğretim) ve lise aşamasından oluşmaktadır. Mesleki eğitim için özel liseler bulunmaktadır.

Türkiye son yıllarda eğitim sisteminde önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar arasında STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) alanlarına daha fazla vurgu yapılması, ders müfredatlarının güncellenmesi ve dijital eğitim araçlarının kullanımının artırılması gibi adımlar bulunmaktadır (Uluyol ve Pehlivan, 2019).

Türkiye'deki eğitim sistemi özellikle okul öncesi eğitimde ve STEM alanlarında daha fazla geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Öğretmen yetiştirme programlarının güçlendirilmesi, öğrencilere daha fazla pratik deneyim sunulması ve eğitimde teknolojinin etkin şekilde kullanılması gibi alanlar, eğitim sisteminin iyileştirilmesi hedeflerinin başında gelmektedir (Abanoz ve Deniz, 2021).

TÜİK verilerine göre 25 yaş ve üzerindeki önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora mezunlarının toplam nüfusa oranı 2008 yılında %9,8 iken, 2022 yılında bu oran %23,9 oldu. Bu yaş grubundaki ilköğretim ve üzeri eğitim seviyelerine sahip olanların oranı ise 2008 yılında %81,1 iken, 2022 yılında %92,5 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, 2008 yılında 6 yaş ve üzeri nüfusta okuma yazma bilenlerin oranı %91,8 iken, 2022 yılında bu oran %97,6 olarak hesaplandı.

Günümüzde Ülkemizin Bilim ve Teknoloji gös-

tergeleri

Ülkelerin ya da kurumların bilim ve teknoloji alanındaki gelişmişlikleri aşağıda verilen göstergeler ile belirlenmektedir.

- AR-GE harcama oranları

o Ülkeler için AR-GE harcamalarının GSYİH içindeki payı

o Kurumlar için AR-GE harcamalarının harcama bütçesine oranı

- Araştırmacı sayısı

- Yayın ve atıf sayıları

- Patent sayıları

- Teknolojik ürünlerin ihracat içindeki payı

- ...

AR-GE Harcamaları

Günümüzde AR-GE, teknolojik ve hatta Toplum 5.0 a göre sosyal ilerlemenin temel taşı olarak kabul edilmektedir, dolayısıyla AR-GE harcamalarının büyüme seviyeleri ve oranları, yenilikçilik kapasitesinin güvenilir göstergeleri olarak görülmektedir. Örneğin, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri AR-GE faaliyetlerine önemli yatırımlar yapmaktadır. Bu ülkelerde son yirmi yılda AR-GE harcamalarının gayrisafi yurt içi hasılatına oranı ortalama %2.6 civarındadır (OECD, 2022). Ülkemizde bu oran 2018 yılında %1 iken 2020 yılında 1,09 olmuştur. Bu oran ile Türkiye, 2019 yılı itibariyle 46 ülke arasında 36. sırada yer almaktadır (OECD, 2023).

AB tarafında yapılan bir araştırmada 2020'de dünya genelinde en yüksek AR-GE harcamalarına sahip 2500 firma incelenmiş. Buna göre AR-GE harcamalarının ilaç ve biyoteknoloji sektöründe %18, yazılım ve bilgisayar hizmetlerinde %17,

teknoloji donanımı ve cihazlarında %15, otomotiv endüstrisinde %14, elektronik ve elektrik malzemeleri sektörlerinde %7 olduğu görülmüştür.

Öte yandan, 2020 yılında dünyadaki en yüksek AR-GE harcamalarına sahip olan ilk 5 şirketin haberleşme ve bilişim teknolojisi sektöründe olduğu görülmektedir. Amazon, 42 milyar dolarlık AR-GE harcaması ve %11 oranıyla bu listenin başında yer almaktadır (Fleck ve Ritcher, 2022).

Türkiye'deki şirketlerle alakalı olarak Turkish-time tarafından yayınlanan "AR-GE 250, Türkiye'nin En Çok AR-GE Harcaması Yapan Şirketleri" raporuna göre ilk 50 şirketin toplam harcamasının %65'ini başta Aselsan olmak üzere tamamı devlet yatırımı olan savunma sanayi şirketleri çekmektedir. Savunma sanayi şirketlerinin ortalama AR-GE harcamaları %30'ları bulmaktadır. Öte yandan özellikle kritik bileşenlerdeki yüksek dışa bağımlılık nedeniyle, serbest ticareti sınırlı savunma sanayi ürünlerinin ihracat katkıları beklenenin çok altında kalmaktadır. Savunma

sanayi şirketleri dışında en çok AR-GE harcaması yapanlar Ford ve Tofaş otomotiv şirketleridir. Bu iki şirketin AR-GE harcamaları %3 civarındadır (Toplu, 2018).

Yüksek Teknoloji Ürünleri İhracatı

TİM verilerine göre 2021 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin ihracatı 225,37 milyar dolar, ithalatı ise 271,36 milyar dolar olmuştur. Bu dengesizliğin önemli sebeplerinden birisi yüksek teknoloji ürünleri ihracatının düşük olmasıdır. Türkiye'nin yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracattaki payı sadece %3 iken bu oran İsrail'de %35 ve Güney Kore'de %33 seviyesindedir. Yüksek teknoloji ürünleri arasında nano-teknoloji, mikro elektronik, havacılık ve uzay sanayi, ilaç ve sağlık endüstrisi başı çekmektedir (TİM, 2022).

Ürünlerin Katma Değer Oranı

Teknoloji alanındaki gelişmişlikle ilgili diğer bir önemli faktör ise ürünlerin dolar-kilogram oran-

Resim 2. (blog.youthall.com)

larıdır. Türkiye’de 2010’da bu oran 1.02 usd/kg düzeyindeydi. Yani 1 kilogram ürün ihracatı ile 1.02 dolar gelir sağlanıyordu. Bu oran 2014’te 1.59 usd/kg, 2020’de 1.1 usd/kg, 2021’de ise 1.2 usd/kg olarak gerçekleşti (Çengel, 2023).

İhracatın Sektörel Dağılımı

2021 ihracatında İmalat sanayisinin ihraç ürünlerdeki dağılımı ilk 10 kategori için aşağıdaki gibi olmuştur (TİM, 2022).

1. 29 milyar 343 milyon dolar / Otomotiv
2. 25 milyar 349 milyon dolar / Kimyevi Maddeler
3. 22 milyar 351 milyon dolar / Çelik
4. 20 milyar 250 milyon dolar / Hazır-Giyim
5. 14 milyar 176 milyon dolar / Elektrik-Elektronik
6. 12 milyar 357 milyon dolar / Demir ve Demir Dışı Metaller
7. 10 milyar 146 milyon dolar / Tekstil ve Hammaddeleri
8. 9 milyar 416 milyon dolar / Makine ve Aksamları
9. 9 milyar 156 milyon dolar / Hububat
10. 6 milyar 994 milyon dolar / Mobilya

Araştırmacı sayıları ve yayınlar

OECD istatistiklerine göre 2021 yılı itibariyle ABD’de her 1.000 kişiye 1.5 makale düşerken, Çin’de bu oran 0.5 ve ülkemizde ise %0,58’dir. Ülkemiz dünya genelinde en çok atıf alan ilk %10 dergi içinde, %1 oranında yayın yapmaktadır. Bu oran ABD için %19.1’dir (OECD MSTI, 2023).

2000 yılında 78 civarında olan PCT (Patent Cooperation Treaty) başvuruları sayısı 2022 yılına gelindiğinde yaklaşık 23 kat artarak 1790 olmuştur. 2012-2018 yılları arasında yıllık %15 civarında bir artış trendi yakalanmış, ancak 2018’den itibaren artış trendi önemli oranda düşmüştür (WIPO, 2023; Çakır, 2022).

2019 yılı itibariyle yayınlanan makale sayısına karşılık PCT başvuruları sayısı AB ülkelerinde %7, ABD’de %11, Almanya’da ise %15 civarındayken, ülkemizde %3.5 civarındadır. Her bir milyon kişiye düşen patent sayısı ise ülkemizde 17, ABD’de 169, Almanya’da 220, AB ülkelerinde 104, Çin’de ise 42’dir (OECD MSTI, 2023).

Avrupa Komisyonu verilerine göre ülkemizdeki tam zaman eşdeğer çalışan araştırmacı sayısı 2022 yılında 221.811 olmuş, bunların %61’i finansal ve finansal olmayan şirketlerde %34,2’si yükseköğrenimde, %4.5’luk kısmı ise diğer alanlarda çalışmıştır (Euraxess, 2023).

OECD rakamlarına göre Türkiye’de 2021 yılında her 1.000 çalışanın 5.9’u araştırmacı iken bu oran Güney Kore’de 17.2, İsveç’te 16,5, ABD’de 9.95, Almanya’da 10,22’dir.

Türkiye, 2004-2013 yılları arasında WoS’ta dizinlenen yayınların %1,62’sini üretmiştir. Ama en çok atıf alan %1’lik dilimi oluşturan “elit” makalelerde atıf yapılan makalelerin sadece %0,38’i TR adreslidir. Başka bir deyişle, TR adresli makalelerin dörtte üçünden fazlasına elit makalelerde hiç atıf yapılmamaktadır. TR adresli makalelere yapılan atıflar genellikle gelişmiş ülkelerden değil, büyük ölçüde gene kendi yayınlarından ve Asya ile Arap ülkelerinden gelmektedir (Tonta ve Akbulut, 2021).

SONUÇ

Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarında, Atatürk’ün önderliğinde, halkın eğitim seviyesinin

yükseltilmesi, eğitime erişimin yaygınlaştırılması, bilim ve teknolojinin dönemin güncel seviyelerine getirilmesi, sanayi altyapısının oluşturulmasına önemli adımlar atılmış, ancak II. Dünya Savaşı döneminde bilim ve teknoloji alanındaki çalışmalarda yavaşlamalar olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren kalkınma planları, kanunlar ve düzenlemeler aracılığı ile bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere yeniden odaklanılmıştır.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren liberal ekonomiye geçişle birlikte küreselleşme ve yabancı yatırımların yaygınlaşması, sanayi alanında geniş ölçekli yatırımların yapılması, bilimsel yayına önem verilmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin teşvik edilmesi, teknoparkların kurulması, KOSGEB'in faaliyete geçmesi ve araştırma desteklerinin artırılması bilim ve teknoloji alanındaki çalışmalara ivme kazandırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılında, bilim ve teknoloji alanında kaydedilen ilerlemeler ve atılan adımlar olumlu bir tablo sergilemektedir. Türkiye bir tarım ve tekstil ülkesi konumundan sanayi ülkesi konumuna gelmiştir.

Bugün ülkemiz otomotivden savunma sanayisine, elektronikten kimyevi malzemelere ve demir-çelik endüstrisine kadar geniş bir yelpazede başta AB ve Ortadoğu, kuzey Afrika, Türki ülkeler ve Rusya olmak üzere, dünyanın tüm ülkelere teknolojik ürün satabilir duruma gelmiştir. Bununla birlikte yüksek teknolojili ürün oranının azlığı, üniversite-sanayi işbirliğinin arzu edilen hedeflerden uzak kalması, emek yoğun işlerin katma değerli ürünlere göre oranının yüksek olması ve elektronik bileşenlerde dışa bağımlılık ülkemizin görünümünü orta-yüksek teknoloji ürünleri üreten montaj ağırlıklı bir sanayi ülkesi konumuna getirmiştir.

Son yıllarda bilim ve teknoloji alanındaki teşvikler, kanun ve düzenlemeler umut verici olmakla birlikte, dışa bağımlılığın az olduğu yazılım

teknolojilerine ağırlık verilmesi, özellikle %100 dışa bağımlı kaldığımız elektronik bileşenlerde bu bağımlılığın kısa vadede zarar ile sonuçlansa bile doğru politikalarla en azından, savunma sanayi, medikal teknolojiler gibi yüksek teknoloji ürünlerinde azaltılması ülkemizin jeo-stratejik konumu itibariyle gelecek için çok daha iyi olacaktır.

Önümüzdeki dönemde özellikle yapay zekâ ve yazılım teknolojileri başta olmak üzere kritik teknolojik alanlarda bilim adamı ve araştırmacı yetiştirme, sanayi kolları ve yan sanayilerin oluşmasını sağlama, küresel bilim ağları entegrasyonu ve ortaklıklarında teşvikleri sağlama, yüksek teknoloji üreten küresel firmalara ülke içindeki yatırımlarında cazibe merkezleri oluşturma başta olmak üzere bilim ve teknoloji politikalarının, günümüz bilgi toplumunun koşulları ve fırsatlarına göre yeniden gözden geçirilmesi, performans odaklı yaklaşımların sağlanması bilim ve teknoloji alanında sürdürülebilirlik açısından hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abanoz, T. ve Deniz, Ü. (2021). Okul Öncesi Dönemde STEM Yaklaşımı ve Bu Yaklaşımına Uygun Fen Etkinlikleri: Sahadan Görüşler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1), 1-24.
- Acun, R. (2004). Türkiye'de Bilim ve Teknolojinin Gelişim Süreci Literatürüne Eleştirel Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (4), 641-658.
- Ak, M. ve Gülmez, A. (2006). Türkiye'nin Uluslararası Yayın Performansının Analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1(1), 22-49.
- Akdağ, V. ve Gözen, M. (2020). Yenilenebilir Enerji Projelerine Yönelik Güncel Yatırım ve Finansman Modelleri: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cumhuriyet Armağan Sayısı, 139-156.
- Aldemir, C. ve Kaya, M. (2020). Bilgi Toplumu, Siber Güvenlik ve Türkiye Uygulamaları. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(1), 6-27.
- Ar-Ge Merkezleri İstatistikleri - Temmuz 2023. (2023). Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Ata, B. (2000). The influence of an American educator (John Dewey) on the Turkish Educational System. *Turkish Year Book*, 119-130. doi:10.1501/0002610
- Ayhan, A. (1998). Atatürk, Cumhuriyet, Bilim ve Teknoloji. *Erdem*, 11(31), 23-44.
- Bilsel, C. (1943). İstanbul Üniversitesi Tarihi. İstanbul.
- Bingöl, G. ve Yılmaz Türkmen, S. (2016). Girişimciliğin Finansmanında Melek Sermaye ve Türkiye Uygulaması. *Öneri Dergisi*, 12(45), 357-373.
- Bulut, Ç. ve Aslan, G. (2014). Üniversitelerde Girişimcilik Eğitimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (14), 1-20.
- Bülbül, Y. ve Özbay, D. (2011). Teknoparklar - Teknolojik Bilginin Ticarileşmesi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Cansız, M. (2017). 2023'e Doğru Türkiye Teknoparkları. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Çarıkcı, O. (2010). Türkiyede E-Devlet Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 95-122.
- Çengel, F. (2023). Retrieved from <https://www.dunya.com/kose-yazisi/250-milyar-dolar-ihracat-turkiyenin-sadece-konfor-alani/680141>
- Domiosb. (2023). Retrieved from <http://domiosb.org.tr/hd/12/organize-sanayi-bolgelerinin-amaci>.
- Duman, H. ve Künü, S. (2020). Girişimcilik Ekosistemlerini Meydana Getiren Faktörlere Ait Kavramsal Çerçevenin Bibliyometrik Analiz ile Tespiti. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(1), 33-57. doi:10.17065/huniibf.526039
- Dursun, Y. (2009). Geçmişten Bugüne Türkiye'nin Bilim ve Teknolojide Kat Ettiği Mesafe. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 036-069. doi:10.1501/sbeder_0000000003
- ESİD. (1990). Türk Elektronik Sanayii Almanacağı.
- Euraxess. (2023). Country profile: Türkiye. Retrieved from <https://euraxess.ec.europa.eu/worldwide/north-america/news/country-profile-turkiye>
- Fleck, A. ve Richter, F. (2022). Infographic: The World's biggest R&D spenders. [Çevrimiçi Grafik]. Statista. <https://www.statista.com/chart/27214/companies-that-spent-the-most-on-research-and-development-in-2020/>
- Genç, M. A. (2016). Üstün Yetenekli Bireylere Yönelik Eğitim Uygulamaları. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 3(3), 49-66.
- Hidma, A., Küchler, S., ve Sandström, V. (2020). The Present-Focused, Future-Ready R&D Organization. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/the-present-focused-future-ready-rd-organization>

- Innovation, R&D, P&D. (2022). Miller Magazine. <https://millermagazine.com/blog/innovation-rd-pd-2432>
- Işık, N. ve Kılınç, E. (2011). Bölgesel Kalkınmada Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2), 9-54.
- Karaarslan, M. H. (2021). Yeni Kurulan Girişimlerin Uluslararasılaşması: Nasıl? Ve Neden? Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 16(1), 61-75.
- Karaaslan, A. ve Tuncer, G. (2009). Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılmasında Temel Devlet Politikaları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (26).
- Karagözoğlu, G. (1985). Atatürk'ün Eğitim Savaşı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, II(4), 199.
- Keidanren (Japan Business Federation). (2016). Toward Realization of the New Economy and Society; Hass, A. (2019). The Fourth Industrial Revolution and the Vision of Society 5.0. https://www.researchgate.net/publication/336653161_The_Fourth_Industrial_Revolution_and_the_Vision_of_Society_50_Issues_and_Challenges
- Kiper, M. (2010). Dünyada ve Türkiye'de Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Bu Kapsamda Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Programı (ÜSAMP). TTGV Yayınları.
- KOSGEB. (2023). Tekmerlerimiz. <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/tekmerlerimiz>
- Kubaş, A. (2018). Türkiye'de Uygulanan İnovasyon Destekleri. Social Sciences Research Journal, 7(3), 114-119.
- Kuştemir, S. K., & Oktik, N. (2022). Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Sanayileşme ve Modernleşme: Beykoz Örneği. CTAD, (18), 697-727.
- ODTÜ Teknokent. (2023). Türkiye'deki Teknokentler. <https://www.odtuteknokent.com.tr/tr>
- OECD MSTI. (2023). OECD Main Science and Technology Indicators 2023. <https://www.oecd.org/sti/msti.htm>
- OECD. (2022). Gross Domestic Spending on R&D. <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>
- Özeroğlu, A. (2011). Türkiye'de Ar-Ge Düzenlemeleri ve Uygulamaları. Öneri Dergisi, 9(36), 105-114.
- Öztürk, H. T. (2022). Türk Savunma Sanayisinde Ar-Ge ve Yenilik Sistemleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, 20(01), 129-137; Saraçöz, Y. (2018). Savunma Sanayiinin Önemi ve Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, TOBB ETÜ Akademik Arşiv.
- Sağbaşı, A. ve Gülseren, A. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde Sanayide Dijital Dönüşüm ve Dijital Olgunluk Seviyesinin Değerlendirilmesi. European Journal of Engineering and Applied Sciences, 2(2), 1-5.
- Sargın, S. (2007). Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5), 133-150.
- Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
- Seyrek, İ., ve Sarıkaya, M. (2008). Teknoloji Politikaları ve Türkiye: Bir İnceleme. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(15), 53-79.
- Sezer, A. (2000). Atatürk Dönemi Eğitim Politikası. Türk Yurdu Dergisi, 20, 115.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989). Retrieved from <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) 2000 Yılı Programı. Retrieved from https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_

Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2001 Yılı Programı. Retrieved from https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67(2).
- Taymaz, E. (2001). Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri. TÜBİTAK/TTGV/DİE.
- TİM. (2022). İhracat 2022 Raporu: Yeni Vizyon, Yeni Yol Haritası. Retrieved from https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM%20I%CC%87hracat%20Raporu%202022.pdf
- Tonta, Y. ve Akbulut, M. (2021). Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Türkiye Adresli Makalelerin Atıf Etkisini Artıran Faktörler. Türk Kütüphaneciliği, 35(3).
- Toplu, M. (2018). Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikaları Uluslararası Rekabet Edilebilirlik Açısından Değerlendirilmesi. Retrieved from <https://polen.itu.edu.tr/items/10baa499-540e-44f9-94c3-7f8d-faf74716>
- TÜBİTAK (2004). Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi.
- TÜBİTAK. (2022). Retrieved from <https://www.tubitak.gov.tr/tr/icerik-hakkimizda>
- Uluç, Ç. ve Pehlivan, K. (2019). STEM ve Eğitimde Uygulama Örneklerinin İncelenmesi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 23(3), 848-861.
- WIPO. (2023). Retrieved from https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2023/article_0002.html;
- Çakır, M. (2022), Türkiye'nin Patent Raporu. Patenteffect.
- Yücel, F. (2015). Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü. TTGV Yayınları.
- Yücel, İ. H. (1997). Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumunu. DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK SAVUNMA SANAYİSİ

Ali Bilgin VARLIK

Doç. Dr. Ali Bilgin VARLIK, İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alibilginvarlik@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5265-2321

Giriş

Türk savunma sanayi, kamu ve özel sektör kuruluşlarından meydana gelmektedir. Kamuya ait kısmını Millî Savunma Bakanlığı'na (MSB) bağlı ikmal bakım merkezleri, tersaneler ve diğer askeri fabrikalar ile Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) oluşturmaktadır. Kamu ortaklı kuruluşlar, SSB'nin (Savunma Sanayii Başkanlığı) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) iştiraki olan kuruluşlardan oluşmaktadır. Özel sektör kuruluşları ise sermaye yapılarına göre, yerli sermayeli firmalar ve sermayelerinin bir kısmına yabancı ortakların sahip olduğu firmalardan oluşmaktadır (SSB, 2018: 2).

Türk savunma sanayisinin son yüz yıllık seyri ulusal kaynak ve imkânlarla kendi kendine yeterlilik ve dışa karşı olan bağımlılığı ortadan kaldırma noktasında belirli alanlarda önemli aşamaların kaydedildiği bir başarı hikâyesinin özelliklerini taşır. Bu noktada, NATO'nun ikinci büyük ordusu ve muhtelif uluslararası endekslerde dünyanın 5 ilâ 11'inci büyük silahlı kuvvetleri arasında sayılan (GFP, 2023) TSK'nın (Türk Silahlı Kuvvetleri) son derece sofistike ihtiyaçlarının tamamının ulusal imkânlarla karşılanmasının güçlüğüne not etmek gerekir. Geline aşamada tam bağımsız bir savunma sanayiinden söz etmek mümkün değilse de bu alanda önemli merhalelerin aşıldığını söylemek mümkündür.

Tarihsel Arka Plan

Türk savunma sanayiini, yapısal özellikleri ve nitelik bakımından göstermiş olduğu aşamalar itibariyle dört dönemde incelemek mümkündür. Bunlar: 1) Cumhuriyetin ilk yıllarına karşılık gelen ilk 28 yıllık Birinci Dönem (1923-1951), 2) Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile Kıbrıs Barış Harekâtı arasında ka-

lan 21 yıllık süreye karşılık gelen İkinci Dönem (1952-1973), 3) Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında kritik ihtiyaçların millî imkânlarla karşılanmasına yönelik olarak tam bir sistematik bütünlüğün sağlanamamasına karşın yeniden yapılanma gayretlerine odaklanılan 10 yıllık Üçüncü Dönem (1974-1984), 4) Yeniden yapılanma çalışmalarının tamamlanmasını müteakip uluslararası pazarlarda rekabet kabiliyetinin kazanılmaya başlandığı 38 yıllık Dördüncü Dönemdir (1985-...).

Birinci Dönem (1923-1951)

Cumhuriyetin kuruluş yıllarını (1923-1938), II. Dünya Savaşı'nı (1939-1945) ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kapsayan bu dönemde Türkiye, toprak bütünlüğünü tehdit eden SSCB kaynaklı taleplerle karşılaştı. Bu durum, savaş döneminde katlanılan ağır savunma yükünün bir süre daha devam etmesine ve barış düzenine dönüşün gecikmesine sebep oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nde temel ekonomik sektörlerin bütünüyle millî imkânlarla oluşturulduğu bu evre, Türk savunma sanayiinin kültürel alt yapısının oluşturulması ve ana stratejisinin esaslarının belirlenmesi nedeniyle önem taşımaktadır. Bu dönemin başlıca özelliğini; temel savunma ihtiyaçlarının öncelikle devlet kuruluşları ve özel sektör eliyle ancak millî imkânlarla karşılanmaya çalışılması ve sektörün ilk yapılanmasının oluşturulması olarak tanımlamak mümkündür. Bu dönemde 1'nci ve 2'nci Sanayii Planları'nın uygulamasına bağlı olarak, 1933-1939 yılları arasında, savunma sanayiine temel teşkil edecek endüstrilere yönelik yatırımlar gerçekleştirilmiştir (DPT, 1963: 10).

Birinci dönemin 1936 yılına kadar olan bölümünde devlet tarafından icra edilen başlıca savunma sanayii faaliyetleri:

- 1921'de Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün kurulması.

- 1924'de Ankara'da Hafif Silah ve Top Tamir Atölyeleri, Fişek ve Marangoz Fabrikaları'nın kurulması.

- 1924'te Gölcük Tersanesi'nin kurulması.

- 16 Şubat 1925'te kurulan Türk Tayyare Cemiyetinin, (24 Mayıs 1935'te Türk Hava Kurumu adını almıştır)

kurulması.

- 1927'de Ankara'da yeni Mühimmat Fabrikası'nın kurulması.

- 1928'de Kırıkkale'de Pirinç Fabrikası'nın kurulması.

- 1928'de Kırıkkale'de Elektrik Makinaları Fabrikası'nın kurulması.

- 1929'da Kırıkkale'de Mühimmat Fabrikası'nın kurulması.

- 1931'de Ankara'da Kayaş Kapsül Fabrikası'nın kurulması.

- 1932'de Kayseri'de Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı'na (Hava Kuvvetleri) bağlı uçak fabrikasında, ABD Curtiss-Wright şirketinin lisansı ile uçak montaj ve imalat faaliyetlerine başlanması.

- 1932-1937 tarihleri arasında Kırıkkale'de Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası'nın (Bugünkü adı: Ağır Silah ve Çelik Fabrikası) kurulması.

- 1935'de Ankara'da Gaz Maskesi üretimi için Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın kurulması.

- 1936'da Kırıkkale'de Barut, Tüfek ve Top Fabrikası'nın kurulması.

Bu dönemin 1936 yılına kadar olan bölümünde kurulan başlıca devlet destekli ve özel teşebbüs, savunma sanayii şirketleri ve faaliyetleri:

- 1925'de İstanbul/Haliç'te, uçak bombası, denizaltı bombası, kara mayını, el bombası işaret fişegi gibi mühimmat üretimi yapan, Zümre Zade A. Şakir Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası.

- 1925'te Alman Junkers uçak firmasıyla Türk Tayyare Cemiyeti'nin müşterek ortaklığı olarak faaliyete geçen Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TOMTAŞ) (1928'de kapanmıştır), bu kapsamda Kayseri'de kurulan uçak fabrikası (6 Ekim 1926), Eskişehir'de (1926) kurulan bakım onarım atölyeleri.

- 1930'da İstanbul'da kurulan, 81 mm.'lik havan ve mühimmatı ve tahrip maddesi üretimi yapan, Nuri Killigil Silah Fabrikası.

- 1932'de İstanbul Kadıköy'de 'Sivil Tayyare Mektebi' adıyla Vecihi Hürkuş tarafından kurulan sivil havacılık okulu.

- 1935'de Kayseri'de Alman Gothaer Wagonfabrik şirketinin lisansı ile uçak montaj ve imalat faaliyetlerine başlanmıştır.

- 1936'da Kayseri'de Polonyalı Panstwowe Zakłady Lodnicze (PZL) şirketinin lisansı ile uçak montaj ve imalat faaliyetlerine başlanmıştır.

- 1936'da İstanbul Beşiktaş'ta Nuri Demirdağ tarafından kurulan uçak fabrikası ve 1937'de memleketi Sivas-Divriği'de Gök Okulu adıyla açılan havacılık okulu.

Birinci dönemde 1939 yılından sonra devlet tarafından icra edilen başlıca savunma sanayii faaliyetleri:

- 1939'da 2 No.lu Tüfek İşletmesi'nin kurulması (Bu kuruluş, 1935'te kurulan silah fabrikalarının birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuştur).
- 1939'da Kırıkkale'de Barut Fabrikası'nın kurulması.
- 1940'da Kayseri'de Millî Müdafaa Vekâleti (MSB-Milli Savunma Bakanlığı) tarafından lisansı alınan Magister eğitim uçağının imalatına başlanması.
- 1942'de Ankara Etimesgut'ta (Gazi Orman Çiftliği civarında) Türk Hava Kurumu Uçak Motoru Fabrikası'nın kurulması ve İngiltere'den lisansı alınan "Miles-Magister" eğitim uçağının 1944'ten itibaren montaj ve üretime başlanması. (Fabrika, 1952'de MKEK'ye devredilmiş, 1954'te Ziraat Bankası tarafından satın alınarak Minneapolis Moline adlı ABD şirketi ile birlikte traktör fabrikasına dönüştürülmüştür. Fabrika halen, Ankara Gazi Mahallesinde Koç Grubunun Avusturyalı ortağıyla sahip olduğu, "Türk Traktör Fabrikası" adıyla faaliyet göstermektedir.)
- Montreux Boğazlar Sözleşmesinin (20 Temmuz 1936) imzalanmasından sonra, 1941'de Taşkızak Tersanesi'nin yeniden faaliyete başlaması.
- 1943'de Mamak Gaz Maskesi Fabrikası'nın kurulması.
- 1948'de Malatya uçak onarım atölyelerinin kurulması.
- 08 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı (mülga) kanunla sermayesinin tamamı devlet tara-

findan karşılanmak üzere Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün tüm mal varlığı ile devredilerek MKEK'nin kurulması.

Birinci dönemde 1936 yılından sonra kurulan başlıca savunma sanayii özel teşebbüs kuruluşları:

- 1950'de Haliç'te kurulan A.D.İ.K - Anadolu Tersanesi.

- 1952 Yılında Kırıkkale'de kurulan İbrahim Örs Tarım Alet ve Makinaları San. Tic. A.Ş.

İkinci Dönem (1952-1973)

Türk ekonomisi kuruluş yıllarından itibaren devamlı olarak kaynaklarının önemli bir kısmını savunma harcamalarına yöneltmek zorunda kalmıştır. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde de devam etmiştir. Örneğin, 1950-1962 yıllarını kapsayan 13 yıllık sürede savunma harcamalarının ortalaması, genel bütçenin %28,15'ine, toplam yatırımların %31,49'una karşılık gelmiştir (DPT, 1963: 25). NATO'nun verilerine göre, bu dönemde (1952-1974) savunma harcamalarının GSMH'ya (Gayri Safi Millî Harcama) oranı ortalama %5,21 olup, NATO'nun diğer üyelerinden fazladır (NATO, 2023).

Birinci dönemin aksine bu aşamada savunma harcamalarının büyük bölümü TSK'nın idame giderlerine ve savunma alt yapı harcamalarına tahsis edilmiş olup, devletin diğer harcamalarına oranla daha fazla artan bir nitelik göstermiştir (DPT, 1963: 21). 1'inci ve 2'nci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında savunma sanayii yatırımlarına ilişkin herhangi bir hususa yer verilmemiştir (DPT, 1963: 25).

Türkiye'nin NATO'ya katılmasını takiben, müttefik orduların envanterlerindeki ihtiyaç fazlası silâh ve malzemenin yardım program-

ları kapsamında bedelsiz devri, Türkiye'nin, mevcut savunma sanayii tesislerinin âtil duruma düşmesine neden olmuştur (TÜBİTAK, 2003: 2-7). Diğer bir ifadeyle; "II'nci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek artan dış yardımların da etkisiyle savunma sanayiinin geliştirilmesi için sarf edilen çabalar yavaşlamıştır" (SSB, 2020: 30). Bununla beraber ikinci dönem, savunma sanayii vakıflarının kurulmaya devam ettiği ve devletin açık ya da örtülü desteğini alan özel şirketler ve vakıfların sektördeki boşluğu bir şekilde doldurmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Birinci dönemde hür teşebbüse uzak duran devlet anlayışının bu dönemde özel sektör eksikliğinin giderilmesi amacıyla, -haksız rekabet yaratma pahasına-devlet eliyle ulusal zenginler yaratmaya evrildiği görülmüştür.

İkinci dönemde devlet tarafından icra edilen başlıca savunma sanayii faaliyetleri:

- 1954'te MSB Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) Dairesi Başkanlığı'nın kurulması.
- 1972'de TÜBİTAK Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü'nün kurulması.
- 1972'de TÜBİTAK MAM'ın (TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi) kurulması.
- 1970 Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kurulması.
- 1972'de Türk Donanma Vakfı'nın (1981'de "Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" adını almıştır) kurulması.

İkinci dönemde, devlet destekli vakıf faaliyeti:

- 1973'te TUSAŞ'ın (Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı) kurulması. [Şirket, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından kurulmuş,

1984'te F-16 savaş uçağının üretimi maksadıyla 25 yıllık süre için ABD ile birlikte kurulan Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'nin (TAI) hisselerinin bu süre dolmadan (2005'te) Türk hissedarlar tarafından alınması sonrasında, bu şirketle birleşmek suretiyle, TUSAŞ- Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. adıyla yeniden yapılandırılmıştır].

Bu dönemde başlıca özel sektör girişimlerinin büyük bir kısmı, Türkiye'nin temel sivil sanayi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olup, bu kuruluşların savunma sanayiinin zamanla kârlılığını kanıtlamaya başladığı 1990'lı yıllardan sonra sektöre giremeye başladıkları görülmektedir. Bu kuruluşlardan başlıcaları:

- 1952'de Kırıkkale'de TSK için askerî teçhizat, havacılık, karayolları ve tarım sektörü için muhtelif ekipman üretmek için kurulan İbrahim Örs Tarım Alet ve Makinaları San. Tic. A.Ş. Fabrikası.
- 1963'de kurulan OTOKAR.
- 1964'te kurulan BMC Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- 1965'de kurulan Koluman Otomotiv.
- 1965'de kurulan MES Makina Elektrik Kimya San. A.Ş.
- 1967'de kurulan OTOMARSAN (1990 yılında Mercedes-Benz Türk adını almıştır).
- 1967'de kurulan NETAŞ (Northern Electronic Telekomünikasyon A.Ş.).
- 1969'da kurulan Kalekalıp Makina ve Kalıp Sanayi A.Ş.
- 1969'da kurulan Meteksan Sistem.
- 1972'de kurulan Pi Makina (malzeme-kalıp-parça).

- 1973'de kurulan Tekirdağ Çerkezköy'de Hema Hidrolik Makina Sanayi ve Ticaret A.Ş. (1997'den sonra Hema Endüstri A.Ş.).

Üçüncü Dönem (1974-1984)

1963'te patlak veren Kıbrıs bunalımı esnasında Türkiye'nin antlaşmalardan doğan müdahale hakkının kullanılmasına ABD Başkanı Johnson'un tarihi mektubuyla (5 Haziran 1964) karşı çıkılması ve müteakiben 1974'de Adadaki anayasal rejimin Atina'daki askerî cuntanın desteklediği darbeye ortadan kaldırılmasının ardından, Türkiye'nin müdahale hakkını kullanması üzerine ABD ambargosuna maruz bırakılması, Türkiye'nin Cumhuriyetin ilk yıllarında titizlikle takip etmeye çalıştığı millî savunma sanayiinin kurulması ilkesini tarihi bir ders olarak ortaya koymuştur. Bu gelişmelerin sonucu olarak girilen çabalar; "neredeyse yükünü sadece MKEK'nin taşıdığı savunma sanayii üretimine yönelik gayretlerin ve devlet sermayesine dayalı yatırımların sınırlı başarısı" olarak tanımlanabilecek bir nitelik arz etmiştir. Üçüncü dönem, her ne kadar bütüncül sistematikten yoksun olsa da müteakip dönemi belirleyen dinamikleri hazırlaması ve kaybedilen bir bilincin yeniden kazanılmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Bu çaba 3'üncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na da yansımış olup önceki kalkınma planından farklı olarak savunma sanayiine ağırlık verilmiştir. Bu kapsamda planda: Devletin büyük sermayeyi gerektiren ya da ülkenin savunması ile ilgili olan ara malı ve yatırım malı gibi sanayi kollarına yöneleceği; imalat sanayiinin yapılanmasına ilişkin hedeflerin saptanmasında millî savunma hizmetlerinin gereklerinin de göz önünde tutulduğu; sanayileşme yürütülürken, millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği araç ve gereçlerin yeterli ölçülerde sağlanacağı ve millî sanayileşme çabaları ile söz konusu gereçlerin sağlanması arasında sis-

temli bir bağlantı kurulacağı; makine sanayiinin gelişiminde, millî savunma ihtiyaçlarının öncelik kazanması gerektiği; savunma çabaları ile gelişme arasında bir denge kurularak, savunma gücünün modernleştirilmesinin, kalkınmanın koşullarından biri olarak benimsenmesi; savunma ile ilgili sanayilerin geliştirilmesi teşebbüslerinde bulunacağı ve özel teşebbüslerin sektöre özendirileceği hususlarına yer verilmiştir (DPT, 1973: vi, 228).

Üçüncü dönemde devlet tarafından icra edilen başlıca savunma sanayii faaliyetleri:

- 1974'te Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın kurulması.

- 1983'de (18.11.1983 tarih ve KHK/101 ile) Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması.

Üçüncü dönemde kurulan, devlet destekli vakıf ve savunma sanayii şirketleri:

- 1974'te kurulan Asil Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Başlangıçta yatırım harcamalarının büyük kısmının MKEK tarafından karşılanmasının ardından, şirketin sermaye artırımına gitmesi esnasında MKEK'nin hisselerinin azalmasının ardından, Alman, Thyssen Edeltahwerke AG; Japon, Ishikawajima Harima Heavy Industries Co. Ltd. ve Amerikan, Kaiser Engineers International Inc. şirketlerinin payları artış göstermiştir).

- 1975'te kurulan ASELSAN.

- 1981'de kurulan ASPİLSAN.

- 1982'de kurulan HAVELSAN.

- 1984'te TUSAŞ (Türk Uçak Sanayii A.Ş.) tarafından kurulan, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAİ).

- 1985'te kurulan TEI TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.

Üçüncü dönemde kurulan ve savunma sanayi sektöründe de faaliyet gösteren başlıca özel teşebbüs kuruluşları:

- 1973'te kurulan Coşkunöz Metal Form Mak. ve End. A.Ş.

- 1974'te kurulan HEMA Endüstri (HST Otomotiv İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş.)

- 1976'da kurulan NUROL Makine Sanayii A.Ş.

- 1978'de kurulan ASMAŞ (Ağır Sanayi Makinaları Anonim Şirketi).

- 1978'de kurulan İŞBİR Elektrik San. A.Ş. (1981'de TSKGV'ye devir).

- 1978'de kurulan RMK Marine Gemi Yapım Sanayi (1997'de Koç Grubuna katıldı).

- 1979'da kurulan Barış Elektrik Endüstrisi A.Ş. (1986'dan itibaren savunma sanayiine katılmıştır.)

- 1980'de kurulan DEARSAN Tersanesi.

- 1982'de kurulan Yüksek Teknoloji A.Ş.

- 1982'de kurulan ÖZTEK Tekstil.

- 1982'de kurulan Selah Makine ve A.Ş. (Deniz araçları).

- 1982'de kurulan Timsan Taahhüt İmalat Montaj Sanayii ve Ticaret A.Ş.

- 1984'te kurulan Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAI).

- 1984'te kurulan Aksa Makina Sanayi A.Ş.

- 1984'te kurulan ETA Elektronik Tasarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Dördüncü Dönem (1985-...)

Dördüncü dönem, ilk 15 yılında (1985-2000) savunma sanayii sektörünün, millî savunma planlama kavramını bütünleyen sistemik bir yapı içinde yeniden tasarlandığı; ikinci 23 yılında ise (2000-2023) sektörün, uluslararası rekabet ortamında “yükselen aktörler” kategorisine taşındığı gelişmelere sahne olmuştur.

Bu dönemde, sektörel yapılanma, Savunma Sanayii Müsteşarlığının kurulması ve TSK-GV'ye bağlı kuruluşların liderliğinde özel sektörün büyük aktörlerinin sektöre dahil olması ve çok sayıda KOBİ'nin katılımı ve özgün tasarımlara imkân sağlayan Ar-Ge faaliyetleriyle güçlenmiştir. Bu olumlu yönlerine karşın sektörün, uluslararası ortamda rekabet gücünü artıracak yeni bir yapılanmayı gerektiren doyum noktasına ulaştığı görülmektedir.

Dördüncü dönemde devlet tarafından icra edilen başlıca savunma sanayii faaliyetleri:

- 1985'de Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SaGeB)'in kurulması (7 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı Kanun ile).

- 1985'te 3238 sayılı Savunma Sanayii İle İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanununun 12. maddesi ile Savunma Sanaii Destekleme Fonu'nun oluşturulması

- 1987'de Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)'nin kurulması (17 Haziran 1987 tarihinde 3388 sayılı Kanun ile).

- 1989'da SSM (Savunma Sanayii Müsteşarlığı)'nin kurulması (7 Kasım 1985 tarih ve 3238 S.K. ile kurulmuş olan Savunma Sa-

neyii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, 30/10/1989 tarih ve 390 sayılı KHK ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Daha sonra 390 sayılı KHK 20/3/1991 tarih ve 3704 sayılı Kanunun 3'üncü maddesi ile aynen kabul edilerek kanunlaşmıştır. 2010 yılından itibaren Müsteşarlık, Cumhurbaşkanlığına bağlı Başkanlığa; "SSB" dönüştürülmüştür).

- 1997'de kurulan TÜBİTAK UEKAE'nin (TÜBİTAK Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü) kurulması.

- 2010'da TÜBİTAK UEKAE (TÜBİTAK Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü) (Kuruluş 1997) ve TÜBİTAK MAM (TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi)'a (Kuruluş 1972) bağlı olarak faaliyet gösteren BTE (Bilişim Teknolojileri Enstitüsü)'nün birleştirilmesiyle kurulan TÜBİTAK BİLGEM (TÜBİTAK Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi).

- 2011'de kurulan SSI (Savunma ve Havacılık Sanayi İhracatçıları Birliği).

Bu dönemde SSB (2010'dan önce Müsteşarlık) tarafından 2007-2011; 2012-2016; 2017-2021 ve 2018-2023 dönemlerini kapsayan SSM Stratejik Planları yürürlüğe konmuştur (SSB, 30.01.2023: 15, 16/31). 2019-2023 Stratejik Planında:

“- Dışa bağımlılığı asgari seviyeye indirecek önlemlerin alınması,

- Harekât odaklı tedarik yapılması,

- Beyin göçünü tersine çevirme gayesi başta olmak üzere savunma ve güvenlik sektörü için gerekli nitelikli insan kaynağı kapasitesini artıracak tedbirlerin geliştirilmesi,

- Finansal kaynak yönetiminin etkinleştirilmesi,

- Ülke sanayisinin lokomotif sektörü olan savunma sanayii sektöründe sürdürülebilirliğin ve sektörel derinliğin sağlanması,

- Topyekûn kalkınmaya öncülük edilmesi” hususlarına öncelik verilmiştir (SSM, 2023: 16).

Bu dönemde kurulan, devlet destekli vakıf ve savunma sanayii şirketleri:

- 1985'te kurulan TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEI).

- 1987'de kurulan MİKES (Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş.).

- 1987'de GATÖM (Güdümlü Araçlar Teknoloji ve Ölçüm Merkezi) (Kuruluş 1972) ve BAE (Balistik Araştırma Enstitüsü) (Kuruluş 1983) birleşmesiyle kurulan SAGE (Savunma Sanayii Araştırma - Geliştirme Enstitüsü).

- 1988'de kurulan ROKETSAN.

- 1989'da kurulan GATE Elektronik (KOSGEP-Sanayi Bakanlığı ve üniversite ortak girişimi).

- 1990'da kurulan HAVELSAN Teknoloji Radar (Radar grubu 1990'da yazılım grubu 1992'de, ağ destekli güvenlik sistemleri grubu 2003'te, kablaj üretim ve tasarım grubu 2007'de faaliyete geçmiştir).

1990'da Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından kurulan KOSGEP (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı).

- 1990'da kurulan SaSaD (Savunma Sanayii

Derneği) (1912’de Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği adını almıştır).

- 1991’de kurulan ESDAŞ Elektronik Sistemler Destek Sanayii ve Ticaret A.Ş.
- 1991’de kurulan STM (Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.).
- 1997’de kurulan UEKAE (TÜBİTAK Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü).
- 1998’de Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. HAVELSAN EHSİM.
- 2010’da kurulan TSSP [Teknokent Savunma Sanayii Platformu (kümelenmesi)] (Orta-doğu Teknopark A.Ş.).

Bu dönemde (2011’de) 60 üye ile kurulan SSI’nın üye sayısı 2019 yılı itibariyle 800’ü aşmıştır (SSI, 2023). Bu miktar savunma sanayisinde faaliyet gösteren özel teşebbüs kuruluşunun hacmini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç olarak; Savunma sanayii tarihi tedarik yaklaşımları açısından ele alındığında; 1990’lı yıllara kadar devam eden hazır alım yaklaşımının, 1990-2000 yılları arasında ortak üretime doğru değişiklik gösterdiği ve bu süreçte Zırhlı Muharebe Aracı, Hafif Nakliye Uçağı, Başlangıç Eğitim Uçağı, Cougar Helikopteri gibi Projelerin öne çıktığı görülmektedir. 2000 sonrasında ana platformlarda kısmi tasarım yaklaşımına yönelik gerçekleşmiş, 2010’lu yıllardan itibaren ise özgün tasarım yaklaşımına ağırlık verilmiştir (SSB, 2020: 32).

Güncel Durumun Analizi

2023 yılı itibariyle savunma sanayi ürünlerinin ihraç edildiği ülke sayısı 170’i, ihraç edi-

len ürün çeşidi 230’u aşmış durumdadır. Hali hazırda SSB tarafından 750’yi aşkın savunma projesi yürütülmektedir (SSB, 30.01.2023: 3-31). 2022 tarihi itibariyle SSB işlevlerini, 445 memur, 251 sözleşmeli personel, 152 proje bazlı sözleşmeli personel ile 145 sürekli işçi olmak üzere toplam 993 personel ile yerine getirmekte olup ayrıca değişik unvanlarda 13 adet kamu personeli geçici görevli olarak kurumda faaliyet göstermektedir (SSB, 30.01.2023: 12-31). Sektörün 2022 yılı itibariyle cirosu 23.100.000.000 dolar olup 2023, 2024 ve 2025 yıllarında bu miktarın 26.900.000.000 dolara çıkarılması planlanmaktadır. 2021 yılı itibariyle savunma ve havacılık ihracatı 3.225.000.000 dolar olarak gerçekleştirilmiş olup bu 2023, 2024 ve 2025 yıllarında yılında bu miktarın 10.200.000.000 dolara çıkarılması planlanmaktadır (SSB, 30.01.2023: 19-31).

SSB’nin savunma sanayii alanına yönelik amacı aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

“Silahlı Kuvvetlerimizin ve güvenlik güçlerimizin ihtiyaçlarını, sürekli gelişim anlayışı ile azami ölçüde milli teknolojiler ve yerli imkânlarla karşılamak ve savunma ihracatını artırmak üzere savunma sanayii ekosistemini güçlendirmek ve savunma sanayiinde edinilen becerilerin sivil sektöre yayılımını sağlamak temel amaçtır” (SSB, 30.01.2023: 15-31; SSB, 2020: 42).

Hiyerarşik Yapılanma, Silah Satış Durumu ve Ciro Yapılanması

Uluslararası pazarda hiyerarşik bir yapıdan tam anlamıyla söz etmek mümkün olmasa da faaliyet alanları (segment), nitelik ve uluslararası yetkinlik kapasitesi ölçütleri dikkate alınarak aşağıdaki (Tablo 1.) sınıflandırmayı yapmak mümkündür.

Lig	Faaliyet Alanları			Ürün Niteliği			Uluslararası Yüklenici Yetkinliği			Devletler
	Platform	Sistem	All Sistem	Klasik	Modern	Post Modern	Ana Yüklen.	Ortaklı	All Yüklen.	
I	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-ABD -Rusya -Çin -Fransa -İngiltere
II	+	✓	✓	✓	✓	±	+	✓	✓	-Almanya -İtalya -İsveç -İspanya
III	±	+	✓	✓	+	-	±	+	✓	-Hindistan -İspanya -İsveç -Japonya -Güney Kore -Türkiye
IV	-	-	±	+	±	-	-	±	+	-Avustralya -Brezilya -İsviçre -Norveç

Tablo 1. Savunma Sanayii Modellerinin Hiyerarşik Yapılanması

Yukarıdaki model dikkate alındığında Türkiye'nin IV'üncü lig ile III'üncü lig arasında konumlandırılabilirliğini söylemek mümkündür. Bu modele göre kaba bir değerlendirmeyle Türk savunma sanayisini; IV'üncü ligde yer alan Avustralya, Brezilya, İsviçre ve Norveç'in üzerinde III'üncü Ligde yer alan Hindistan, İspanya, İsveç, Japonya ve Güney Kore'nin ise altında konumlandırmak yanlış olmayacaktır (Şekil 1.).

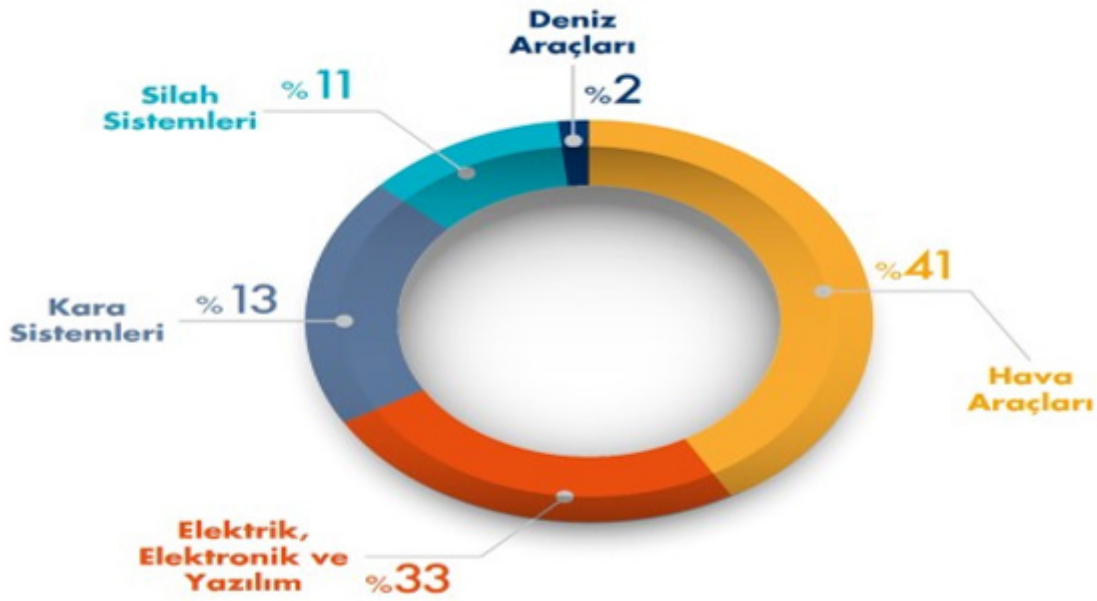
Silah satış rakamları üzerinden yapılacak bir tasnife göre ise 2022 yılı itibariyle Türkiye'nin 11'inci sırada olduğu görülmektedir (Tablo 2.)

2022 Sıralaması (a)	2021-2022 Sıralaması (b)	Tedarikçi (c)	2022 (mil. dolar) (d)	Lig (e)	Toplama Oranı (f)
1	1	ABD	14515	I	45,38348
2	2	Fransa	3021	I	9,445643
3	3	Rusya	2820	I	8,817184
4	5	Çin	2017	I	6,306475
5	4	İtalya	1825	II	5,706156
6	6	Almanya	1510	II	4,721258
7	7	İngiltere	1504	II	4,702498
8	8	İspanya	950	II	2,970328
9	10	İsrail	831	II	2,598255
10	39	Polonya	452	III	1,413251
11	11	Türkiye	398	III	1,244411
12	12	Hollanda	295	III	0,922365
13	9	Güney Kore	209	III	0,653472
14	18	İsviçre	175	IV	0,547166
15	17	Kanada	171	IV	0,534659
		Toplam	31983		

Açıklama: (a), (b), (c), (d) SIPRI Arms Transfers Database. (26 Eylül 2023).
https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php den alınmıştır

Tablo 2. Silah Satış Durumuna Göre İlk On Beş Devlet

Tablo 1 ve 2 karşılaştırıldığında, Türkiye'nin savunma sanayiindeki bütün sektör ve segmentlerde aynı ölçüde; dengeli ve geniş bir üretim yelpazesine sahip olmadığı buna karşın sıklet merkezi oluşturduğu belirli segmentlerde ise ürün farklılaşması yaratarak hiyerarşik yapılanmada (Tablo 1.) gerisinde yer aldığı bazı devletleri silah satışı alanında (Tablo 2.) geride bıraktığı görülmektedir. Nitekim, 2018-2022 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı da bu durumu teyit etmektedir. Buna göre 2016 yılı itibariyle sektörün ciro dağılımında ağırlığı Hava Araçları (%41) ve Elektrik, Elektronik ve Yazılım (%33) segmentleri oluşturmaktadır (Şekil 1.). Bu duruma paralel olarak; net satış rakamları bazında bu iki segmentin başı çektiği görülmektedir. Bunun bir nedeni, ilgili segmentlerde ASELSAN ve TUSAŞ gibi yüksek cirolu TSKGV iştiraki firmalarının yer almasıdır (SSB, 2018: 3).

Şekil 1. Sektör Bazında 2016 Yılı Savunma ve Havacılık Ciro Dağılımı

Yukarıdaki tablolar ve şekilden hareketle, Türk savunma sanayisinin uluslararası pazardaki konumu saptamaya yönelik bir diğer değerlendirme ölçütünü ise ürettiği HSA (Harp Silah ve Araçlarının) niteliğinde aramak gerekir. Buna göre ülkemizde özellikle son yıllarda talep temelli geleneksel HSA üretimi devam ederken diğer taraftan arz temelli inovasyonlarla gelişmiş post-modern teknolojilere doğru olan yöneliş dikkat çekicidir. Savunma sanayiindeki tarihi gelişim (2002-2018) rakamlarla değerlendirildiğinde; Ar-Ge harcamaları 49 milyon ABD dolarından 1,448 milyar ABD dolarına yükselmiştir (SSB, 2020: 31). Kaydedilen bu önemli artışa rağmen savunma ve havacılık sektöründe başta gelen şirketlerin AR-GE yatırımları ile mukayese edildiğinde bu oranın oldukça mütevazı bir seviyede kaldığı görülmektedir. Örneğin bu miktarlar, Boeing Firmasında 3,7 milyar, BAE Systems Firmasında 2,4 milyar, Lockheed Martin'de 2,16 milyar ABD doları tutarındadır (Statista, 2022).

Türk savunma sanayiinin ilk üç döneminden sağlanan birikimin neticesinde son dönemde, özellikle 2006'dan sonra kaydedilen gelişmeler

savunma sanayiinde bağımlılığı azaltmaya yönelik çabaların önemli sonuçlarını da beraberinde getirmiştir. Bu kasamda gelinen aşamada; "MİLGEM Korveti, Lojistik Destek Gemisi, Çok Maksatlı Amfibi Hücum Gemisi (LHD), Altay Tankı, Atak Taarruz Helikopteri, Anka ve Bayraktar İnsansız Hava Araçları, Hürkuş Eğitim Uçağı, Gökürk-1 Gözetleme Uydusu, Yeni Tip Karakol Botları, Süratli Müdahale Botları, Milli Piyade Tüfeği, Mayına Karşı Korunmalı Araçlar, Hava Savunma ve Füze Sistemleri başta olmak üzere birçok sistem ve alt sistemin geliştirilmesi mümkün olmuştur (SSB, 2020: 32). Nitekim, SSB tarafından 2017 yılında imzalanan toplam 39 projenin, proje modeline göre dağılımına bakıldığında; %41'inin yurt içi geliştirme, %36'sının yurt içi hazır alım, %13'ünün yurt dışı hazır alım, %8'inin hizmet alımı ve %2'sinin AR-GE olduğu görülmektedir (SSB, 2018: 2).

2002 ve 2018 yılları arasında sektörün cirosu (1 milyar dolardan 8,76 milyar ABD dolarına) ve ihracatında (248 milyon ABD dolardan 2,19 milyar ABD dolarına) sekiz katın üzerinde artış kaydedilmiştir (SSB, 2020: 33, 34). Bununla beraber,

gelinen aşamada, Türkiye ekonomisinin genel gidişatı ve TL-dolar paritesi dikkate alındığında sektörün ihracat-ciro oranda gerçekleşen ve planlanan dengesi bakımından tahminlerin iyimser olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Tablo 3). Buna göre 2022 yılı gerçekleşen tahmini ihracat-ciro oranında ortaya çıkan 6,78 puanlık artış abartılıdır [Bkz. Tablo 3. (d) (3) hücresi]. Nitekim müteakip dönemlerde (2023, 2024, 2025) sektörün ihracat-ciro oranında -0,61'lik bir gerilemenin gerçekleşmesinin öngörülmesi dikkat çekicidir [Bkz. Tablo 3. (e) (3) hücresi]. Sektördeki ciro-ihracat artış oranlarında dönemsel farklılıklara bakıldığında [Bkz. Tablo 3. (d) ve (e) (6) hücreleri] aynı çelişki görülmektedir. Sonuç olarak SSB'nin 2023 Yılı Performans Raporu (30.01.2023: 31/19, 31/20) verileri değerlendirildiğinde 2021'den 2022'ye geçerken abartılı bir büyümenin 2023'den 2025 (dâhil)'e kadar olan dönemde ise küçük ölçekte bir daralmanın öngörüldüğünü söylemek mümkündür. Bununla beraber, ihracat ile ilgili verilerin, sektörün ana görevi olan TSK'nın ihtiyaçlarını karşılama çerçevesinde değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Performans Göstergesi (a)	Ölçü Birimi (b)	2021 Gerçekleşen (c)	2022 Yıl Sonu Gerçekleşen Tahmini (d)	2023, 2024, 2025 Tahmin (e)
Savunma ve havacılık cirosu (1)	Dolar	10.159.000.000	23.100.000.000	26.900.000.000
Savunma ve havacılık ihracatı (2)	Dolar	3.225.000.000	8.900.000.000	10.200.000.000
İhracat-Ciro Oranı (3)	%	31,75	38,53 (Önceki döneme göre 6,78 puanlık artış)	37,92 (Önceki döneme göre -0,61 puanlık azalış)
Ciro artış oranı (4)	%		2021-2022 Döneminde (23.100/10.159x100)= 227,38	2022-2023, 2024, 2025 Döneminde (26.900/23.100x100)= 116,45
İhracat artış oranı (5)	%		2021-2022 Döneminde (8.900/3.225x100)= 275,97	2022-2023, 2024, 2025 Döneminde (10.200/8.900x100)= 114,61
Ciro-İhracat artış oranları farkı (6)	<u>puan</u>		2021-2022 Döneminde (275,97-227,38)= 48,59	2022-2023, 2024, 2025 Döneminde (114,61-116,45)= -1,84
Açıklama: (c)(1), (c) (2); (d) (1), (d) (2); (e)(1), (e) (2) verileri SSB (Savunma Sanayii Başkanlığı). (30.01.2023). SSB 2023 Yılı Performans Programı. https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20230131112713009362.pdf den alınmıştır.				

Tablo 3. Savunma ve Havacılık Sektörü Ciro-İhracat Oranlarının Analizi

Kalite-Maliyet Dengesi

Türk savunma sanayii gelinen aşamada sistem bazında belirli bir olgunluğa ulaşmış olup teknolojik derinliğinin artırılması ve elde edilen bilgi birikimi ve yeteneğin devamının sağlanabilmesi için “Sürdürülebilir Savunma Sanayi İçin Teknoloji ve Alt Sistem Sahipliği” ilkesi esas alınmıştır (SSB, 2018: ix). Bu yapılırken de yüksek seviyede kaliteli HSA’ların üretimi temel öncelik olarak kabul edilmiştir. İlk bakışta bu yaklaşımın uluslararası pazarlardaki rekabet gücünün artırılması avantajını yaratacak olmasına karşın maliyet-etkinlik bakımından bazı sakıncalar yaratabileceği dikkate alınmalıdır [Örneğin, AK-47 (Kalaşnikov), en kusursuz silah olmamasına karşın, üretim maliyetinin düşüklüğü ve kullanım kolaylığı nedeniyle dünyada en fazla satılan piyade tüfeğidir]. “Mükemmeliyet tamamiyetin düşmanıdır” öz değişimi ile tanımlayabileceğimiz bu sakıncaların başında uzun süre alan üretimin neden olduğu alternatif maliyet ve zaman kaybı gelmektedir. Uzunca bir süredir tamamlanamayan Altay Tankı projesi bu durumun başlıca örneği olarak gösterilebilir.

Sektörde Faaliyet Gösteren Firma Yapılanması

Sektörel sorunların başında ise firma sayısındaki kabarıklık dikkat çekmektedir. Gelinen aşamada sektörde faaliyet gösteren firma sayısı 800’ü aşmıştır (SSI, 2023). 2018 yılında 44.700 personelden oluşan savunma ve havacılık sanayii istihdamı 2023 yılında 79.300’e ulaşmıştır (SSB, 2020: 44). Bu miktar gerçek istihdamı değil sektöre angaje olan iş gücünün ifadesidir. Bu sayının ne kadarının gizli işsiz ne kadarının gerçek istihdam olduğuna dair bir veri bulunmamaktadır. Diğer taraftan gerek hiyerarşik dağılım gerekse satış tutarları bakımından birinci ve ikinci liglerde yer alan devletlerin iç piyasalarını yapılandırarak bir anlamda “ulusal takımlarını” oluşturdukları, bunlara sağladıkları avans, teşvik ve kredilerle ulusla-

rarası piyasalarda rekabet imkânlarını artırdıkları ve atıl istihdamın önüne geçtikleri görülmektedir. İleri liberal ekonomilerde dahi benimsenen bu devlet kontrollü yapılanma ülkemizde uygulanmamaktadır. Bunun yerine iç piyasada yaşanan yoğun rekabetten kazançlı çıkan şirketlerin “ulusal takımı” oluşturulması yoluna gidilmektedir. Bu durum sektörde şişkinliğe ve ulusal bazda karlılık oranının azalmasına neden olmaktadır. Dahası, sektörde avans yoluyla finansmanın son derece kısıtlı olması nedeniyle, çoğunluğunu KOBİ’lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) oluşturduğu alt yüklenici ve yan sanayi şirketlerinin finansman sıkıntısı çekiyor olması yapısal bir eksikliği ortaya koymaktadır.

Savunma sanayii sektörüne angaje olan bu büyük kapasitenin sivil pazarların ihtiyaçlarına da cevap verebilecek şekilde yönlendirilmesi ve avans, teşvik ve muafiyetlerden yararlandırılması ulusal ölçekte kapasite kullanımını artıracaktır. Sektörde “ulusal takım” oluşturmadaki eksiklik, marka değeri olan şirket sayısında sınırlı kalınmasına yol açmaktadır. Her ne kadar “Dünyadaki En Büyük 100 Savunma Sanayii Şirketi” arasında 2018 yılı itibarıyla beş Türk şirketi yer almış olsa da (SSB, 2020: 32) devlet sektöründen ASELSAN (52’nci) ve TUSAŞ (69’uncu), STM (Savunma Teknolojileri Mühendislik) ve BMC (85’inci ve ROKETSAN (89’uncu) (SSB, 2020: 39), özel sektörden Baykar’dan başka dünya çapında marka-şirketimizin bulunduğunu söylemek güçtür. Ulusal piyasanın segment bazında yapılandırılması suretiyle bu sakıncanın giderilebileceği değerlendirilmektedir.

Yerlilik Oranı

Sektörün ne kadar “yerli ve milli” olduğuna dair veriler ciddi ölçüde tartışmaya açıktır. SSB’nin 1919-2023 Stratejik Plan dokümanında bu oranın 2018’de %65 olduğu 2023 yılına ise %75 olacağı öngörülmüştür (SSB, 2020: 44). Yerlilik oranının hangi segmentte ne kadar olduğuna dair bir veri

bulunmadığı gibi bunun nasıl saptandığına dair bilgiye de rastlanmamıştır. Bu konuda önemli olan hangi kritik teknolojilerin yerli olduğudur. Örneğin motoru millî olarak geliştirilemeyen tank veya helikopterin diğer sistemlerinin yerli imkânlarla yapılmış olmasının yerlilik ölçütüne olan etkisi nedir?

Tehditler ve Fırsatlar

Sektörün karşılaştığı başlıca tehditler arasında: 1) Temel teknolojilerde dışa bağımlılığın devam etmesi, 2) Sektörde faaliyet gösteren firma konfigürasyonuna dair yapılanmanın gerçekleştirilememiş olması 3)İhracat lisansı alımında yaşanan sorunlar ve uluslararası antlaşmalardan doğan ek yükümlülükler, 4) Ham maddelerde dışa bağımlılığın ve yenilenebilir kaynaklara duyulan ihtiyacın artması, 5) Beyin göçünün artması, 6) Ülkemizdeki eğitim kalitesinin düşmesinin gençler üzerinde yarattığı olumsuzluklar, 7) Ülkedeki genel ekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon 8) Yakın geçmişte TDP'deki (Türk Dış Politikası) dalgalanmalar gelmektedir.

Fırsatlar bağlamında ise şu hususlar öne çıkmaktadır: 1) TDP'deki yakın çevre yeni güvenlik mimarisi ile Türk Dünyası da dahil olmak üzere yeni açılımlar 2) Genç nüfusun etkin iş gücü yaratabilme kapasitesinin fazla olması 3) İleri teknoloji alanlarında (yapay zekâ, otonom sistemler, nesnelerin interneti vb.) yaşanan hızlı ilerlemeye uyum gösterme becerisindeki artış 4) Üretilen malların çift kullanım ve çoklu kullanım olanaklarının artırılabilme potansiyeline sahip olunması 5) Üniversitelerdeki Ar-Ge faaliyetlerindeki artış ve öğretim üyelerinin sektörde yer alama imkânına sahip olmaları.

Sonuç

Türk savunma sanayiinin 100 yıllık serüveni, kendi kendine yeterlik, yüksek kalite geliştirme ve dışa bağımlılığı en aza indirgeyen yönleriyle

bir başarı hikayesidir. Bu süreci genel karakteristik özellikleri itibariyle dört dönemde ele almak mümkündür. Sektörün “Kuruluş Yılları”nı (1923-1951) kapsayan birinci dönemde devlet tarafından tesis edilen 21 fabrikaya ilave olarak 9 devlet destekli ve özel teşebbüs, savunma sanayii şirketi kurulmuştur.

Savunma ihtiyaçlarının büyük çoğunlukla NATO'dan gelen yardımlarla karşılandığı ikinci dönemde (1952-1973) devlet destekli kurulan başlıca vakıf ve şirketler arasında Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nı (1970), Türk Donanma Vakfı'nı (1972) ve TUSAŞ'ı (1973) saymak mümkündür. Bu dönemde durulan 11 fabrika ise esas itibariyle sivil amaçlara yönelik olup, bunların savunma sanayiine olan katkıları ise ikincil kategoride kalmıştır.

Sektörde kendi kendine yeterlilik ve yerlilik bilincinin yeniden güçlendiği üçüncü dönemde (1974-1984) devlet tarafından kurulan Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na (1974) ilâve olarak aralarında ASELSAN, HAVELSAN, ASPİLSAN ve TEI TUSAŞ'ın da bulunduğu 6 devlet destekli fabrika; aralarında HEMA, NUROL, RMK ve TAI'nin de bulunduğu 15 özel teşebbüs iştiraki kurulmuştur.

Dördüncü dönemin (1985-...) ilk 15 yılı (1985-2000) sektörün sistemik olarak yeniden tasarlandığı yıllar olmuştur. Müteakip yıllarda ise Türk savunma sanayii, uluslararası pazarlarda belirli alanlarda rekabet edebilme kapasitesine ulaşmıştır. Bugün sektörün merkezini oluşturan SSM (1989) ile SaGeB (1985) TSGV (1987) ve ROKETSAN (1988) bu dönemde kurulmuştur. Bu dönemde sektöre dahil olan özel teşebbüs sayısı 800'ü aşmıştır. Geline aşamada sektörün ana kuruluşları çoğunlukla kamuya ait ya da kamu destekli kuruluşlardan oluşmaktadır. Özel teşebbüs kuruluşlarının büyük çoğunluğunu KOBİ'ler oluşturmaktadır.

Tarihsel seyri itibariyle tedarik süreçleri bağlamında genel olarak; 1990'lı yılların başına kadar AH-1 W Super Cobra Taarruz Helikopteri, AB-412 Helikopterleri, MLRS Çok Namlulu Roket Sistemleri, vb. ana sistemlerin tedariki "Hazır Alım" yoluyla sağlanmıştır. 1990-2000 yılları arasında ise Paletli Zırhlı Muharebe Araçları, CN-235 Nakliye Uçakları, SF-260D Başlangıç ve Eğitim Uçakları, Cougar Helikopterleri, vb. sistemler "Ortak Üretim" yolu ile tedarik edilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren yurt içi geliştirme modeline ağırlık verilerek modern bir savunma sanayi teşkil edilmiş ve TSK envanterine yurt içinde geliştirilen zırhlı araçlar, korvetler, insansız hava araçları, eğitim uçakları gibi önemli platformlar girmeye başlamıştır. Bu süreçte savunma sanayimiz "lisans altında üretim" ağırlıklı bir yapıdan "mühendislik ve tasarıma dayalı üretim" ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür (SSB, 2018: 2).

Gelinen aşamada savunma sanayiinin hiyerarşik yapılanmasını faaliyet alanları bakımından (Tablo 1.): Belirli sayıda platform üretebilen, sistem üretebilme yetkinliğine kısmen, alt sistem üretebilme yetkinliğine tam olarak sahip olan bir sektör olarak tanımlamak mümkündür. Sektör ürün niteliği bakımından: Klasik HSA'ların tamamını, modern HSA'ların ise bir kısmını üretebilme yetkinliğine sahiptir. Uluslararası yüklenici yetkinliği bakımından ise sektör: Alt sistem yükleniciliğini tam, ortaklı yükleniciliği kısmen, ana yükleniciliği ise kısıtlı olarak yerine getirebilecek seviyededir. Silah satış kapasitesi bakımından sektör SIPRI (2023) verilerine göre 2022 yılı itibariyle dünyada 11'inci sırada yer almaktadır. Sektör kuruluşlarının toplam cirosu bakımından Hava Araçları (%41) ve Elektrik, Elektronik ve Yazılım (%33) segmentleri ağırlığı oluşturmaktadır (Şekil 1.). SSB'nin öngörülerinde sektörün ciro ve ihracat oranlarında 2022 yılı tahmini rakamlarında önemli ölçüde artış kaydettiği, 2023-2025 döneminde ise ihmal edilebilir bir daralma yaşanacağı saptaması yapılmıştır.

Geliştirilen HSA'ların yüksek kalitede üretilmesinin maliyet dengesini zorladığı değerlendirilmektedir. Sektördeki KOBİ sayısının yarattığı şişkinliğin bu kuruluşların desteklenmesi ve sivil sektöre yönlendirilmesi suretiyle giderilmesi mümkündür. Savunma sanayiinin yüz yüze bulunduğu tehdit ve fırsatlar dengeli bir seyir takip etmektedir.

Kaynakça

- DPT (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı). (Ocak 1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, Ankara. URL: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>
- DPT (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı). (Ocak 1973). Kalkınma Planı (Üçüncü Beş Yıl) 1973-1977, Ankara. URL: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>
- GFP (Global Fire Power). (2023). 2023 Military Strength Ranking. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>
- NATO Ağ Sayfası. (2023). Financial and Economic Data Relating to NATO Defence. URL: <http://www.nato.int/cps/en/natohq/search.htm>
- SSB (Savunma Sanayii Başkanlığı). (2018). 2018-2020 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı. URL: https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20190402102925477924.pdf
- SSB (Savunma Sanayii Başkanlığı). (2018). 2018-2020 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı. URL: https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20190402102925477924.pdf
- SSB (Savunma Sanayii Başkanlığı). (30.01.2023). SSB 2023 Yılı Performans Programı. URL: https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20230131112713009362.pdf
- SSB (Savunma Sanayii Başkanlığı). (30.01.2023). SSB 2023 Yılı Performans Programı. URL: https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20230131112713009362.pdf
- SSB. (2020). 2019-2023 Stratejik Plan (Güncellenmiş Versiyon). URL: https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20201229103801676675.pdf
- SSB. (2020). 2019-2023 Stratejik Plan (Güncellenmiş Versiyon). URL: https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20201229103801676675.pdf
- SSI (Savunma Sanayii İhracatçılar Birliği). (2023). Hakkımızda. URL: <https://www.turksavunmasanayi.gov.tr/sayfa/kurumsal/hakkimizda>
- Statista. (2022). Aerospace and defense companies with the highest spending on research and development (R&D) in 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/1102967/global-research-and-development-top-aerospace-defense-spenders/>
- TÜBİTAK. (Temmuz 2003). TÜBİTAK Vizyon 2023 Projesi, Savunma, Havacılık ve Uzay Paneli, Panel Raporu, Ek-4, (Türk Savunma, Havacılık ve Uzay Sektörü Değerlendirmesi), Ankara, s. 2-37.

